

**II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDEKİ MESLEKİ OKULLARIN
MODERNLEŞMEYE ETKİLERİ**

Ömer Kürşat KOÇYİĞİT

Yüksek Lisans Tezi

Çalışma İktisadı Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Büşra KARATAŞER

2019

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA İKTİSADI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDEKİ MESLEKİ OKULLARIN
MODERNLEŞMEYE ETKİLERİ

Ömer Kürşat KOÇYİĞİT

ÇALIŞMA İKTİSADI ANABİLİM DALI
DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ Büşra KARATAŞER

TEKİRDAĞ-2019
Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

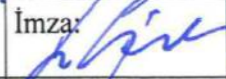

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

... / ... / 2019 (İmza)

(Ömer Kürşat KOÇYİĞİT)

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA İKTİSADI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer Kürşat KOÇYİĞİT tarafından hazırlanan "II. Abdülhamit Dönemindeki Mesleki Okulların Modernleşmeye Etkileri" konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin Sınavı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği uyarınca 19.06.2019 günü saat 12.00'da yapılmış olup, tezinKABULÜNE..... OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

Jüri Başkanı:	Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK	Kanaat:	BAŞARILI	İmza:	
Üye:	Doç. Dr. Selçuk KALE	Kanaat:	BAŞARILI	İmza:	
Üye:	Dr. Öğr. Üyesi Büşra KARATAŞER	Kanaat:	BAŞARILI	İmza:	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu adına

...../...../20.....

Prof. Dr. Rasim YILMAZ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum, Enstitü, : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ABD : Çalışma İktisadi Anabilim Dalı
Tez Başlığı : II. Abdülhamit Dönemindeki Mesleki Okulların
Modernleşmeye Etkileri
Tez Yazarı : Ömer Kürşat KOÇYİĞİT
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Büşra KARATAŞER
Tez Türü, Yılı: Yüksek Lisans Tezi, 2019
Sayfa Sayısı : 87

Eğitim bireylerin ve toplumların gelişmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Toplumların karakterlerinin belirlenmesi ve dünyadaki gelişmelere eklemlenmesi eğitim yoluyla gerçekleşir. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren zengin bir eğitim sistemine sahip olmuştur. 18. Yüzyılda Avrupa’da yaşanan teknik ve bilimsel ilerleme ile yaşanan ekonomik dengelerdeki değişime uyum sağlamak için Osmanlı Devleti eğitimi araç olarak kullanarak yapısal modernleşmeyi gerçekleştirmek istemiştir. Batılı tarzda modernleşmek için birçok eğitim kurumu açılmıştır. Bu eğitim kurumlarından olan sivil mesleki ve teknik eğitim kurumları Avrupa’daki teknolojik ilerlemenin Osmanlı Devleti’ne transfer edilerek kullanılması için önemli görevler üstlenmiştir. II. Abdülhamid döneminde kapsamlı şekilde değerlendirilerek ülke geneline yayılan mesleki ve teknik eğitim kurumları Osmanlı’nın iktisadi ve sosyal alanda kalkınarak modernleşmesine olumlu katkılar yapmıştır. Bu çalışmada genel olarak Osmanlı Devleti’nin sanayi devrimini gerçekleştiren devletler karşısında geri kalmışlığını nasıl engellemeye çalıştığına değinilecek ve bu ülkelerin ilerleyişinin nedeni olan bilimsel ve teknolojik gelişmelere uyum sağlamak için eğitim alanında yapılan çalışmalar incelenecektir. II. Abdülhamid döneminde modernleşme anlayışı üzerinde durularak bu anlayışla açılan mesleki ve teknik okulların Osmanlı Devleti’nin modernleşmesine ve ekonomik kalkınmasına yaptığı etkiler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, Modernleşme, Mesleki Okullar, Mesleki Teknik Eğitim

ABSTRACT

Institution, Institute,	: Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,
Department	: Department Of Study Economics
Title	:The Effects Of The Vocational Schools In The Period Of II. Abdulhamid On Modernization
Author	: Ömer Kürşat KOÇYİĞİT
Adviser	:Assistant Professor Büşra KARATAŞER
Type of Thesis, Year	: MA Thesis, 2019
Total Number of Pages	:87

Education is an indispensable element for the development of individuals and societies. Characterization of societies and adaptation to developments in the World are realized through education. The Ottoman Empire had a rich education system since its foundation. In order to adapt to the change in the economic balances experienced in the 18th century with the technical and scientific progress in Europe, the Ottoman Empire wanted to achieve structural modernization by using education as a tool. Many educational institutions have been opened to modernize the Western style. The civilian vocational and technical education institutions, which are one of these educational institutions, have taken important duties for the transfer of technological progress in Europe to the Ottoman Empire. During the reign of II. Abdülhamid, vocational and technical education institutions which have been extensively evaluated through out the country made positive contributions to the modernization of the Ottoman Empire in the economic and social fields. In this study, it will be discussed how the Ottoman Empire tried to prevent its backwardness against the states that realized the industrial revolution and the studies on education in order to adapt to the scientific and technological developments which are the cause of the progress of these countries will be examined. The effects of vocational and technical schools, which were opened

for the purpose of modernization in the period of Abdülhamid II, to the modernization and economic development of the Ottoman Empire will be evaluated.

Keywords: II. Abdulhamid, Modernization, Vocational Schools, Vocational and Technical Training

TEŞEKKÜR

Bu alıőmanın gerekleőtirilmesinde, iki yıl boyunca değerli bilgilerini benimle paylaőan, ufuk aan saygıdeğer danışman hocam; Dr. Öğr. Üyesi Büşra KARATAŞER'e, çalıőmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen ve tüm zorlukları benimle göğüsleyen Öğr. Gör. Demet TERZİ'ye, her zaman yanımda olan annem ve kardeőlerime sonsuz teşekkür ederken, hayatımın her aşamasında yanımda olduğunu issettiğim babam Hüseyin KOYIĞİT'e ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
TEŞEKKÜR.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLolarLİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ	1
BÖLÜM I.....	4
1. OSMANLI DEVLETİ'NİN MODERNLEŞME DÖNEMİNDE SİYASİ VE EKONOMİK YAPISI.....	4
1.1. 1876-1908 DÖNEMİ OSMANLI SİYASAL YAPISI.....	4
1.2.1876-1908 DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN MALİ DURUMU	5
1.2.1. Savaşların Mali Duruma Etkisi.....	6
1.2.2. II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Harcamaları.....	9
1.3. 1876-1908 DÖNEMİ EKONOMİK YAPI.....	12
1.3.1. II. Abdülhamid Dönemi Tarım.....	12
1.3.2. II. Abdülhamid Dönemi Sanayi.....	15
1.3.3. II. Abdülhamid Dönemi Ticaret	17
2. II. ABDULHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM ANLAYIŞI.....	20
2.1. II. ABDULHAMİD DÖNEMİ ÖNCESİ EĞİTİM ANLAYIŞI.....	20
2.1.1. Osmanlı Eğitim Anlayışındaki Yenileşme Hareketleri	21
2.1.1.1.III. Selim Dönemi Yenileşme Hareketleri (1789-1807).....	22
2.1.1.2. II. Mahmut Dönemi Yenileşme Hareketleri (1808-1839)	23
2.1.1.3.Tanzimat Dönemi (1839-1876)	24
2.2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKASI.....	25
2.2.1. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Teşkilatlanması.....	26
2.2.1.1. Vilayet Teşkilatı.....	29
2.2.1.1.1. Vilayet Maarif Müdürlükleri	30
2.2.1.1.2. Vilayet Maarif Meclisleri	32
2.3.II. ABDULHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARI	33

2.3.1. Osmanlı'da Medreseler	33
2.3.2. Sıbyan Mektepleri.....	33
2.3.3. İptidaiye Mektepleri	34
2.3.4. Rüşdiyeler	35
2.3.5. İdadiler.....	36
2.3.6. Sultaniler.....	37
2.3.7. Darülfünun	38
2.4. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİM	
KURUMLARI	39
2.4.1. Ziraat Mektepleri.....	41
2.4.1.1. Halkalı Ziraat Mektebi	43
2.4.1.2. Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi	46
2.4.1.3. Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Mektebi	47
2.4.2. Sanayi Mektepleri	49
2.4.2.1. İzmir Sanayi Mektebi	51
2.4.2.2. Konya Hamidiye Sanayi Mektebi	52
2.4.2.3. Anadolu Coğrafyası Dışında Kurulan Sanayi Mektebi :Bağdad Sanayi Mektebi	54
2.4.3. Ticaret Mektepleri	55
2.4.3.1. Hamideye Ticaret Mekteb-i Alisi.....	57
2.4.4. Lisan Mektebi.....	57
BÖLÜM III.....	59
3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MESLEKİ OKULLARIN	
MODERNLEŞMEYE ETKİLERİ	59
3.1. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MODERNLEŞME ANLAYIŞI	59
3.2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİMİN DURUMU	64
3.3. MESLEKİ OKULLARIN MODERNLEŞMEYE ETKİLERİ	66
3.3.1. Ziraat Mekteplerinin Tarımda Modernleşmeye Etkisi	66
3.3.2. Sanayi Mekteplerinin Sanayileşmedeki Modernleşmeye Etkisi	71
3.3.3. Ticaret ve Lisan Mekteplerinin Modernleşmeye Etkisi	73
3.4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MODERNLEŞMESİNİN OSMANLI DEVLETİ EKONOMİSİNE ETKİLERİ.....	77
SONUÇ.....	83
KAYNAKLAR	88

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: 1876-1908 Yılları Osmanlı Bütçelerinde Eğitime Ayrılan Pay (Kuruş).....	11
Tablo 1.2: Özel Şahıslara Ait Sanayi Kuruluşları.....	16
Tablo 2.1: Sivas Maarif İdaresi Masrafı.....	31
Tablo 2.2: Ziraat ve Baytar Mektebi'nin Ziraat Bölümü'nün Üç Yıllık Ders Programı.....	45
Tablo 2.3: İzmir Sanayi Mektebi'nde Okuyan Öğrenci Sayıları ve Dağılımı.....	51
Tablo 3.1: 1905-1906 İmparatorluktaki Usul-i Cedid Okulları Sayısı	65
Tablo 3.2: Zirai Üretim ve Bazı Maddelerin İhracatı (1913 Sınırları, Hicaz ve Yemen Hariç).....	70
Tablo 3.3: Osmanlı İstatistiklerindeki Verilere Göre Osmanlı Dış Ticareti (1880-1900).....	75
Tablo 3.4: Bütçelere Göre Devlet Gelirleri, Giderleri ve Bütçe Açıkları (1870-1905).....	80

GİRİŞ

Devletlerin ve toplumların gelişmesinde eğitimin önemi tartışılmaz derecede yüksektir. Özellikle kitlesel eğitimin küçük yaştan itibaren bireylere verilmesi ailelerin yanından çıkarak toplumla bütünleşmenin başladığı okullarda ortak değerlerin ve bir topluma ait olmanın temel bilinci kazandırılmaya çalışılmaktadır. Eğitim sayesinde toplumla birey arasındaki karşılıklı beklentilerin neler olduğu ve bu beklentileri karşılamak adına hangi tutum ve davranışların sergileneceği nesilden nesile aktararak toplumsal yapının şekillendirilmesi sağlanmaktadır. Toplumsal yapının şekillenmesi ile devlet unsurunu oluşturan bireylerin üstleneceği görevler ülkelerin dinamiklerinin yönetilmesinde ve dünyadaki iktisadi, sosyal ve siyasal konumlarının belirlenmesinde önemli roller üstlenmektedir.

Eğitim bireyleri hayata hazırlarken toplumun ortak değerlerini kazandırma haricinde bireylere bir takım bilgi ve beceriler kazandırması sayesinde yaşamını üzerine inşa edeceği bir meslek sahibi olmasını da sağlamaktadır. İşte bu noktada genel bilgilerin verildiği, herhangi bir alanda özel bilgi ve beceri gerektirmeyen eğitim biçiminden ayrılan ve bireylerin özel olarak bir mesleğe yönelik gelişimlerinin sağlandığı, bu alan ve meslek hakkında uzmanlaşmaya çalıştığı eğitim kurumları olarak mesleki ve teknik eğitim kurumları ortaya çıkmaktadır. Mesleki ve teknik eğitim bireylerin özel ilgi ve yeteneklerine göre farklı dallarda, uygulamalı olarak da bireyin toplum içindeki sosyal ve ekonomik konumunu da etkileyecek, öğrenmenin yalnızca eğitim kurumunda verilen müfredatla bitmeyip yaşam boyu öğrenmenin sürdüğü, daima aktif ve gelişmelerle etkileşim içinde olan bir yapıya sahiptir.

Mesleki ve teknik eğitim bireylerin hayatları boyunca iç içe olacağı mesleklerini belirlemek dışında ülkelerin ekonomisinde de önemli yer tutmaktadır. Ülke ekonomisinin temellerini oluşturan üretim süreçleri ve yapısındaki unsurların belirlenmesinde mesleki faaliyetler önemli işlevler üstlenmektedir. Mesleki ve teknik okullarda çağın gereklerine uygun teknoloji kullanımının öğretilmesi, nitelikli işgücünün oluşturulması, üretim aşamasında doğru bilgi ve tekniklerin kullanılması ile daha fazla verim elde edilerek ekonomik alanın sürekli canlı tutulması sağlanmaktadır.

Üretim dışında piyasa koşullarının doğru izlenip piyasadaki ihtiyaçlar doğrultusunda karlı işler yapılarak, ülkelerin ekonomik yapısına katkı sağlayan mesleki kurumların varlığı ülkelerin dünya çapındaki etkinliklerini arttırmada da önemli vazifeler görmektedir.

Osmanlı Devleti batıda meydana gelen ilerleme ve değişimlere uyum sağlamakta zorlandığını, geri kaldığını ve bu geri kalmanın ülke ekonomisi ve devletin varlığı için tehdit oluşturmaya başladığını fark ettiği anda modernleşme adımları atarak çağı yakalamak için yenilikçi bir yaklaşım sergilemiştir. Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinden kasıt Avrupa'da meydana gelen sanayi hareketleri sonucu değişen siyasi ve iktisadi süreçlere uyum sağlamak ve dünyadaki üretim ve ticari ilişkilerin gelişme hızını yakalayabilecek bu süreçlere Osmanlı Devleti'nin eklenmesine katkı sağlayacak batı tarzında pozitif bilimlerin hakim olduğu modern kurumları ve yapıları oluşturarak Osmanlı Devleti'nin kalkınmasını sağlamaktır. Bu modernleşme adımları içinde eğitim oldukça büyük bir yer tutmaktadır. Eğitim içerisinde de mesleki ve teknik eğitim konusunda köklü değişiklikler yapılarak ülke ekonomisine katkı sağlayacağını düşünüldüğü, nitelikli iş gücü için bireyler yetiştirebilen, modern teknikleri takip ederek eğitilen, hatta yurtdışına gönderilerek gelişmeleri yerinde gözlemleyen ve devletine uygulayabilen bireyler yetiştirmeyi ve bu sayede kalkınıp güçlenmeyi hedefleyen bir tutum sergilenmiştir. Tarih sahnesinden silinen çoğu devletin eksiğinin iktisadi kalkınma ve ilerlemenin temel taşı olan mesleki ve teknik eğitime yeterince önem vermemek olduğunun bilinciyle davranmış ve bu konuya ayrı bir pay ayırmıştır.

Eğitimin önemini fark eden bilinçli ve yenilikçi yöneticiler arasında özellikle de mesleki eğitim kurumlarında meydana getirdiği köklü değişikliklerle Osmanlı'da oldukça önemli bir yere sahip olan padişahlardan en önemlisi II. Abdülhamid'dir. Ekonomik anlamda çok zor bir dönemde tahta çıkan II. Abdülhamid Osmanlı'nın varlığını sürdürebilmesinin, siyasi yapısındaki istikrarsız ortamın zararlarını en aza indirerek iktisadi kalkınmasını sağlayabilmesinin yolunun ancak eğitimde modernleşme adımlarıyla sağlanabileceğinin bilinciyle, ülkenin bulunduğu zor şartlara rağmen eğitime büyük pay ayırmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi dahilinde II. Abdülhamid döneminde Avrupa'daki gelişmelere uyum sağlayabilmek konusunda alınan yol ve yapılan çalışmalarda dönemin mesleki okullarındaki eğitimin ne kadar etkili olduğunu, mesleki okullara II. Abdülhamid tarafından verilen önem gözler önüne serilerek bu okulların Osmanlı Devleti coğrafyasına yayılarak Osmanlı Devleti'nin kalkınma merkezli modernleşme anlayışına ne ölçüde katkı yaptığını incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda "II. Abdülhamid dönemindeki mesleki okulların Osmanlı Devleti'nin gelişmesine ve modernleşmesine önemli ölçüde etki etmiştir" hipotezi çerçevesinde araştırmalar şekillendirilmiştir.

II. Abdülhamid dönemi yapılan yeniliklerle, mesleki okullarla ve modernleşme ile ilgili birçok çalışma bulunmasına rağmen mesleki eğitim ile ilişkili açılan okulların Osmanlı Devleti modernleşmesine etkisini inceleyen çalışmalar konusunda eksiklikler olmasının fark edilmesi nedeniyle bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma giriş ve 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde II. Abdülhamid dönemi siyasi ve iktisadi durumundan ve bu dönemdeki eğitim harcamalarından, ikinci bölümde II. Abdülhamid'in eğitim anlayışı ve dönemin eğitim kurumlarından, üçüncü bölümde ise II. Abdülhamid'in modernleşmeye bakışı ve mesleki eğitim kurumlarının modernleşme üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir.

BÖLÜM I

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN MODERNLEŞME DÖNEMİNDE SİYASİ VE EKONOMİK YAPISI

1.1. 1876-1908 DÖNEMİ OSMANLI SİYASAL YAPISI

Osmanlı Devleti'nin dünyadaki tüm gelişmelere yön veren hakimiyeti, Avrupalı devletlerin feodalizmden kopmaya başlayarak sosyal, siyasal, iktisadi tüm alanlarda uyanışlar yaşamaya başladığı 16.yüzyıl'dan itibaren dünyadaki gelişmelere paralel olarak sarsılmaya başlamıştı. Avrupalı devletlerin teknolojik olarak hayata geçirdiği buluşlar, giriştikleri keşif faaliyetleri, hakim güç konumunda bulunan Osmanlı Devleti'ne karşı baş kaldırma cesareti vermeye başlıyordu (Pamuk, 2017).

Yüzyıllarca üç kıtadaki topraklarında herhangi bir problem yaşamadan adil bir düzende egemenliğini sürdüren Osmanlı, aynı zamanda üretim fazlalarıyla da Avrupa ihracatında büyük yer kaplamaktaydı. Ticaret yolları üzerindeki egemenliği iktisadi gücüne güç katmaktaydı. Avrupalıların Ortadoğu'dan geçen Hindistan ticaret yoluna ikame olarak Afrika'nın güneyinden dolaşarak gemi ticareti yolu ile farklı bir ticaret yolu keşif etmeleri Osmanlı Devleti'nin Avrupalı tüccarları kendi ticaret yolları üzerindeki iktisadi faaliyetlere devam etmeleri maksadıyla kapitülasyonlar verilmesine sebebiyet vermiştir (Pamuk, 2017). Verilen bu kapitülasyonlar zaman ilerlediğinde Osmanlı Devleti'nin iktisadi dengelerinde önemli değişiklikler meydana getirecek, yüzyıllar boyunca bağlı kalınan iktisadi ilkelerdeki dengelerin bozulmasına sebebiyet verecekti.

II. Abdülhamid tahta geçtiğinde 1877 – 1878 Osmanlı – Rus savaşının etkisi ile kendinden önceki politikalara ve anlayışlara bağlı kalarak süreci idare etmiştir. II. Abdülhamid yönetime gelişinden itibaren iki yıl boyunca anayasal düzenlemelere ve meşruti yönetimin biçimine müdahale etmemiştir. Osmanlı – Rus savaşının Edirne ateşkesi ile bitip, (31 Ocak 1878) Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile sonuçlanıncaya kadar geçen dönemde kendisine ve iktidarına yönelik çıkan darbe girişimlerine kadar anayasal ve meşruti yönetimi hayatta tutmuştur. 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Tanzimat dönemindeki politikaları sorgulayarak, borçlanma politikasını, Hristiyanların çıkardığı ayrılıkçı davranışlara karşı uygulanan devlet tutumunu gözden geçirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası kriz durumundan faydalanan Fransız ve İngilizlerin Tunus, Mısır gibi önemli Osmanlı topraklarını işgali II. Abdülhamid'in dış politikalarını şekillendirmesinde rol oynamıştır (Çetinsaya, 2016).

Tahta çıkışının ilk dönemlerinde Osmanlı – Rus savaşı sonrası merkezi otoritenin sarsılması sonucu ortaya çıkan iç ve dış meselelerdeki zafiyet giderilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'ni içine düştüğü kaotik yapıdan kurtarmaya çalışan II. Abdülhamid, Avrupalı devletlerin gerisinde kalındığının farkında olarak oradaki farkı kapatmanın yolunun öncelikle modern eğitimden iktisadi kalkınmadan geçtiğinin, bunları gerçekleştirmek içinde ciddi reform yapılmasının gerekliliğine inanmaktaydı. Osmanlı Devleti II. Abdülhamid'in tahta kaldığı 1876 – 1908 yılları boyunca ciddi siyasal ve ekonomik sorunlara karşı reformist bir anlayış içinde çözümler bulmaya çalışmıştır.

1.2.1876-1908 DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN MALİ DURUMU

Osmanlı Devleti'nde sahip olunan geniş topraklar ve yüksek üretim gücüne sahip iktisadi yapı farklı dönemlerde farklı aralıklarda tutulan bütçe çalışmalarıyla kontrol edilmekteydi. Başlarda güneş yılı takvimi esas alınarak 21 Mart'tan 21 Mart'a oluşturulan bütçe kullanılırken, ilerleyen dönemlerde güneş takvimi yerini hicri

takvime bırakmıştır. Burada esas alınan takvim çeşidi farklı olmuş olsa da bütçenin bir yıllık dönem dahilinde tutulması dikkat çekicidir. Daha sonraki dönemlerde ise bütçe hesaplamasında ‘Rumi’ takvim esas alınmaya başlanmıştır. (Erçin, 1938). II. Abdülhamit döneminde hazırlanan ilk bütçe 1876 -1877 yılında kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde II. Abdülhamid’in tahta çıktığı yıllarda dünya ekonomisinde baş gösteren 1873 – 1896 dünya buhranı ekonomik açıdan zor durumda olan Osmanlı ekonomisinin durumunu kötü etkilemiştir. Sanayileşen Avrupa devletlerine tarım hammaddesi ihraç ederek dış ticaret sayesinde gelir elde eden Osmanlı Devleti, Avrupalıların üretim seviyesindeki düşüşe paralel olarak dış ticaretinde kıtlık ve krizlerin baş göstermesine rağmen yapılan vergi düzenlemeleri ve yatırımlarla ekonomik dar boğazın aşılarda Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısını sürdürülebilir bir çerçeveye oturtmaya çalışmış, ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için zirai üretime önem vermiştir. Orman ve Maadin Nezaretinin kurulup ekonomik açıdan sıkıntıda olduğu dönemde dahi 44 öğrenciyi Avrupa’ya göndererek ziraat alanında eğitim almalarının sağlanması, ziraat okulları ve numune çiftliklerinde modern zirai üretim sayesinde ekonomide kalkınmayı hedeflemiş olması II. Abdülhamid’in iktisadi politikalarının yönelimini göstermiştir (Erdoğan, 2013).

II. Abdülhamit dönemi bütçelerinde devlet gelirlerinde artış gözlemlenmesine rağmen gelir Tanzimat dönemindeki oranlara 1906-1907 yıllarında dönmüş bununla birlikte borç oranı da aynı şekilde artmıştır. Yüklü borçlara giden harcamalar yanında Süveyş’te, Mısır’da, Girit’te çıkan olaylar askeri harcamaların çoğalmasına Osmanlı’daki mali krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur (Tabakoğlu, 2011).

1.2.1. Savaşların Mali Duruma Etkisi

Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu zor durum ve ekonomideki dar boğazın etkisiyle siyasi alanda çıkan karışıklıklar balkanlarda Sırpların ve Bulgarların isyanlarıyla devletin mücadele gücünü sekteye uğratmıştır. Osmanlı – Rus savaşının sonucunda Osmanlı Devleti yaklaşık 287.510 km² toprak kaybetmiştir. Osmanlı

Devleti'nin nüfusunun yarısını barındıran bu topraklar ülkedeki ekonomik yapının iyice bozulmasına sebep olmuştur (Güran, 1989). Bulgaristan'ın, Bosna'nın, Kars'ın, Kıbrıs'ın kaybı neticesinde Osmanlı, nüfusun 3'te 1'ini yitirmiştir. Kaybedilen bu toprakların gelişmiş bölgeler oluşu, Osmanlı ekonomisinin de önemli gelir kaynaklarını oluşturması iktisadi yapının onarılmasında başka engellerinde doğmasına neden olmuştur. Osmanlı – Rus savaşı sonrası göçlerin meydana gelmesiyle göç edenlerin iskan edilebilmeleri ve hayatlarına devam edebilmeleri için bütçeden pay ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yaşanan savaşlar neticesinde kaybedilen topraklardaki üretimin durması ve yaşanan nüfus kayıplarının ekonomide krizin daha fazla açığa çıkmasına sebep olmuştur (Tabakoğlu, 2011).

1877 – 1878 yılında yaşanan Osmanlı – Rus savaşı sırasında bütçedeki gelirlerin giderlerin yarısını dahi karşılayamayacak durumda oluşu ve devlet gelirlerinin yaklaşık 1,5 katı bütçe açığı oluşmuş olması savaşlara, yani askeri alana harcanan paranın ekonominin bütününe ne şekilde ve ne ölçüde etki ettiğini ortaya koymaktaydı. Savaşın yalnızca savaş alanındaki sonuçları değil, savaş sonrasında yaşanan göçlerle yeni bölgelerde iskan olması gereken halkın her türlü ihtiyacını karşılayacak bir payın da bütçeden ayrılması bütçede yeni bir alan yaratmıştır (Güran, 1989).

Harcamaların çoğalması yanında alınan vergi türlerindeki gelirlerin düşmesinin de diğer bir ekonomik etki olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nde askeri harcamalara ayrılan pay, içinde bulunulan dönemlere göre değişmiş olsa da %50'li paylara yaklaşmış bir seyir izlemiştir. Ordunun modernizasyonu için atılan kurumların da bu pay içinde olduğunu söylemek gerekmektedir. Bütçelerden ayrılan bu paylara rağmen Osmanlı ordusunun Avrupa ordularına karşı elde ettiği büyük bir zafer ne yazık ki bulunamamıştır. Bu durum eski dünya düzeninde güçlü bir orduya sahip olmanın, güçlü bir devlete sahip olunacağı anlayışından, artık güçlü bir ekonomi ve teknolojik ilerlemenin devletlerin gücünü belirlediği bir anlayışa ve çağa girildiğinin göstergesi olmuştur (Tabakoğlu, 2011).

II. Abdülhamid'in yönetimi devralmasıyla Avrupalı devletlerin üzerindeki emellerinin farkında olarak ekonomik baskılardan kurtulmak ya da hafifletmek için iç borçlanmaya başvurulmuştur. İç borçlarla dış borçların bir nebze de olsa karşılanarak

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan itibaren farkında olduğu modernleşmeyle gerilemenin önüne geçilmeye çalışılmıştır. İç borçlanmanın idare edilmesi maksadıyla 'Rüsum- i Sitte İdaresi' kurulmuştur. II. Abdülhamid tarafından atılan bu adım Osmanlı Devleti üzerinde bir takım amaçlar güden Fransız, Alman ve İngilizlerin tepkisini çekmiştir. 1876 yılında borç ödemelerinin durdurularak askıya alınmasından 1881 yılına kadar bütçedeki açığın kapatılması adına önemli çaba harcanmıştır (Pamuk, 2017). 1881 yılında tekrar ele alınan dış borç ödemeleri belirli bir düzen içinde planlanarak uluslararası baskının üst boyutlara vardığı durumdan kurtulmaya çalışılmış, bu amaç doğrultusunda devletin önemli gelir kalemlerinden olan damga, balık avı, ipek, tuz, tütün gibi önemli ve devamlı gelir kaynaklarından alınan vergiler dış borçların ödenmesi için kaynak olarak ayrılmıştır (Güran, 1989).

Dış borçların ödenmesi ve durumun sürekli takip edilmesi için 1881 'de II. Abdülhamid tarafından 'Duyun-ı Umumiye İdaresi' kurulmuştur. Başlangıçta bir maliye nezareti gibi işlev gösteren idarenin yönetiminde Osmanlı Devleti'nin borçlu olduğu yabancı ülke temsilcileri de bulunmaktaydı. Devlet gelirlerinin %17 sinin ayrıldığı idare, zamanla bu oranı %27 oranına kadar yükselterek Osmanlı ekonomisinin yönetilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Eldem, 1994). II. Abdülhamid dış borçların ödenebilmesi için bir takvim çalışması yapmış daha sonra bir süre devletin savaşızlık ortamını da fırsat bilmesi ile yine borçlanma yoluna giderek bu kez kalkınma amacıyla dış borç almaya başlanmış ve büyük bölümünü demir yollarının oluşturduğu yatırım harcamaları yaparak devletin güç kaybını engelleyerek yeni atılımlarla ayakta tutmaya çalışmıştır.

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere sanayi üretimini arttırmış kendisine yeni pazar ve imkanlar arayan Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne borç vermede verilen borçları hayli yüksek faizle geri istemeleri Osmanlı Devleti'nin elinde bulundurduğu tüm imkanları kendi lehlerin kullanmak istemelerinde bir araç olarak kullanmışlardır.

1.2.2. II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Harcamaları

Batılı tarzda eğitim modelinin uygulanacağı kurumların hayata geçişi Tanzimat dönemiyle başlamıştır. Ancak toplumda bu eğitim anlayışı ve kurumların genel kabul görmesinde ve finansmanında Osmanlı'nın içinde bulunduğu mali ve sosyal krizler engeller doğurmuştur. Özellikle medreselerin eğitimde ana rol oynadığı sistemin dönüşümünde, medreselerden gelen tepkiler zaten sıkıntılar içinde gerçekleştirilmeye çalışılan hareketlerin sekteye uğramasına neden olmuştur. Tanzimat dönemiyle başlayan eğitimde modernleşme çalışmaları için sağlam ve kesintisiz ekonomik kaynakların bulunması ve bu kaynakların verimli şekilde kullanılması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminin finansmanında kullanılan vakıf sistemi bozulmuş öyle ki eski eğitim kurumlarının dahi ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekiliyordu (Akyüz, 2008).

Mali kriz içinde bulunan Osmanlı Devleti, bütçesinin neredeyse yarısını hatta yarıdan fazlasını dış borç ödemelerine ve askeri harcamalara ayırmışken içinde bulunulan durumdan kurtuluşun eğitim sisteminde yapılacak yeniliklerle mümkün olacağını da anlayarak sıbyan mekteplerinin finansmanını yerel yönetim ve halk aracılığıyla sağlamış, ortaöğretim kurumlarının finansmanını merkezi hazineden ayrılacak payla, Sultaniler gibi eğitim kurumlarını ise padişahın özel hazinesinden finanse ederek ayakta tutmaya ve batılı tarzda eğitimi yaygınlaştırarak modernleşmenin dinamizmini canlı tutmaya çalışmıştır (Bayram, 2009). Osmanlı Devleti'nde özellikle 19. yüzyıla gelindiğinde batılı devletlerin devletin her hücrelerine nüfuz ederek emellerini gerçekleştirme çabalarından da eğitim üzerine adımlar atarak Osmanlı'nın iktisadi, sosyal ve kültürel yapısını temelden sarsma girişimlerine karşı devletin merkezi bir eğitim stratejisi ortaya koyarak bu tehlikeyi uzaklaştırması elzem hale gelmiştir (Bayram, 2009).

19.yüzyıl, dünyada eğitim çağı olarak nitelendirilmiş, nitel ve nicel olarak eğitim kurumlarındaki modern kurumlar hayata geçmiştir. Osmanlı da bu gelişmeler ışığında özellikle II. Abdülhamid döneminde eğitim konusunu sıkı şekilde ele almıştır. II. Abdülhamid döneminde maarife ayrılacak pay yeni eğitim kurumlarının açılmasını,

yaygınlaştırılmasını sağlayabilecek ölçüde olmadığından yeni tedbirler alınması gerekiyordu. Bu tedbirlerden birini hayata geçiren Sadrazam Sait Paşa 1884 yılında Aşarın Sübu (1/7) ve Aşarın Rübu (1/3) nun maarife ayrılmasını sağlamıştır. Öşür vergisi vermeyenler içinde müsakkafat vergisinden bir miktar payın eğitime aktarılmasına karar verilmiştir (Kodaman, 1991). Alınan bu vergi paylarının 1/4 ' ü İstanbul'da bulunan okullara kalan kısımları da vergilerin toplandığı bölgelerdeki okulların ihtiyaçlarına ayrılmıştır. Zaman geçtikçe artan okulların sayısı mali kaynaklara duyulan ihtiyacı daha da arttırmış, özellikle İstanbul'daki okulların sayısının artması başta ayrılan 1/4 payın 1/2'ye çıkarılmasına neden olmuş bu durum taşradaki okulların finanse edilmesinde zorluklara sebep olmuştur. Alınan bu tedbirler sonucu kaynak ayrılan okulların çoğunlukla İdadi ve Darülmualimler olması ilköğretim seviyesindeki sıbyan mekteplerinin ihtiyaçlarının karşılanamamasına neden olmuştur.

Eğitimin ana finansmanının devlet olarak kabul edildiği dönemde Osmanlı Devleti'nin eğitim harcamalarına ayırmış olduğu pay aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 1.1: 1876-1908 Yılları Osmanlı Bütçelerinde Eğitime Ayrılan Pay (Kuruş)

YILLAR	GELİR	GİDER	AÇIK	MAARİF'E AYRILAN PAY
1868-1869	1.712.839.500	1.701.090.500	11.749.000	5.935.500
1869-1870	1.775.144.500	2.036.034.000	-260.939.500	7.935.500
1870-1871	1.839.481.000	2.070.929.500	-231.448.500	10.624.000
1871-1872	1.920.081.500	2.276.533.500	-356.452.000	10.971.500
1872-1873	2.063.721.000	2.140.445.000	-76.724.000	8.202.500
1873-1874	2.109.927.500	2.618.661.500	-508.734.000	9.281.000
1874-1875	2.480.742.000	2.513.458.000	-32.116.000	12.500.000
1875-1876	2.388.594.000	2.892.909.500	-504.315.500	12.705.500
1877-1878	2.007.096.500	4.628.324.000	- 2.621.227.500	13.827.000
1879-1880	1.428.582.000	1.523.660.339.	- 95.078.339	9.500.000
1880-1881	1.615.584.000	2.195.000.957	- 579.416.997	9.641.400
1881-1882	1.819.250.600	2.756.850.185	- 1.162.599.585	8.775.208
1882-1883	1.505.904.000	2.019.787.663	- 513.883.663	13.809.836
1883-1884	1.635.498.500	2.090.992.142	- 455.493.642	14.477.893
1884-1885	1.576.903.000	2.153.426.600	- 576.523.600	
1887-1888	1.757.382.152	2.063.530.505	- 514.731.248	10.320.000
1888-1889	1.813.759.759	2.101.709.550	- 287.949.791	5.000.000
1889-1890	1.779.545.700	2.115.399.124	- 335.853.424	5.000.000
1890-1891	1.776.742.432	1.992.728.626	- 215.986.194	5.000.000
1891-1892	1.792.235.939	1.984.208.222	- 191.972.283	5.000.000
1892-1893	1.837.183.691	1.929.092.173	- 91.908.482	5.000.000
1893-1894	1.829.989.845	2.142.220.051	- 312.230.206	5.000.000
1894-1895	1.865.663.127	2.041.096.591	- 175.433.464	1.327.125
1895-1896	1.832.588.445	2.095.262.926	- 262.674.481	1.327.125
1897-1898	1.851.132.599	1.844.934.941	6.197.658	4.250.000
1898-1899	1.812.658.436	1.909.051.538	- 96.393.102	4.350.000
1900-1901	1.961.228.045	2.087.782.311	- 126.554.266	4.622.600
1901-1902	1.943.470.439	2.187.252.290	- 243.781.851	4.880.180
1902-1903	1.976.396.505	2.197.840.577	- 221.444.072	6.182.000
1904-1905	2.025.817.794	2.123.195.406	- 97.377.612	
1905-1906	2.229.131.079	2.196.223.279	32.907.800	
1906-1907	2.290.492.108	2.536.456.561	- 245.964.253	
1908-1909	2.364.954.844	2.868.712.914	- 503.758.070	44.244.122

Kaynak: Tevfik Güran, Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeleri (1841-1918),2003, Ankara

Tabloda görüldüğü üzere her ne kadar II. Abdülhamid dönemi öncesi maarife ayrılan pay niceliksel olarak daha fazla gibi görülse de bu yıllarda eğitime ayrılmış olan payların sürekli düşüş göstermesi yaşanan savaşların ekonomiyi alt üst edecek duruma getirmesinden kaynaklı olmuştur ancak bütçenin gelir gider durumuna bakıldığında verilen bütçe açıklarına oranla II. Abdülhamid'in tahta çıktığı yıllarda bu pay artmıştır. Örneğin 1872-1873 yıllarında 76.724.000 kuruş bütçe açığı olduğu durumda maarife ayrılan pay 8.202.500 kuruş iken, II. Abdülhamid'in Osmanlı- Rus savaşı sonrası eğitime daha fazla eğildiği yılların başlarından olan 1881-1882 yıllarında bütçe açığı 1.162.599.585 kuruş olarak kayıtlara geçmiş ancak maarife ayrılan pay küçük de olsa artış göstererek 8.775.208 kuruş olmuştur. İlerleyen yıllarda maarife ayrılan pay belli bir istikrara kavuşarak yüksek bütçe açıklarında dahi II. Abdülhamid dönemi öncesi maarife ayrılan paya oranla yüksek olduğu görülmektedir. Maarifperver sultan olarak adlandırılan II. Abdülhamid'in savaşların durulduğu dönemde borçlanma pahasına eğitime ayrılan bütçe payını arttırmış olması eğitime olan inancın yükselerek devam ettiğini göstermektedir (Bayram, 2009).

1.3. 1876-1908 DÖNEMİ EKONOMİK YAPI

1.3.1. II. Abdülhamid Dönemi Tarım

Osmanlı Devleti ekonomik yapısının temelini oluşturan tarımsal faaliyetler, ülkenin diğer yapılarında meydana gelen gelişmeler ya da değişikliklerden doğrudan etkilenen bir alan olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan modern üretim tarzları ve yeni ekonomik zihniyet Osmanlı Devleti'nin tarımsal faaliyet süreçlerini de doğrudan ve derin şekilde etkilemiştir. Üretim tarzındaki ve ekonomik modeldeki bu değişimlerin yanında Avrupalıların Osmanlı'ya karşı tuttukları tavır, yeni pazar arayışında olmaları gibi sebeplerle meydana gelen savaşlar neticesinde kaybedilen topraklarda hayatlarını idame eden insanların da göç etmelerine neden

olmuştur. Ortaya çıkan bu göç olgusu büyük insan kitlelerinin yeni bölgelere yerleşerek buralarda üretime katılmalarını sağlamaya yönelik aktif politikalar güdülmesini ve planlı şekilde yeni hayatlarına devam etmelerini sağlamaya dönük çalışmalar yapılmasını zorunlu kılmıştır. Osmanlı – Rus savaşı sonrası kaybedilen topraklardan gelen göçmenler Çukurova, Ege, İç Anadolu bölgelerine yerleştirilerek burada tarımda kullanılmayan toprakların tarıma açılarak tarımsal üretime katılmaları sağlanmıştır. Yaklaşık 7 milyon kişiyi bulan göçmenlerin ve dağda yaşayan toplulukların ovalara indirilerek tarımsal üretime katılmaları ile çiftlik sayılarında artış sağlanmış ve ekonomik değeri yüksek bazı kültür bitkilerinin üretimi sağlanmıştır (Açıkgöz, 2008).

II. Abdülhamid'in tarımdaki gelişmelerin belli bir düzen içinde resmiyet dahilinde izlenmesine yönelik kararlı tutumuna binaen zirai bürokrasinin güçlenmesine önem verilmiş bürokratik oluşumun teşkil edilmesi için adımlar atılmıştır. Meclis- i Ticaret ve Ziraat'ın 1876 yılında kurulması bu önemli adımlardan bir tanesi olmuştur. 1880 yılında kurulan Dersaadet Ticaret Odası'nın temelini oluşturan Ticaret ve Ziraat Meclisi, tarımsal faaliyetlerin Osmanlı topraklarında dış talebi karşılayacak üretimin yapılması, yerli sanayileşme adımlarının ihtiyacı olan hammaddelerin üretilmesi için belli plan ve programlar dahilinde uygulamaların hayata geçirilmesini sağlamaya çalışmıştır. 1888 yılında ziraat üreticilerinin finansman ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan Ziraat Bankası çiftçilerin modern üretim araç gereçlerine ulaşmasını sağlamak için kredi vererek tarımsal üretimin modern tarzda yapılarak verimliliğin arttırılmasını sağlamakta önemli işlevler üstlenmiştir (Tabakoğlu, 2017).

Tarımdaki gelişmelerin önemli bir nedeni de taşımacılık sisteminin geliştirilmesi olmuştur. Demir yollarının Anadolu'nun önemli ticaret merkezleri çevrelerine kurulması ile ürünlerin kolay taşınarak istenilen bölgelerde pazara sunulması tarımsal üretim artışını teşvik etmiştir. Yine II. Abdülhamid döneminde Avrupa'dan getirilen modern makine ve teçhizatların üretim faaliyetlerini kolaylaştırması birim alandan alınan veriminin artmasını, mahsüllerin en az zararla toplanmasını sağlamıştır. Kaliteli tohum ithali ile desteklenen çiftçilerin teçhizat ve tohum ithalindeki vergi yükleri kaldırılmıştır. Duyun – i Umumiye İdaresi'nce piyasa

değeri yüksek tarım ürünlerin üretimi kontrol altında tutularak üretimin artmasına yönelik uygulamalar yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Reji idaresi kurularak tütün ekim ve işletmelerinin düzen ve kontrolü sağlanarak Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının kapatılması istenmiştir (Tabakoğlu, 2011).

Osmanlı Devleti'nde çalışan nüfusun en çok istihdam olduğu ekonomik alan tarımsal faaliyetler olmuştur. Nüfusun yarıdan fazlasının istihdam olduğu tarımsal alanın modernleşmesi adına atılan önemli bir adımda ziraat mekteplerinin kurularak halkın modern tarım uygulamalarını öğrenmesinin sağlanması olmuştur. Tanzimat döneminde açılan ziraat mekteplerinin yeterli kaynak ve bilgiye sahip olunmamasından dolayı kısa süren çalışmaları II. Abdülhamid'in yönetime gelmesi ile yeniden canlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin her bölgesine kurularak yaygınlaştırılmak istenen ziraat mekteplerinde uygulamalı tarım metotları çiftçilere öğretilerek tarımsal üretimin ve ürünlerin değerlerinin artırılması sağlanmak istenmiştir. Avrupa'ya öğrencilerin gönderilerek batının gelişmiş yöntemleri hakkında bilgi edinilerek Osmanlı'ya transfer edilmesi sayesinde pazara yönelik tarımsal faaliyetlerin teşvik edilmesine yönelik uygulamalar tatbik edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin önemli ziraat merkezlerinde kurulan ziraat mektepleri Selanik, Bursa, İstanbul, Ankara gibi ekonomik ilişkilerin yoğun olarak gerçekleştiği yerlerde kurulmuştur (Vurgun, 2018).

Osmanlı tarımında görülen gelişmelerin bir sebebi de Avrupa'da sanayileşmesini tamamlamış devletlerin tarımsal hammaddeye olan ihtiyacını karşılamak adına Osmanlı tarımsal ürünlerini ithal etmek istemeleridir. Gerçekleşen bu ithalatın %90 civarında tütün, incir, ham ipek, tiftik, hububat gibi ürünlerden oluşması tarımın gelişmesini özendirilmekteydi. 1888 – 1910 yılları arasında tarımsal üretimden elde edilen ürünler Osmanlı ihtiyaçlarının yaklaşık %10 üzerinde olmuştur. Bu ihtiyaç fazlalığının ihraç edilmesini kolaylaştırmaktaydı. II. Abdülhamid döneminde izlenen tarım politikaları ile sağlanan bu artış ekonomik yapının sarsılmış durumunu düzeltmek için önemli girişimlerim sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Tabakoğlu, 2017).

Tanzimat dönemi ile birlikte hız kazanan ziraat alanına yönelik geliştirme çabaları II. Abdülhamid'in ziraat bürokrasisinin güçlendirilmesine ve ziraat eğitime verdiği önem ile Osmanlı'nın geçimlik tarımsal üretim faaliyetlerinin gelişerek pazar ekonomisinin ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapmasını sağlamıştır. Dünya çapında etki gösteren yeni ekonomik yapıya böylece eklenmeye başlayan Osmanlı ziraati, dış pazarlarda yaşanan gelişmelerin etkisi altına girmiştir. II. Abdülhamid ihracata dönük üretimin artırılarak teşvik edilmesini, tarımsal faaliyetlerin artırılmasını sağlayarak Osmanlı ekonomisinin eski günlerine dönmesini sağlamak istemiştir (Açıkgöz, 2008).

1.3.2. II. Abdülhamid Dönemi Sanayi

Sanayisi küçük ölçekli atölyelere ve yerel işletmelere dayalı lonca teşkilatlanmasının düzenlendiği bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti sanayisi Avrupa'daki sanayileşme hareketlerini gerçekleştiren toplumsal sınıflardan yoksun bir yapıya sahipti. Burjuva sınıfının olmayışı Osmanlı Devleti'nin sanayisini geliştirme ve dizayn etme noktasında devletin doğrudan müdahalesini gerektirmekteydi. Bu yüzden küçük ölçekli yerel işletmeler devlet eliyle birleştirilmeye çalışılarak orta ve büyük ölçekli işletmeler kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle Osmanlı sanayisinin gelişmesi için gereken bilgi ve donanıma sahip beyin gücünün bulunmayışı sanayileşmenin önündeki en büyük zorluklardan biri olarak ortaya çıkmaktaydı (Açıkgöz, 2008).

Osmanlı Devleti sanayileşme adımları içinde önemli bir yer tutan şirketlerin kurulma amacına yönelik olarak 1850 yılında 'Kanunname – i Ticaret' in çıkarılması ile kapitalist anlamda hayata geçirilmesi planlanan orta ve büyük ölçekli sanayi işletmelerinin düzenlerine dair temeller atılmak istenmiştir. II. Abdülhamid'in sanayileşmeyi anayasal zemine oturtacak 1876' da kabul edilen Kanuni Esasisi'nin içinde yer vermiş olması Osmanlı'nın sanayileşme politikalarının ciddi şekilde ele alınarak hayata geçirilmek istenmiş olmasının bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1880' li yıllarda yerli girişimcilerin fabrika kurmalarını teşvik edici vergi muafiyetleri

tanınarak devlet eliyle kurulan fabrikalar dışında özel teşebbüslerin ortaya çıkmasına olanaklar sağlanmıştır. Askeri alandaki ihtiyaçların karşılanması amacıyla kurulan fabrikalar zamanla genişleyerek toplumsal ihtiyaçlara yönelik de üretim yapmaya başlamıştır. Osmanlı sanayileşme sürecinde ivme kazanan özel teşebbüslerin 1880 yılı itibari ile II. Abdülhamid dönemi sonuna kadar olan sayıları şekildedir:

Tablo 1.2: Özel Şahıslara Ait Sanayi Kuruluşları

Sanayi Kuruluşları	1880'e kadar	1881-1900	1891-1900	1901-1915
Gıda Sanayi	15	6	7	38
Toprak Sanayi	1	2	3	5
Deri Sanayi	3	1	3	4
Tahta Sanayi	3	-	6	15
Tekstil Sanayi	17	4	6	18
Kağıt Matbaa	17	6	6	21
Kimya	-	-	1	6
Toplam	56	19	32	107

Kaynak: Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, 1994

Tabloda da görüldüğü üzere gıda, tekstil, kağıt sanayi gibi alanlarda kurulan işletmelerle Osmanlı'nın ekonomik yapısında kayda değer gelişmeler sağlanmıştır. Kurulan bu sanayi tesislerinde batı tarzında üretim yapılması için Avrupa'dan makinelerin ithal edilmesi ile modern sanayileşme adına önemli adımlar atılmıştır. İstihdamın yarıdan fazlasının tarım alanında olduğu Osmanlı'da sanayide çalışacak işgücünü sağlamak için sanayi mekteplerinin açılmasına II. Abdülhamid özel önem atfetmiştir. Osmanlı coğrafyasının büyük bölümüne yayılan ve kuruldukları bölgenin üretim yapısına uygun faaliyetler gösteren sanayi mektepleri mezunlarının sanayi işletmelerinde yetişmiş eleman olarak istihdam edilmesi batı tarzı üretim metotlarının

Osmanlı sanayisinde uygulanması ve üretim hızını, kalitesini arttırmasında büyük vazifeler üstlenmiştir.

Küçük ölçekli esnaf işletmelerinde yapılan üretimin II. Abdülhamid'in girişimleri ile büyük ve orta işletmelere evrilmesi Osmanlı Devleti'nin batıda yaşanan sanayi üretimi gelişmelerini ve hızını yakalayarak Avrupa karşısındaki geri kalmışlığın önüne geçmek istenilmesinin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Pazar ekonomisine yönelmeden önce ordunun ihtiyaçlarını karşılamak noktasında önemli görevler üstlenen işletmeler zamanla gelişerek özellikle dokuma sanayinde kayda değer gelişmeler sağlamıştır. Toplumun ihtiyaçlarının Avrupa ürünlerinin Osmanlı pazarına girmesiyle ithal mallarla karşılandığı dönemlerde esnafların içine girdiği zor durumların giderilmesi için şirketleşmenin sağlanması amaçlanarak batıyla rekabet edebilecek yerli sanayicilerin ortaya çıkması için çeşitli vergi muafiyetleri ve teşvik edici politikalar güdülmüştür. Yine sanayi mektepleri eliyle yetişmiş nitelikli teknik eleman ihtiyacı karşılanmaya çalışılmış aynı zamanda uygulamalı eğitim programları sayesinde eğitim gören öğrenciler üretime katılmıştır. Batının dünyaya yön veren gelişmeleri karşısında mali krizlerin içinde bulunan Osmanlı orta ve büyük ölçekli fabrikaların sayısını arttırmayı başarabilmiş yeni düzene uyum sağlamak için önemli adımlar atabilmiştir. Yine ulaşım alt yapısının güçlendirilmesi ve tesis edilmesi sayesinde üretim artışının sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin büyük kentlerinde kurulan fabrikalar sayesinde dünyadaki sanayileşme sürecine eklemlenme sağlanmaya çalışılarak Osmanlı'nın geniş coğrafyasına yayılan yaklaşık 1500 kadar değişik ölçekli tesis kurulmuştur (Tabakoğlu, 2011).

1.3.3. II. Abdülhamid Dönemi Ticaret

Osmanlı Devleti'nin ticaret yapısı genel manada bölgelerde üretilen ürünlerin en yakın çevre pazarında arz edilip öncelikle bölgesel ihtiyaçların karşılanması biçiminde gerçekleşmiş, yerel ihtiyaç fazlası ürünün bölgeler arasına nakline ya da yurt dışına ihraç edilmesine izin verilmiştir. Asırlarca bu yapıda gerçekleşen ticari ilişkiler Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle bozulmaya başlamıştır. Sanayi üretimi ile

hızlı ve daha fazla mamül ürün üretme kapasitesine sahip olan batılı ülkeler, Osmanlı'yı açık bir pazar haline dönüştürmek için askeri, siyasi ve ekonomik hamleler ile kapitalist ekonomiye doğru itmiştir. İmzalanan serbest ticaret anlaşmaları ile Osmanlı ticareti hayatının kendine yeterli olma politikalarının garantisini olan gümrük vergileri ve tekelleşme uygulamaları kaldırılmış özellikle gayrimüslim tüccarların ticaretteki etkinlikleri artmaya başlamıştır. Sanayileşmiş ülkelere gelen malların yerli esnaf ve üreticinin büyük ölçüde zarar etmesine sebep olmuş ithal ürünlerin zaman geçtikçe artması Osmanlı pazarında rekabet edilemeyecek boyuta varmasının yolunu açmıştır (Martal, 1992).

II. Abdülhamid'in ziraatte ve sanayide üretimin artırılması çabaları bu çabalar doğrultusunda atılan modernleşme adımları sayesinde özellikle Osmanlı dış ticaretinde muazzam seviyede artışlar görülmüştür. Piyasaya yönelik zirai üretimin sağlanarak pazar değeri yüksek ürünlerdeki verim ve kalite sayesinde 1898 – 1913 yılları arasında Osmanlı dış ticareti dünyada yaşanan büyük buhran sonrasında hızla gelişerek önemli ilerleme kaydetmiştir. Sultan Abdülhamid 1888 – 1896 yıllarında önemli şekilde yapılandığı demiryolu taşımacılığı sistemi sayesinde üretimin hızla nakledilmesi Osmanlı ticaret hayatında yapılan önemli bir başka yatırım olmuştur. Dünya çapında büyük buhran sonrası Osmanlı Devleti'nin ihracatının %90'ını oluşturan tarımsal hammaddelerin fiyatlarının yaklaşık %28'lik bir artışla satılması ve ithalatta söz konusu olan mamül ürünlerin fiyatlarının %12'ler civarında yükselmesi Osmanlı Devleti'nin ticari yapısında %14'lük bir gelişme yaşanmasına sebep olmuştur (Tabakoğlu, 2011).

II. Abdülhamid döneminde yaşanan ticari ilişkilerdeki bu durum ticaret alanına yönelik düzenlemeler neticesinde ortaya çıkmıştır. Ticari alanda çok etkin olan gayr-ı Müslimlerin yerini alabilmesi için yerli tüccar yetiştirme çabalarına girişilmiştir. Özellikle lisan sorununu çözebilmek adına Lisan Mektebi kurulmuş, ticari ilişkilerin yoğun olarak gerçekleştirildiği milletlerin lisanları öğretilmek istenmiştir. Ticaret mektebi açılarak batıyla olan ticari ilişkilerin yeni yöntem ve usuller ile yapılabilmesi adına eğitimler verilmeye başlanmıştır. Üretim tarzındaki gelişmeler doğrultusunda değişen ekonomik düzenin ticari ilişkilere yansması Osmanlı Devleti gibi içe kapanık bir yapıya sahip olan devletlerin kısıtlandığı

Osmanlı'dan açık pazar ekonomisine eklemlenmeye çalışan Osmanlı arasındaki temelden değişen bir zihniyet farkı ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamid'in yaptığı yatırımlar sayesinde yerli tüccarlar gayrimüslim tüccarlarla rekabet edebilmeye başlamış, iç pazarda önemli payı ele geçiren sanayileşmiş ülke ürünleriyle rekabet edebilecek yerli üreticiler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır (Eldem, 1994).

BÖLÜM II

2. II. ABDULHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM ANLAYIŞI

2.1. II. ABDULHAMİD DÖNEMİ ÖNCESİ EĞİTİM ANLAYIŞI

Osmanlı Devleti kendinden önceki Anadolu coğrafyasında derin izler bırakan Selçuklu Devleti'nin büyük mimarisi üzerinde kurulan bir devlet olmanın avantajı ile birlikte her alanda olduğu gibi eğitim alanında da sağlam temeller üzerine oturan bir eğitim sistemi kurmuştur (Günay, 2003). Osmanlı Devleti'nin eğitime vermiş olduğu önemi günümüzde dahi adını unutmadığımız bilim insanlarının çokluğundan anlamaktayız. Devre ve asırlara yapmış oldukları katkılarla yön veren bu bilim adamlarının Osmanlı Devleti coğrafyasının her köşesinde yaygın olarak faaliyet göstermesi, dönemin bilim ve teknoloji alanında Osmanlı Devleti'nin çağdaşlarının üzerinde egemenlik kurmasını sağlamıştır. Bunların yanında şehzade eğitiminden, devlet yöneticisi ve eğitimci yetiştirilmesine verilen öneme kadar Osmanlı Devleti'nin kurulması ve yükselmesinde eğitim anlayışının ne kadar hassas ve değerli olduğu anlaşılmaktadır (Akyüz, 2008).

Osmanlı Devleti'nin her köşesine yayılan ilmiye ve kalemiye sınıfına devlet adamı yetiştiren medreseler haricinde Osmanlı Devleti'nin örgütlenmesinde önemli rol oynayan loncalardan dönemlerinin meslek okulları gibi işlev görmüş farklı dallarda zaamet erbabı yetiştirmiştir (Şişman, 2008). Osmanlı Devleti kuruluşundan son yıllarına kadar eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürekli canlı tutmuş eğitim alanında birçok düzenleme yapmıştır.

2.1.1. Osmanlı Eğitim Anlayışındaki Yenileşme Hareketleri

Osmanlı Devleti'nin eğitim konusuna olan yaklaşımından bahsedilmiştir. Eğitime verilen bu önemin aslında sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda birbirlerine bağımlı olduğunun farkında olan Osmanlı asırlarca sıkı bir şekilde uyguladığı politikaların sonucu olarak küçük bir beyliği cihan imparatorluğuna yükseltmeyi başarmıştır. Dünyadaki özellikle Avrupa coğrafyasındaki sosyal ve siyasal hareketlere paralel olarak dünya ekonomisindeki değişimler Osmanlı Devleti'nin her alandaki politikalarını da etkilemiştir. Avrupa'da ortaya çıkan teknolojik ve ekonomik atılımlar önce farklı ticaret yollarını açmış daha sonra Osmanlı Devleti'ne başkaldırmaya kadar gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin 17. ve 18.yüzyıl'lara kadar olan hakimiyetinin sarsıldığı bu dönemlerde Osmanlı Devleti ekonomide, eğitimde, orduda, yönetimde kısacası devleti oluşturan tüm organizasyonlarda bir dönüşüm, yenileşme 'iyileşme' hareketi içine girmiştir (Karagöz, 1995).

III. Selim döneminde başlayan bu süreç Osmanlı'nın son yıllarına kadar sürmüştür. İlk önceleri ordudaki eksikliklerin giderilmesi amacıyla ortaya çıkan bu hareketlilik, Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışına kuruluşundan itibaren ne derece bağlı olduğu göz önüne alındığında büyük bir yapısal ve zihinsel dönüşümün adı olmuştur. Savaş alanlarında alınan yenilgilerin sebep olduğu ekonomik bunalım ve hatta bu yenilgilerin sebebinin ordunun eğitim düzeyiyle ilişkilendirilmesi, Osmanlı'nın eski gücüne ordunun modernizasyonuna yönelik modern eğitim kurumları kurularak, çağa uygun teknolojik ve bilimsel faaliyetlerin yapılacağı modern eğitim yatırımları ile kavuşacağına olan inancın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Tabakoğlu, 2017).

2.1.1.1.III. Selim Dönemi Yenileşme Hareketleri (1789-1807)

Osmanlı Devleti'nin asırlarca süren savaş alanlarındaki başarılarının gerilemesi, bu durumun aksine Avrupalı devletlerin ordularındaki ilerleyişinin dikkat çekmeye başlaması, Osmanlı Devleti'nin çağdaşlarının ne derece gerisinde kaldığını tam anlamıyla göstermekteydi. III. Selim tahta bu zor şartlar altında çıkmış olmasına rağmen kararlı ve olgun duruşuyla meselelere gerçekçi yaklaşarak geri kalmışlığın hali hazırdaki politikalarla çözülemeyeceğini anlamıştır (Karagöz, 1995). Osmanlı Devleti'nde yenileşme fikirleri III. Selim döneminde aleni olarak tartışılmaya başlanmış, bu yenilik hareketlerinde devlet adamlarına fikir danışılmıştır (Karal, 1988). Yenileşme hareketlerinin odak noktası ordunun modernizasyonu olmuştur. Askerlerin düzeninin sağlanması ve batı tarzı eğitime tabi tutularak Avrupalı silahları, mühimmatları kullanabilecek kabiliyete sahip olunması istenmiştir. Ayrıca Osmanlı'da eğitimin verildiği en önemli yapılar olan medreseler, Kanuni Sultan Süleyman dönemi sonrası duraksama dönemine girmiş, eğitimin vasfı düşmüştür. Medreselerde verilen eğitimin batıda gerçekleşen yenilikleri yakalayabilmesi için 'lisan' sorunu da bulunmaktaydı (Balcı, 2008). Çeşitli devlet adamları eliyle düzenlemeler yapmış olmasına karşın medreselerdeki eğitim vasfı kayda değer bir yükseliş göstermemiştir.

III. Selim döneminde kurulan 'Mühendishane – i Bahri Hümayun' 'Mühendishane – i Berr i Hümayun' askeri alanda batılı tarzda eğitim verecek kurumlardan olmuştur. Avrupa'dan çeşitli dallarda uzmanlar getirilmiş mühendislik, haritacılık gibi dersler verilerek modern eğitim anlayışı ile modern bir ordu düzeni kurularak dünyadaki sosyal ve siyasal olaylardan dolayı tezahür eden savaşların sebep olduğu ekonomik sorunlara karşı önlem alınmaya çalışılmıştır (Yeli, 2005).

2.1.1.2. II. Mahmut Dönemi Yenileşme Hareketleri (1808-1839)

II. Mahmut birçok alanda yaptığı devrim niteliğindeki çalışmaları gelecek nesle aktarmak ve kalıcı olmasını sağlamak amacıyla eğitimde yenileşmeye önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nde daha çok dini içtihatlarla faaliyet gösteren medreseler, eğitim alanında yapılacak yeniliklerin önündeki en büyük engel gibi görünmekteydi. Hali hazırda devletin idaresinde söz sahibi olan çok kişi bu medreselerde eğitim görmüş ve bu medreselerdeki faaliyetleri de devam ediyor durumdaydı. Ancak medreselerin kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki işlevleri yitirilerek sistem bozulmuştu (Kodaman, 1991).

Medreselerin kapatılması büyük tepkilere mahal vereceğinden dolayı medrese eğitimine ek olarak batılı anlayışı benimsemiş eğitim kurumları da II. Mahmut döneminde açılmaya başlanmıştır. Askeri alanda açılan eğitim kurumlarında yabancı hocalar getirilerek İngilizce, Fransızca gibi yabancı dil dersleri müfredata eklenmiştir. 1824 yılında 'Talim-i Sıbyan' hakkında ferman ile küçük yaştaki çocukların dini bilgiler öğrendiği sıbyan mektepleri yani ilköğretimi zorunlu kılmıştır. II. Mahmut'un 'Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'ni kurmasıyla Osmanlı'da zorunlu tutulan ilköğretimin ikinci basamağı olarak rüşdiyeler yani ortaöğretim okulları açılmıştır (Akyüz, 2008). Rüşdiyeler sivil kaynaklı eğitim kurumları olarak askeri alan dışında devlet memuru yetiştirmek için kurulmuştur. Modernleşme adımlarının atıldığı bu dönemde özellikle ülke içindeki ulema sınıfının tepkilerine rağmen hayata geçirilmeye çalışılan yeniliklerin içselleştirilmesi adına rüşdiyelere önem verilmiştir (Agras, 2010).

II. Mahmut Avrupa'nın çeşitli ülkelerine 150 kadar öğrenci göndererek Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip edip bu öğrencilerden Osmanlı eğitiminde faydalanmayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti yenileşme hareketinde büyük yatırımlar yapan II. Mahmut, yeniçeri ocağını kaldırarak klasik ve yaygın eğitim kurumları olan medreselerin önemli destekleyicilerinden birini de engellemiştir (Kodaman, 1991). II. Mahmut'un yaptığı hamleler sayesinde gerisinde kalınan Avrupa'nın gelişme hızını yakalayarak devletin zarar halindeki durumu değiştirilmeye çalışılmıştır.

2.1.1.3.Tanzimat Dönemi (1839-1876)

Tanzimat dönemi, II. Mahmut'tan sonra 1839 yılında Abdülmecit'in Gülhane Hattı-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ilan etmesiyle II. Abdülhamid'in tahta çıkması arasındaki dönemi ifade etmektedir (Tekeli, 1985). Tanzimat döneminde yöneticilerin artık eski politikalarla ülkenin sorunlarının çözülemeyeceği yaklaşımı, devlet organizasyonlarında güçlü reformlar yapma zaruretine olan inancı ortaya çıkarmıştır. Bu reformları gerçekleştirmede ve gerçekleşen reformları işletecek insan kaynağını yetiştirmek için açılacak sivil okulların üzerinde önemle durulmuştur. II. Mahmut döneminde temelleri atılan ya da atılmaya çalışılan batılı tarzda sivil eğitim kurumları Tanzimatçılar tarafından ele alınarak geliştirilmeye çalışılmıştır (Tekeli, 1985).

1845 yılın Sultan Abdülmecit 'Meclisi Muuvakkat'ı kurdurmuştur (Akyüz, 2008). Kurulan bu meclisin çalışmaları, bireylerin önce kendi dini bilgiler öğrenmesi ve dünya hayatı boyunca yararlı olacak bilimleri öğrenmesinin sağlanmasının eğitimdeki yenileşmenin vizyon ve misyonu olduğunu göstermiştir. 1846 yılında Meclis-i Muuvakkat yerine kurulan 'Meclisi Maarif-i Umumiye' ile eğitim işlerinden sorumlu olarak Şeyhülislamlık ve medreseler dışında ilk kez bir kurum oluşturulmuş, okulların yaygınlaştırılması verilecek derslerin, müfredatların belirlenmesi gibi hassas görevleri de ifa etmiştir (Akyüz, 2008). İlk eğitim kurumu olarak çeşitli düzenlemeler hazırlayan kurumun çabaları personel ve bütçe yetersizliklerinden dolayı istenilen sonuçlara ulaşamamıştır.

Tanzimat döneminde Osmanlı'da yaşanan tüm sorunlara rağmen eğitim düşüncesine verilen önemin tezahürü olan eğitim sistemine örgütsel ve normsal bir yapı getirme hedefi ile 1857 yılında 'Maarif-i Umumiye Nezareti' hayata geçirilmiştir. Eğitim sistemindeki bakanlığın ilk adı olan kurumun ilk nazırı 'Abdurrahman Sami Paşa' olmuştur. Fransa'dan etkilenerek hatta Fransız eğitim sisteminin bir tatbikatının olduğu yeni eğitim sisteminde, kozmopolit nüfusun 'Osmanlıcılık' ideolojisi altında birleştirilerek her milletin aynı anda ve aynı ortamda aynı müfredat derslerini alarak yetiştirilmesi istenmiştir (Soydan & Tüncel, 2013).

Tanzimat dönemi eğitim çalışmaları ve yeniliklerinin en önemlisi olan ‘Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ 18 Eylül 1869 yılında yayımlanmış ve bu nizamname ile dönemin eğitim sisteminde başrol oynayacak düzenlemeler yürürlüğe konmuştur (Akyüz, 2008). Bu nizamnameyle eğitim ve öğretimin merkez ve taşrada şekillendirerek örgün eğitim verilecek okulların basamaklara ayrılarak yani ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim kurumları olacak şekilde derecelendirilmiştir (Vurgun, 2018).

1859 yılında kız rüşdiyeleri açılmıştır. Rüşdiyeler dışında ortaöğretim kurumu olarak ‘idadiler’ açılmıştır. (Vurgun, 2018). Yükseköğretim alanında ise medreseler geliştirilmeye çalışılmış ise de bu konuda muvaffak olduğu gözlenmemiştir.

2.2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKASI

II. Abdülhamid’in tahta çıkmasından önce Osmanlı’nın mali durumu çöküş içindeydi. Böyle bir durumda tahta çıkan sultan, ilk yıllarında eğitim hususuna yeterince eğilememiştir. Mali ve askeri sorunların acil olarak çözülmesi adına dikkatini öncelikle bu alanlara yöneltmiştir. Ancak II. Abdülhamid devletin içinde bulunduğu geri kalınmışlıklardan eğitim yoluyla kurtulabileceğinin farkındaydı. Kendisinin tahta çıkmasından evvel eğitim sisteminde birbirinden kopuk üç farklı okul sistemi vardı. Bu okullar daha geleneksel bir eğitim anlayışı benimseyen medrese ve sıbyan mektepleri, Tanzimat dönemindeki zihinsel dönüşüm ile kurulmuş Maarif Nezaretine bağlı laik eğitim – öğretim müfredatına bağlı modern okullar ve farklı etnik ve dini kökene bağlı kesimlerin özel teşebbüsleri ile açılmış özel okullardı (Karataşer, 2017).

Maarifperver Sultan olarak anılan II. Abdülhamid eğitimin modernleşmesinin ancak modernleşme yönünde adımlar atılırken İslamiyet’ten kopmadan, çağın gereklerine hakim, gelenek göreneklerine ve dinine bağlı nesiller yetiştirerek sağlanacağını düşünmüştür. Tanzimat düşüncesiyle uygulanan modern eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasının, II. Abdülhamid’in ‘her köye bir mektep ve bir

camii' sözüyle yoğun şekilde devam ettirildiği görülmüş öncelikle İstanbul gibi büyük kentlerde açılan okulların taşrada da açılması için çaba harcamıştır. Açılacak bu okullarda yetişecek kişilerin yapılacak reformların içselleştirilerek geliştirilmesini sağlamasını amaçlamıştır (Yıldırım, 2014).

2.2.1. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Teşkilatlanması

II. Abdülhamid dönemine gelmeden hemen önce 1869 yılında çıkarılan Maarifi Umumiye Nizamnamesi ile Osmanlı eğitim sistemi normatif bir yapı haline gelmeye başlamıştı. Nizamname ile eğitimin yönü ve teşkilatlanması yani batılı tarzda kurumsallaşması istenmiştir. Maarif Nizamnamesi ile atılan kurumsallaşma adımları II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde 1876 yılında ilan edilen anayasal metin olan Kanuni Esasi ile devam etmiştir. Kanuni Esasi'nin eğitim alanına dair içeriğe sahip olması, en üst kanun kaynağı olan anayasada eğitimin düzenlenmesi, Osmanlı Devleti tarafından geri kalmışlığın önüne geçmenin ve kalkınmayı sağlamanın yolunun eğitimden geçtiğinin anlaşıldığının en önemli kanıtı olmuştur. Osmanlı'nın ilk anayasası Kanuni Esasi'nin üç maddesinin eğitime ilişkin olduğunu bu maddelerin ikisinin özel eğitim kurumlarındaki uygulamalar ve faaliyetlere diğer maddenin ise ilköğretimin tüm bireylere zorunlu tutulmasına dair olduğu görülmektedir (Kodaman, 1991).

“Madde 15: Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tabiyet (uymak) şartıyla her Osmanlı umumi ve hususi tadrise mezundur.

Madde 16: Bilcümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Teb'a-yı Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve millit-i muhtelifinin umur-ı itikayidelerine müteallik olan usul-ü talimiyeye halel getirmeyecektir.

Madde 114: Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi (ilk öğretim) mecburi olacak ve bunun deracat ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.” (Gözübüyük & Kili, 1957)

II. Abdülhamid döneminin diğer önemli özelliği olan Meşrutî yönetim biçimi demokratikleşme denemeleri içinde bulunduğu bir dönemdir. Sultan iradesi dışında yasama organı olarak görev yapan Meclis-i Mebusan’da da eğitime dair olan ihtiyaçların vurgulanması ve bu maksat ile eğitimin yaygınlaştırılması, modernleştirilmesi için çalışmaların yapılmasına ilişkin fikir birliğine varılmıştır. Osmanlı Devleti’nin bu dönemde tüm politikaları ve Osmanlı Devlet yapısını etkileyen 1877 Osmanlı – Rus Savaşı Meşrutî yönetimin askıya alınmasına ve iç politikada hedeflenen çoğu adımların atılmasına engel olmuştur. II. Abdülhamid ve yönetimde sözü geçen herkesin ortak fikirde bulunduğu eğitimde bu savaş ve neticelerinden nasibi almış, eğitim alanında atılması istenen planlar ertelenmek zorunda kalmıştır. Osmanlı–Rus Savaşının sonrasında Osmanlı’da savaş koşullarının normalleşmeye başlamasıyla planlanan eğitim çalışmaları tekrar gündeme gelmiştir (Baytal, 2000).

Düzenlemeler yapılmadan önce eğitim sistemindeki teşkilatlanma Maarif Nezareti içinde bulunan Maarif-i Umumiye Meclisi, Zabita- ı Aklam, Matbaa-i Amire İdaresi ve diğer memurların bulunduğu teşkilat yapısına sahipti. Maarif Nezareti içerisinde bulunan Maarif-i Umumiye Meclisi istenilen düzeyde beklentileri karşılayamamış bu nedenle kadrolarında görevli sayıları azaltılmış ve yetkileri sınırlandırılmıştır. Azalan kadro yapısını ve kısıtlanan yetkileri ile eğitim alanında hedeflenen amaçları gerçekleştirmekten uzak kalan Maarif Nezareti yapısında 1879 yılında önemli düzenlemeler yapılarak daha normatif ve modern bir hale getirilmiştir. Maarif Nezaretindeki yapısal dönüşüm ile kendi muhasebe dairesi hariç her birinin başında Meclis-i Maarif üyelerinin bulunduğu beş daireye ayrılmış maarif işleriyle direkt olarak ilgili bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. 1879 yılında yaşanan Maarifteki bu yapısal dönüşümün günümüze kadar geldiği görülmektedir (Kodaman, 1991).

Eğitim seviyesine göre basamaklara ayrılan dairelerin, eğitim – ğretimde okutulacak kitapların tercüme ve telif işlerini yürüten ayrı bir daireye ve kendi yayın organına sahip olan Maarif teşkilatı dünyadaki gelişmelerin Osmanlı'daki tatbikinde önemli vazifeler üstlenmiştir. Maarif-i Umumiye Meclisi çağın gereklerine uygun hizmetleri üretemediği için kapsamlı şekilde yapılandırılan maarif teşkilatı, 'Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi' vasıtasıyla Maarif Nizamnamesinde ilan edilen ilköğretimin yaygınlaşarak her bireye ulaşmasını sağlanmak ile ilgilenmiş, 'Mekatibi Rüşdiye İdaresi' ortaöğretim basamağı olan rüşdiyelerin eğitim–ğretim planlaması, öğretmenlerin tayini gibi işlerle ilgilenmiş 'Mekatibi Aliye Dairesi' ise yükseköğretim basamağındaki okullarla ilgilenmek maksadı ile kurulmuş olsa da nezarete bağlı olarak açılan yükseköğretim okullarının sayısal olarak azlığı nedeniyle kapatılmıştır (Kodaman, 1991).

1881 yılından Maarifin merkez ve taşra teşkilatı arasındaki kopukluğun farkına varılarak müfettişlerin sayıları arttırılmış ve yetkileri genişletilmiştir. II. Abdülhamid'in eğitimi merkeziyetçi bir şekilde rgtleterek Osmanlı'da birlik ve beraberliğin sağlanmasına yönelik olarak da hayata geçirilen bu uygulama ile dört müfettişlik olarak ayrılmıştır. Bunlar rüşdiye müfettişleri (ortaöğretim), sıbyaniye mffettişi (ilköğretim), Anadolu'da bulunan rüşdiye ve iptidai okulları müfettişi kütüphaneler müfettişi şeklinde ayrılarak Osmanlı genelindeki tüm eğitim kurumlarının teftişlerini sağlamaya çalışmışlardır. Eğitim modernleşmesi için önemli bir değişim olarak 1881 yılında 'Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi' olarak kurulan ilköğretime ilişkin vazifeleri ifa eden dairenin ismi usul –  cedit'e göre ilköğretim seviyesinde eğitim verecek olan iptidailere göre isimlendirilen 'Mekatib-i İptidaiye İdaresi' olarak değiştirilmiştir (Gökmen, 2006).

1882'de Maarife bağlı okullarda okutulacak ve eserlerin belirlenmesi, tercüme edilmesi ve basılmasının sağlandığı 'Telif ve tercüme idaresi' ile matbaalar idaresi kaldırılarak 'Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti' kurulmasına karar verilmiştir. Kurulan bu heyetin görevi okutulacak eserlerin tercümesinin yapılması, gümrüklerde bekleyen eserlerin içeriklerinin istenilen eğitim politikasına uygunluğunun denetlenmesi ve Osmanlı eğitim sistemine uygun eserlerin basılarak okullara ulaştırılması olmuştur. 1886 yılında sayısı oldukça artan idadi okullarının

teftişinin yapılması maksadıyla 'idadiye müfettişlikleri' kurulmuştur (Kodaman, 1991).

Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid dönemi öncesinde de var olan ve Kanuni Esasi'de dahi düzenlemelere tabi tutulan yabancı okulların denetlenmesi adına Maarif teşkilatında 'Milel-i gayrimüslime ve ecnebiye' okullarını teftiş ile görevli müfettişlik kurulmuştur. Maarif Nezaretinin kadrolarında çalışanların işlerinin düzenli şekilde tutulması ve saklanması için 1894 yılında 'Sicil 'i Ahval Şubesi' açılmıştır. II. Abdülhamid tahta çıkmadan evvel eğitim sistemindeki okulların birbirinden hem işlev hem felsefi anlamda kopuk olduğunu görmüş bu bağlamda eğitimde merkezi yapıyı güçlendirmek için önlemler almıştır. Dönemin koşullarında eğitime bu derece önem verilerek üstüne gidilmesi Sultan Abdülhamid'in kalkınma yolundaki ana politikasının eğitim olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda eldeki imkanlar dahilinde verimli bir eğitim politikası uygulama amacını güden II. Abdülhamid programlı bir şekilde adımlar atılabilmesi için Salname-i Maarif çıkarılmasına karar vermiş güvenilir veriler ışığında yeni politikalar uygulamayı amaçlamıştır (Bayram, 2009).

2.2.1.1. Vilayet Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında yapılan çalışmaların genel manada İstanbul merkezli olarak yapıldığı görülmektedir. Osmanlı'nın başkenti oluşu, nüfusun çoğunluğu açısından ciddi sayıda insanı barındırması ve kozmopolit yapısı nedeniyle Osmanlı'da hayata geçecek her türlü yeniliğin uygulaması İstanbul'da yapılırdı. Eğitimin modernleşmesi adına da atılacak olan adımlar öncelikle İstanbul merkezli olarak atılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin kalkınması yalnızca İstanbul'un gelişmesi ve kalkınmasıyla gerçekleşmeyecekti. İçinde bulunulan bunalımdan ancak ülkece gerçekleştirilecek yenilik ve kalkınma çalışmalarıyla çıkılabilirdi. Osmanlı Devleti bu kalkınmanın eğitim yoluyla başarılacağı ve devamlı hale gelebileceğini anlamış ve kabul etmiştir (Akyüz, 2008).

Tanzimatla başlayan modern eğitim kurumlarının hayata geçirilme çabaları İstanbul'da yoğunlaşmış ancak taşrada, Anadolu'da yeterli düzeyde hayata geçirilememiştir. II. Abdülhamid maarif teşkilatının taşrada da yapılıp, eğitimin yaygın şekilde ve merkeziyetçi politikaya uygun olarak verilmesi yönünde önemli çalışmalar yapmıştır. 1878 yılında eğitim hizmetlerinin tüm taşraya devletin girişimi ve denetimi ile verilmesi Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi yolunda önemli mihenk taşlarından. II. Abdülhamid devletin yaşaması için modern eğitimi yaygın hale getirerek, diğer alanlarda yapılması planlanan reformların temelini oluşturmaya çalışmıştır. Vilayetlerdeki maarif teşkilatı 'Vilayet Maarif Müdürlükleri' ve 'Vilayet Maarif Meclisi' olarak ikiye ayrılmıştır (Bayram, 2009).

2.2.1.1.1. Vilayet Maarif Müdürlükleri

Vilayet maarif müdürlükleri, Osmanlı'nın eğitim sisteminde yapılan yenilikleri takip edebilmesi ve okulların idaresinin sağlanabilmesi amacıyla taşrada kurulan icrai nitelikte kurumlar olmuştur. Osmanlı eğitim alanında modernleşmeyi sağlamak için 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezaretini kurarak eğitimi bir bakanlık vasıtasıyla yürütmeye başlamıştır. Ancak kurulan bu merkezi teşkilat özellikle kurulduktan sonra sayıları hızla artan rüşdiyelerin merkezi bir eğitim müfredatı ölçüsüne kavuşmasında denetim ve idare mekanizmasını yeterince kullanamamıştır. Bu merkezi teşkilatın taşradaki eğitim birimlerine ulaşacak icrai organlarının eksik olması teşkilatın yetersizlik sebebinin başıdır (Kodaman, 1991).

1869 yılında ilan edilen Maarif Umumiye Nizamnamesi taşradaki maarif faaliyetlerini sevk ve idare edecek maarif müdürlüklerinin kurulmasını açık olarak emretmemişse de vilayetlerde bulunması planlanan maarif müdürlüklerinin görev ve sorumluluklarını içeren maddeler içermiştir. Maarif Nizamnamesinin taşra maarif teşkilatına değindiği bu maddeler doğrultusunda 21 Ocak 1871 yılında 'İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi' yayınlanmış bu nizamnamenin 25. ve 26. maddelerinde vilayetlerin yönetiminde de yer bulan maarif müdürlüklerinin yetki ve görevleri tanımlanmıştır. Her ne kadar maarif müdürlüklerinin kurulması yasal

zeminde kendine yer bulmuşsa da fiili olarak hayata geçirilememiştir. 1879 yılında Maarif teşkilatının köklü olarak yenilenmesi sonucunda Maarif Müdürlüklerinin de kurulması karara bağlanmıştı ve hızlı bir şekilde vilayetlere maarif müdürü atamaları gerçekleşmeye başlamıştır. 1882'den itibaren maarif müdürlüklerinin atanması yoğunlaşarak düzenli biçimde devam etmiştir (Kodaman, 1991).

1892 yılına gelindiğinde 25 vilayette maarif müdürünün bulunması vilayetlerde eğitimin idaresi için maarif müdürlüklerine ne kadar önem verildiğini göstermiştir. Vilayet maarif müdürlüklerinin kadroları vilayetlerdeki ihtiyaçlar gereğince azaltılıp çoğaltılabilse de çekirdek kadro dediğimiz yapı Maarif Müdürü, Maarif Katibi, Muhasebesi ve Sandık Emin'inden oluşmaktaydı. II. Abdülhamid dönemi Osmanlı maliyesinin zor şartları altında eğitimin tüm Osmanlı'ya yayılması maksadı ile açılan Vilayet Maarifi Müdürlükleri'nin Maliye'ye yükünü anlamak için Sivas Vilayeti Maarif İdaresinin yıllık masrafları tablodadır:

Tablo 2.1: Sivas Maarif İdaresi Masrafı

Memuriyet	Aylık	Yıllık
Maarif müdürü	2.000 kuruş	24.000 kuruş
Muhasebe müdürü	1.000 kuruş	12.000 kuruş
Maarif katibi	500 kuruş	6.000 kuruş
Sandık emini	150 kuruş	1.800 kuruş
Hademe	100 kuruş	1.200 kuruş
	3.750 kuruş	45.000 kuruş
Çeşitli masraflar		2.160 kuruş
Toplam		47.160 kuruş

Kaynak: Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 1991, Ankara, s:41

Vilayetin ihtiyaçlarına göre artıp eksilen maarif müdürlüklerinin Osmanlı genelinde faaliyet göstermesi II. Abdülhamid'in zor koşullarda bile eğitimin zaruret olduğunu kabul ederek imkanları zorlaması, Osmanlı Devleti'nin geleceğinin eğitime ve eğitilmiş topluma bağlı olduğu inancının başka bir göstergesidir.

2.2.1.1.2. Vilayet Maarif Meclisleri

Vilayet Maarif Meclisleri 1869 yılında ilan olunan Maarifi Umumiye Nizamnamesinde vilayet maarif müdürlükleri ile birlikte ele alınmıştır. Ancak Vilayet Maarif Meclislerinin teşkili müdürlüklere göre daha erken olmuştur. 1872 yılında Tuna ve Bağdat'ta kurulan iki vilayet maarif meclisi taşra maarif teşkilatında öncü olmuşlardır. Vilayet maarif meclislerinin ve vilayet maarif müdürlüklerinin ayrı ayrı kurulması ve isimlendirilmesinde esas fark müdürlüklerin idaresinde Müslüman – Türk olması, vilayet maarif meclislerinde ise idari yapının içinde gayrimüslimlerinde bulunuyor olmasından kaynaklanmaktaydı. Tabii olarak bu farkın çok daha geriye yani 1856 yılında ilan edilen 'Islahat Fermanına' dayandığını söylemek gereklidir. Femandaki gayrimüslim haklarına dayanan bu yapılar maarif müdürlüklerine göre taşrada daha yaygın olarak faaliyet göstermişlerdir (Vurgun, 2018).

Vilayet maarif meclislerinin görevleri içinde bölgelerindeki okulların maarif işleriyle meşgul olmak, ilköğretim okullarının düzenlerini ve sayılarının artmasını sağlayıcı tedbirler almak, maarif gelirlerini arttırıcı girişim ve çalışmalarda bulunmak, maarif gelir ve giderlerini rapor halinde maarif müdürlüğüne sunmak, imtihan ve diploma işlerini yapmaktı. Vilayet maarif meclisleri II. Abdülhamid'in eğitim politikası kapsamında Osmanlı'nın neredeyse tüm kaza ve sancaklarına kadar yayılmıştır. Darülmuallim mezunlarının başlarına atanarak faaliyet gösteren meclisler özellikle yeni okulların inşası için arsa bulma, bina inşası, mali konuları düzenleyip sorunları çözüm konularında etkin rol oynamışlardır (Vurgun, 2018).

2.3.II. ABDULHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARI

2.3.1. Osmanlı'da Medreseler

İlk kurulduğu tarihlerden itibaren devlet ve toplum içinde önemli yere sahip olan medreseler Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve yükselişinde etkin rol oynamış kazanılan her toprak parçasında medreselerin açılarak faaliyet göstermesine özen gösterilmiştir. Vakıf sistemi ile finanse olunan medreselerin toprak ve vakıf sisteminde çıkan sorunlar neticesinde karışıklıklar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan Avrupa devletlerinin yaşadığı bilimsel ve zihinsel dönüşüm karşısında Osmanlı'nın temel eğitim kurumu olan medreselerin dini derslerin ağırlıklı olduğu müfredattan ayrılmaması, pozitif bilimlerin öğretilmesine karşı gösterdiği direnç, devletin gelişen olaylara seyirci kalarak yenileşme adımlarını atamamasına neden olmuştur. Bunun yanında medreselerin liyakat esasına dayanan atama, görev alıp görev verme prensibi bozulmuş 'beşik ulemalığı' olarak adlandırılan babadan oğula geçen kadrolar ortaya çıkmıştır. Medreselerde mülazemet usulü olarak adlandırılan atama sistemi bozulunca liyakatsiz kişilerin müderris olarak görev yapması eğitimin seviyesini oldukça düşürmüştü (Ünal, 2017).

Osmanlı Devleti'ne önemli katkılar sağlayan medreseler çağa uygun olarak kendilerini yenileyemeyince batılı tarzda eğitim verecek yeni okullar açılmaya başlanmıştır. 1869 yılında çıkarılan Maarif Nizamnamesiyle medreselerin gözden çıkarıldığı bir döneme girilmiştir. (Yanardağ, 2016).

2.3.2. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminin ilk basamağını, okuma ve yazmanın öğretildiği, ailelerin dışında kendi yaşlılarıyla birlikte dini ve ahlaki temeller esasına dayalı şekilde eğitim veren, 5-6 yaşlarındaki çocukların çevrelerinden kopmadan

eğitildiği ‘sıbyan mektepleri’ oluşturmaktaydı(Hızlı, 2008). II. Mahmut, 1824 yılındaki ‘Talim-i Sıbyan’ hakkında fermanıyla İstanbul’da ilköğretim zorunlu tutmuştur. Bu dönemde istenilenler tam anlamıyla uygulamaya konamasa dahi eğitim anlayışındaki bu zihniyet dönüşümü Osmanlı ve hatta Türk eğitim sisteminde muazzam bir yapısal değişimin önünü açmıştır. (Hızlı, 2008)

Meclis-i Maarif sıbyan mekteplerinin eğitim ve öğretim esaslarını belirleyen talimatnameyi 1847 yılında yayınlamıştır. Talimatname ile sıbyan mekteplerindeki eğitimin 4 sene olacağı, 6 yaşındaki çocukların mekteplere zorunlu olarak devam edeceği, çocuklarını mektebe yollamayan ailelerin cezalandırılacağı belirtilmiştir (Hızlı, 2008). Eğitimin sisteme oturtulması bağlamında 1847 de yayınlanan bu talimatname modernleşme anlayışında önemli bir yere sahip olmuştur. 1864 yılında kurulan sıbyan mektebi komisyonunun hazırladığı nizamname ile dini derslerin yanında modern bilimsel nitelikte derslerin müfredata konulması sağlanmıştır. 1869 yılına gelindiğinde ilköğretim sistemi ‘Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ ile modern eğitim çerçevesine oturtulmaya başlanmıştır. İlköğretimi merkez ve taşrada yaygınlaştırmak için her mahalle ve köye sıbyan mektebi açılmasını zorunlu tutmuştur. Erkek çocukları için II. Mahmut’tan itibaren zorunlu tutulan sıbyan mektepleri kız çocukları için de zorunlu hale getirilmiştir (Alkan, 2008).

Nizamiye ile birlikte müfredata Kuran-ı Kerim’in öğrenimi dışında coğrafya, hesap, Osmanlı tarihi gibi konular konularak eğitim modernizasyonunun ilköğretim çağındaki bireylerden başlanarak kalıcı ve sürekli hale gelmesi hedeflenmiştir.

2.3.3. İptidaiye Mektepleri

Eğitim sisteminin ilköğretim kaynağı olarak sıbyan mektepleri Osmanlı’da Tanzimat yıllarına kadar varlığını dini ve ahlaki eğitimlerin küçük yaştaki çocuklara verilmesi işlevini görmüştür. Tanzimat yıllarına gelindiğinde sıbyan mekteplerinde uygulanan eğitimin yeterli olmadığı kanısına varılmış 1838 yılında ‘Umur – 1 Nafia Komisyonu’ tarafından hazırlanan rapora dayanarak 1847 yılında bir talimatname ilan

edilmiş olsa da henüz böyle bir değişimin alt yapısı hazır bulunmadığından ilköğretim düzeyinde istenilen dönüşüm gerçekleştirilememiştir (Gökmen, 2006). Böyle bir durumda sıbyan mektepleri ile birlikte modern tarzda ilköğretim verecek iptidai mekteplerinin açılması fikri gündeme gelmiş, mevcut sıbyan mekteplerinde de ‘Usül – i Ceride’ ye göre eğitimin yapılması planlanmıştır (Kodaman, 1991).

Modern tarzda ilköğretim eğitimi verecek olan iptidai mekteplerinde, öğretmen masası kara tahta, öğrenci sıraları gibi eğitim materyalleri kullanılmıştır (Akyüz, 2008). 1872 yılında ilk iptidai mektebi olarak Nuru Osmaniye camisinin içinde bir okul açılmıştır. 1869 yılında kabul edilen Maarif Nizamnamesi ile ilköğretim politikası modern ilköğretim birimi olarak iptidai mektepleri yaygınlaştırmak, sıbyan mekteplerini de muhafazakar kesimin tepkilerine maruz kalmadan Usul – i Ceride’ye göre yapılandırmak ve sıbyan mekteplerini aşamalı olarak İptidailere dönüştürmek olmuştur (Kodaman, 1991).

II. Abdülhamid döneminde ilköğretimin anayasal zorunluluk haline dönmesi ile II. Mahmut dönemi ile başlayan ilköğretimde zorunluluk anlayışı tamamen yasal hale gelmiştir. İlköğretimde usulü cedideye göre eğitim veren iptidailerin yanında sıbyan mektepleri de faaliyetlerine devam etse de 1879 yılında maarif teşkilatı tarafından yaşanan önemli dönüşüm içinde kurulan ‘Mekatıb-i Sibyaniye Dairesi’ 1881 yılında ‘Mekatibi İptidaiye Dairesi’ne’ dönüştürülerek idari anlamda da modern eğitim alanında değişimler yaşanmıştır. İlköğretim basamağında eğitimin dünyevi ve dini öğretim ile toplumsal ve ekonomik hayata hazırlayıcı bir müfredata sahip olunması amaçlanmış. II. Abdülhamid döneminde açılan iptidai mektepleri sayısı oldukça artmış olmasından kaynaklı bu döneme ‘İptidailer Dönemi’ denmiştir. (Alkan, 2008).

2.3.4. Rüşdiyeler

II. Mahmut döneminde savaş kayıplarının ve geri kalmışlığın önüne geçebilmek adına kurulan mühendis ve tıp okullarının insan kaynağı olarak düşünülerek açılan rüşdiyeler, sıbyan mekteplerinde temel eğitimini almış yetenekli

ve zeki öğrencileri tıp ve mühendislik okullarına hazırlama maksadıyla kurulmuştur (Ağras, 2010). Rüşdiyelerde verilen eğitimin kendini kanıtlanmasıyla beraber taşrada da sayıları artmış başlangıçta iki yıllık bir öğretim öngören rüşdiyelerin eğitim süresi altı yıla kadar çıkmıştır (Akyüz, 2008).Ortaöğretim derecesinde eğitimin adı olan rüşdiyeler, sıbyan mekteplerinde ilköğretimini tamamlayan kız çocuklarına da kucak açmasıyla modernleşmede önemli bir aşamanın yeri olmuştur. Tanzimat Maarif Nezaratince yazılan ulusların gelişmesi ve kalkınmasından eğitim vasıtasıyla gerçekleşebileceği bu yüzden kız çocuklarının da ortaöğretime devam etmesinin sağlanması isteniyordu. Bu farkındalık üzerine 1859 yılında bir vakıf binasının kız rüşdiyesine dönüştürülerek İstanbul'da ilk kez kız çocuklarının ortaöğretim görebileceği 'Kız Rüşdiyesi' açılmıştır (Bayram, 2009). Osmanlı eğitiminde dönüm noktası olan 1869 yılındaki Maarif Nizamnamesi sonrası kız rüşdiyelerinin sayısı artmaya devam etmiştir. 1871 yılında 'İnas Rüşdiyeleri' açılmış taşradaki yaygınlaşma seneler geçtikçe artmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kalkınmanın yolunun cinsiyet ya da milliyet ayrımı yapılmadan yeni neslin eğitiminden geçtiğine dair anlayışın eğitime yapılan her yatırımda yükseldiğini görmekteyiz. II. Abdülhamid dönemine kadar gayet yaygın olan rüşdiyeler, Sultan Abdülhamid döneminde de sayılarını hızla arttırmıştır. Rüşdiyelerin idaresi için maarif teşkilatında bir daire kurulmuş taşrada ise vilayet maarif müdürlüklerinin denetimine bırakılmıştır (Kodaman, 1991).

2.3.5. İdadiler

Rüşdiyelerin, sayısı gittikçe çoğalan mesleki okullara ve yüksek öğretim okullarına öğrenci yetiştirmede eksik kalması idadilerin faaliyete geçmesinde önemli rol oynamıştır. 1869 yılındaki Maarif Umumiye Nizamnamesinin Osmanlı eğitimi alanında bir milad olarak değerlendirilmesine binaen idadiler içinde sistemin oturtulması açısından önemli düzenlemeler getirilmiştir. Nizamnamedeki düzenlemelere göre aşamalı olarak her bin haneli yere bir idadi açılması ön görülmüştür. İdadilerde verilecek derslerin batı tarzı müfredattan oluşacağı ve maarif

nezaretinin onayı ile verileceği düzenlenmiştir (Salman, 2005). Ortaöğretim basamağındaki eğitim süresini dört yıldan yedi yıla çıkarttıran idadiler devletin ekonomik sıkıntıları nedeni ile istenilen düzeyde yaygınlaşamamıştır. İdadilerin faaliyetlerinin devam edebilmesi için ilerleyen yıllarda özel vergiler toplanarak bu okulların Osmanlı Devleti modernleşme hareketlerine insan kaynağı yetiştirme noktasında etkin rol oynaması sağlanmaya çalışılmıştır.

II. Abdülhamid idadiler konusunda oldukça hassas davranmıştır. Ortaöğretim kurumları olarak idadilerin açılıp yayılması II. Abdülhamid döneminde olmuştur. 1890 yılında vilayet maarif müdürlüklerine bağlı rüşdiyeler, idadilerin kapsamı içine alınarak rüşdiyeye ayrılan mali kaynağın idadiler içinde kullanılması kararlaştırılmıştır. İdadilerde yatılı eğitim verilmesi kararlaştırılmış günümüz yatılı eğitimin temelleri yine bu okullarda bu dönemde atılmıştır. İdadilerdeki eğitim müfredatı sıklıkla değişime uğramış günün gereklerine uygun olarak yapılandırılmaya çalışılmıştır. Devlet memuru olarak yetiştirilmek için aileleri tarafından idadilere gönderilen öğrenciler dönemin ihtiyaçlarına göre müfredatlarında çeşitli mesleki dersleri alarak farklı dallarda meslek sahibi edindirilmek istenmiş ancak öğrenci ve ailelerin buna karşı tavrı olumlu olmadığı için meslek dersleri normal müfredat arasında kısım kısım olarak verilerek hedeflenen amacın toplumun tepkisini çekmeden sağlanmasına çalışılmıştır (Salman, 2005).

2.3.6. Sultaniler

Sultaniler Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinin bir sonucu olarak meydana çıkmış eğitim kurumlarıdır. Ortaöğretim üst basamağı olarak sistem içinde yerini bulmaya çalışan sultanilerin arasında en önemlisi 1868 yılında açılan 'İstanbul Galatasaray Sultanisi'dir. Sultaninin eğitim dilinin Fransızca olması tepki çekmesine rağmen yabancı dil gelişimi adına da kabullenilmiştir. Sultanilerde eğitimin Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerle karma olarak yapılacağı olmasının, Osmanlı Devleti'nin Osmanlılık ideolojisini aşlamaya çalıştığı dönemde kendisine avantaj sağlayacağı düşünülmüştür. Yabancı dil öğrenerek yeniliklere uyum sağlama konusunda umut

vaad etmiş olsa da dış müdahaleler neticesinde öğrenciler hedeflenen Osmanlıcılık ideolojisinden çok, Avrupa kültürüne hayran kendi kimliklerinden uzak bir düşünce tarzına eğilim göstermeye başlamıştır. Bu durumun anlaşılması üzerine II. Abdülhamit döneminde okul yönetimine ve ders müfredatına müdahale edilerek Türk asıllı bir müdür atanmış, derslerdeki Türkçe yoğunluğu arttırılmıştır (Baytal, 2000).

Mekteb-i Sultani günümüzde dahi Galatasaray Lisesi olarak devam etmektedir. Farklı alanlarda bu okuldan mezun olan başarılı bireyler yetiştirmiş olan bu köklü eğitim kurumu, Osmanlı Devleti modernlik hareketlerine büyük katkı sağlamış, farklı düşünce tarzlarına sahip bireyleri topluma kazandırmış, Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur (Koçer, 1992).

2.3.7. Darülfünun

Eğitim sisteminin modernizasyonu girişimlerinin yükseköğretim derecesindeki ürünü olan kurulan darülfununun, dini eğitimin baskın olduğu medreselerden farklı olarak pozitif bilimlerin baskın olduğu bir anlayışın hakim olduğu kurumlardır. Darülfununun kurulmasında Osmanlı Devleti'nin modernleşme adımlarından biri olan yurtdışına öğrenci gönderme faaliyeti ilk meyvelerini de vermeye başlamıştır. 1857 yılında gönderilen öğrenciler burada aldıkları eğitim sayesinde darülfünundan okutulacak dersleri belirlemiş, eğitim kitaplarını hazırlamak için Encümen – i Daniş'te görev almışlardır (İhsanoğlu, 1990). 1865 yılında sebebi bilinmeyen bir yangın sonucunda darülfünun eğitim – öğretime kapanmak zorunda kalmıştı (Akyüz, 2008).

1869 Darülfununun ikinci kez açılması Osmanlı yönetiminin modernleşme adına batılı tarzda eğitime olan inancını ve gayretini gözler önüne sermekteydi. Üç sene eğitim verecek olan darülfunun Hikmet (felsefe) ve Edebiyat İlm – i Hukuk ve Ulum – Tabiiye ve Rizaziye bölümlerinden oluşmaktaydı. 1873'te dinsizlik suçlamalarının baskısıyla tekrar kapanan darülfünun üçüncü kez Galatasaray sultanisi dahilinde şube olarak açılmış 1881 yılında kapatılmıştır(Akyüz, 2008). Osmanlı devleti modernlik adımlarının eğitimden geçtiğini görmesine rağmen darülfünun batılı

tarzda eğitim anlayışı, eğitimde eskiyi yaşatan çevreler tarafından hoş karşılanmaması, alışlagelmiş zihniyetin tam anlamıyla pozitif bilimlerin etkisini kavrayamamasından dolayı gelişme ve başarılar elde edilememiştir.

2.4. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı Devleti Avrupa devletlerinin bilimsel ve teknik ilerlemesi karşısında eski gücünü yitirmeye başlamıştır. Avrupalıların modernleşerek iktisadi ve sosyal yapılarda rakiplerinin üstüne gitmesi ve hatta rakiplerini sömürge çabalarına girişmesi dünya iktisadi ve siyasi yapısında öncü konumda bulunan Osmanlı Devleti'nin kendi ilerleyişlerinden geride kalmasını fırsata dönüştürmek istemişlerdir. Avrupalıların eğitimde, iktisatta ve siyasette modernleşme hızları gün geçtikçe artmakta, bu gelişmelere paralel olarak yeni coğrafyaları gözlerine kestirmeye başlamalarına sebep olmuştur. Modern eğitim çalışmalarıyla hem sivil hem askeri alanda önemli ilerlemeler kaydeden Avrupalılar öncelikle güç denemelerini Osmanlı topraklarına saldırarak test etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise bu gelişmelere kayıtsız kalmış, bu sebeple savaş alanlarında yeni teknik ve yöntemlere karşı savunmasız duruma düşmüştür. Yine Avrupalıların sanayileşme adımlarını hızlı şekilde atması sonucunda hem daha fazla hammadde kaynağına ihtiyaç doğmuş hem de artan üretimi pazarlayacak yeni pazarlar arayışına girmelerine neden olmuştur (Kurt, 2013).

Osmanlı Devleti'nin üzerinde zaman geçtikçe artan iktisadi ve siyasi baskılar devletin köklü yapısının bozulmasına uzun yıllardır izlemiş olduğu kendine yeterli olma ekonomi politikasındaki dengenin kaybolmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti, dünyada değişen dengelerin kendi aleyhine cereyan ettiğini fark ederek gerekli yenilikleri yapmak için harekete geçmiş olsa da değişen dengelerin hızını yakalamak oldukça zor görülmekteydi. III. Selim dönemi ile başlayan Osmanlı yenileşme hareketleri öncelikle Askeri alanın modernizasyonunu hedeflemiştir. Bu anlamda batılı tarzda eğitim verecek askeri okullar açılmış yurtdışından uzmanlar getirtilmiştir. Görüldüğü üzere yenileşme amacıyla öncelik orduya verilmiş olsa da yenileşmenin

eğitim yoluyla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Hatta bu eğitimin de mesleki eğitime y6nelik verileceğini de g6zden kaçırmamak gerekmektedir. II. Mahmut d6nemiyle devam eden yenileşme çabalarında da eğitim ciddi şekilde ele alınarak 6nemli adımlar atılmıştır (Alkan, 2008).

Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının ancak eğitimin modernleşmesi ve etkili şekilde yaygınlaştırılması yoluyla giderilebileceğini anlayıp kabul eden Tanzimat d6nemi kadroları gerçek anlamda devrim niteliğinde çalışmaları hayata geçirmiş, gelecek d6nemdeki eğitim sisteminin temelini oluşturan uygulamalar başlatmışlardır. Ancak Osmanlı'daki bu girişim ve gelişmelerin yanında gelişmişlik d6zeylerini y6kselten Avrupalıların, Osmanlı Devleti 6zerindeki emellerini gerçekleştirmek için çaba harcamışlardır. Avrupalıların artan pazar arayışları 6nemli ticaret merkezi olan Osmanlı'yı yıpratarak açık Pazar haline getirmeye alışmaları, Osmanlı Devleti'nin gerekli modernizasyon adımları atmasını engellemekteydi. Savaşlar sonucu kaybedilen topraklar ve insan kaynağı ekonomisinin tarıma dayandığı Osmanlı'yı daha derin iktisadi krizlere itmekteydi. Modern yollarla hammadde 6retimini de sağlayan Avrupa ve Amerika, Osmanlı Devleti'nin dış ticaretini de d6ř6rm6řt6. II. Abd6lhamid tahta çıktığı d6nemde Osmanlı iktisadi yapısını 6k6ř içindeydi (Eldem, 1994).

Sultan Abd6lhamid devlet gelirlerinin çoğunun dış borçlara ve askeri alana ayırmak zorunda kalsa da bu d6nemde eğitime de b6teden pay ayırmayı ihmal etmemiştir. II. Abd6lhamid'in ekonomik kalkınmayı da sağlayabilmek için mesleki ve teknik okulları faaliyete geçirmek istemiştir. 6zellikle tarımda modern uygulamaları 6đrenerek 6lke sathına yaymayı amaçlayan II. Abd6lhamid ziraat mektepleri ve numune çiftliklerini kurarak modern tarım uygulamaları ile verimliliği arttırmaya çalışmıştır. Sanayi devrimini gerçekleştiren devletlerle olan teknik geri kalmışlığı ve 6retim hızındaki açığı kapatabilmek için sanayi mekteplerinin kurulmasına itina g6stermiş, Osmanlı ticaretinin gelişmesi maksadıyla ticaret mektepleri ve lisan mekteplerinin açılmasını sağlayarak Osmanlı'nın geri kalmışlığını batılı tarzda eğitim m6fredatına sahip yurt dışında eğitim almış T6rklerin de eğitim verdiği mesleki ve teknik okullardaki çalışmaların 6lke sathında uygulanarak aşmak istemiştir (Demirel & Kaya Doğanay, 2011).

2.4.1. Ziraat Mektepleri

Osmanlı Devleti tarıma uygun son derece verimli iklim ve toprakları bulunan bir coğrafyada bulunmaktaydı. Ekonomisinin alt yapısı da bu nedenle tarıma, tarımsal üretime dayanıyordu. Hatta Osmanlı Devleti için tarım hayati bir unsurdu. Örneğin; ordu ihtiyacının büyük bölümünü oluşturan Tımarlı Sipahi birliklerinin en önemli gelirlerinin buldukları bölgelerdeki çiftçilerinden alınan vergiler olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti için hayati derece önemli olan tarımda modernleşme ilk olarak 18. yüzyılda İngiltere’de başlamıştır. Verimliliği arttırabilmek için tarımsal malzemelerde teknik donanımı geliştirmişler, birim alandan alınan ürün miktarını ve kalitesini arttırmak, üretimde devamlılığı sağlamak için gübreleme yöntemini geliştirmişlerdir. Tarımsal faaliyetlerin diğer kolu olan hayvancılıkta ise ırk ıslahını ve bakım yöntemlerini daha bilimsel yollarla yapmayı keşfederek yine verimliliği artırarak üretimdeki kaliteyi yukarı çekmeyi ve istikrarı sağlayabilmişlerdir. Bu önemli bilgi ve becerileri topluma yaymak için eski tarımsal eğitim metodu olan atadan, aileden öğrenme yerine modern tarzda okullar kurup bu okullarda halka modern tarımsal yöntemlerin eğitimlerini vermeye başlamışlardır (Toruk, 2013).

Avrupa’da yaygınlaşan modern tarım uygulamalarının ülkelerin gelişmişlik düzeyini doğrudan ilerlettiği dönemde, Osmanlı Devleti’nde tarım hala geleneksel yöntemler ile yapılmaya devam ediyordu. Toprağa bağlı üretimin devam ettiği Osmanlı’da hala karasaban ile toprak sürülüyordu. Tarım ürünlerinde stratejik yetiştiricilik yapılmıyor, suni gübreleme tekniği bilinmiyordu. Toprağı ekmek için kullanılan teçhizatlar el kol emeğine dayanıyor, toprağın verimliliğini kısıtlıyordu. Osmanlı çiftçileri yeterli düzeyde bilinçli olmadıklarından verimli toprakların nadasa bırakılması uygulaması tarımsal verimde dalgalanmalara sebep oluyordu. Avrupa’da bu sorunların aşılarda bilinçli modern tarımın uygulaması, Osmanlı’yı en güçlü olduğu alanda geride bırakması yalnızca tarımda değil iktisadi, siyasi, askeri alanda geri kalmaya itiyordu. Osmanlı Devleti Avrupalılarla açılan bu aranın kapatabilmesi için öncelikle zirai bürokrasi kurmayı hedeflemişti. Bu hedef doğrultusunda önce ‘Ziraat ve Sanayi Meclisi’ adıyla bir komisyon oluşturuldu. Daha sonra Meclis-i Umur- Nafia gibi ziraatı geliştirmek için atılacak modern adımlara ilişkin politikaların belirlenmesi,

Avrupa'nın takip edilerek gelişmelerin Osmanlı'da tatbik edilmesinin sağlanması gibi görevleri üstlenen yapılar kuruldu (Koç, 2005).

19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde dahi Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerinin %40'nı tarım üzerinden alınan öşür ve arazi vergisi oluşturmaktaydı (Quataert & Zürcher, 2017). Kurulan komisyonların hazırladığı raporlar ile İstanbul 'da kurulacak bir tekstil fabrikasına hammadde sağlayabilmek için 1847 yılında kaliteli pamuk üretimi yapmak, diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde yeni yöntemlerin öğretilmesi için Ayamama çiftliğinde ilk ziraat mektebinin açılmasına karar verilmiştir. 1850 yılına gelindiğinde Osmanlı mali yapısındaki dar boğaz sebebiyle okulun masrafları ağır gelmiş, yaklaşık üç yıl sonra ilk ziraat mektebi kapatılmıştır. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde başarısızlıkla sonuçlanan tarımda modernleşme adımları Sultan Abdülhamid'in geniş perspektifi sayesinde tekrar gündeme gelmiştir. Kendisinin de özel olarak ilgi duyduğu ziraat alanında bizzat şahsına ait arazide tarımsal üretim ile uğraşmış, bu arazide 400 kişilik bir okul dahi kurmuştur (Kaya, Bulut, & Kaya, 2009).

II. Abdülhamid'in ziraate verdiği önem sayesinde 1877 yılında modern ziraat eğitimi verilecek bir okulun kurulması ve mezunlarının tarımdaki dönüşümü sağlanarak kalkınmada ilerleme kaydedilmesi istenmiştir. Ancak 93 harbi olarak bilinen 1877 Osmanlı – Rus Savaşının etkisiyle okulun yapılarak faaliyete geçmesi askıya alınmıştır. Savaşın bitmesi ve etkisinin azalmasıyla zirai alanda tanzimatla birlikte temelleri atılan kurumsallaşma girişimleri çerçevesinde 1880 yılında ziraat ve sanayi odalarının kurulmasını sağlamıştır. Modern ziraat eğitiminin verilmesi için II. Abdülhamid döneminde açılan ilk ziraat mektebi Edirne'de 1881 yılında açılmıştır. Açılan bu okul eğitim faaliyetlerini kısa bir süre sürdürebilmiş daha sonra 1887 yılında Selanik Ziraat Mektebi açılmış, bu mektepte tarımsal üretim için modernleşme çalışmaları ciddi şekilde yürütülmüş, ömrü II. Meşrutiyete kadar sürmüş ve yüksekokul derecesinde bir eğitim kurumu olmuştur. Ancak Selanik'in Osmanlı'dan çıkmasıyla okulun faaliyetleri son bulmuştur (Kaya, Bulut, & Kaya, 2009).

Ziraat mektepleri içinde hiyerarşi olarak üst derecede bulunan Halkalı Ziraat Mektebi ise 6500 dönümlük bir arazi üzerine 1884 yılında inşa edilmeye başlanmış, 1891'de Baytar Mektebi öğrencileriyle eğitim faaliyetine geçmiştir. 1892 yılında

ziraat bölümüne öğrenci alımı yapılarak 16-22 yaş arası çiftçi kökenli gençler 3 yıl süreyle modern ziraat eğitimi alarak, tarımda modernleşmeyi ülke sathına yayma hedefiyle Avrupa'dan geri kalmışlığın önüne geçilebilecekti. Zirai alanda modernleşme konusunda II. Abdülhamid özel tarımsal bilgi ve beceri isteyen arıcılık, ipekböcekçiliği, bağcılık gibi alanlarda ihtisas yapılması için açılan ziraat mekteplerini artırarak değerli tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi için önemli adımlar atmıştır. Bu adımlardan en önemli 1888 yılında Bursa'da açılan 'Harir Darülmülki' ipekböcekçiliği konusunda özel eğitim veren ve ipekböcekçiliğinin verimliliğini arttırarak ekonomiye katkı sağlanmasına yönelik devlet teşebbüsü olarak tarihe geçmiştir (Vurgun, 2018).

II. Abdülhamid'in ziraat mekteplerinin yanında Numune Tarlaları açarak çiftçilerin bu tarlalarda modern metodları uygulayarak verimliliklerini nasıl arttırılacağına ilişkin örnekler gösterilmiştir. Numune çiftçiliklerinde yurtdışından getirilen teçhizatların denemeleri yapılarak çiftçilere tanıtılmış, modern tarım halka özendirilmeye çalışılmıştır. Avrupalıların 18. yüzyıldan itibaren hızlı şekilde ilerlediği modern tarım, Osmanlı Devleti gibi bir tarım ülkesinde ancak 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde fark edilmiş, Tanzimat döneminde istenilen ölçüde atılımlar hayata geçirilememiş ancak II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla Osmanlı'nın zor şartlarına rağmen ziraat alanına ciddi şekilde eğilinilmiştir. Kurumsallaştırılarak ziraat konusunda farkındalığı arttırmanın yanında II. Abdülhamid çiftçilerin modern tarıma uyum sağlayabilmesi için özellikle çiftçi çocuklarını ziraat mekteplerinde eğitime ve bunun sonucu olarak modern tarımı yayma amacı taşımıştır (Koç, 2005)

2.4.1.1. Halkalı Ziraat Mektebi

II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtına çıktığı zor yıllarda modernleşme ve ziraat üzerine çalışılması gerekliliği bilinci önceden beri vardı. II. Abdülhamid 1877 yılında bir ziraat mektebinin açılması için girişimde bulunmuş ancak savaş şartları buna izin vermemiştir. Savaş şartlarının dingingleşmesi sonrası 16 Ağustos 1883 tarihinde İstanbul'da açılmak istenen Ziraat Mektebi girişimleri başlamıştır. Halkalı civarında 6500 dönümlük arazi Mısırlı Hurşit Paşa'dan satın alınmıştır. 1884 yılında Halkalı

Ziraat Mektebi Nizamnamesi yayınlatarak okulun teşkilatlanması ve oluşumu ilan edilmiştir. 59 maddeden oluşan nizamnamenin ilk bölümü okulun yapısı ile ilgili maddeleri içermektedir (Demirel & Kaya Doğanay, 2011).

Nizamnamenin ilk maddesi modern tarım yöntemleri ile üretimi gerçekleştirilecek çiftçilerin yetiştirilmesi için okulun konumunu ve yatılı eğitimin verileceğini belirtmiştir. Nizamnamenin dördüncü maddesinde ücretli ve ücretsiz öğrencilerin okula kabul edileceği belirtilmiş okulun finansmanının bir kısmının da bu yolla karşılanacağı belirlenmiştir. Nizamnamenin 5. ve 15. maddelerinde okula alınacak öğrencilerin hangi sınavlardan geçeceği, yaş aralıkları, öğrencilerde aranacak şartlar belirtilmiştir. Ziraat mektebinde verilecek eğitim ve öğretimdeki maddelerde 20 ve 21. madde teorik kısım ve uygulamalı kısım olarak iki madde halinde kaleme alınmıştır. Bu iki maddeye göre okulda uygulamalı ve teorik eğitim iç içe verilerek öğrencilerin pratikte de almış olduğu eğitim mezuniyet sonrası çiftçilikte birebir uygulama fırsatı bulacaktır (Yıldız, 2012). Halkalı Ziraat Mektebinin Nizamnamesi yayımlandıktan bir yıl sonra inşası başlamış 1891 yılında baytarlık kısmı açılarak eğitime geçmiştir. 1892 yılında Ziraat bölümü açılarak öğrenci kabul edilmiştir. Ziraat bölümünde modern ziraat eğitimi için yoğunlaştırılmış teorik ve uygulamalı dersler tatbik edilmiştir.

Tablo 2.2: Ziraat ve Baytar Mektebi Ziraat Bölümü'nün Üç Yıllık Ders Programı

Okutulacak Konular	Öğretmen İsimleri	Kaç sene Okutulacağı	1. sene ders saati	2. sene ders saati	3. sene ders saati
İlm-i cebir; fen mekaniği, İlm-i hendese; fenn-i mesahe-i zemin, resm-i hat	Ethem Bey	2	80	64	
İlm-i kimya-ı umumi ve zirai	Arif bey	3	64	32	32
Fenn-i ziraat	Ağaton efendi	3	48	48	32
Bağcivanlık ve fenn-i isticâr-ı müsmireve ormancılık	Mazhar bey	3	32	32	64
İlm-i hendese-i ziraat, tathir-i arazi ve saki ve irva	Aram efendi	3	32	32	32
Hayvanat-ı muzirra ve nafia, arıcılık ve lpekcilik	Zakaryan efendi	2		32	32
İlm-i nebatat		2	48	48	
İlm-i hikmet-i tab'ıye ve ilm-i alâim-i cûye	Hudaverdi efendi	2	64	32	
Ma'deniyat ve ilm'ül-tabakat'ül arz		2		32	32
Usûl-ı muhasebe-i ziraiye ve coğrafya-ı Ziraiye		2	32	32	
İlm-i hayvanat ve fen-i idare-i mevaşi	İsterati efendi	3	32	64	32
Ziraata ve araziye ve ormanlara muteallikkavânîn ve nizamât	Şevki efendi	1	48		
İlm-i servet ve ilm-i idare-i ziraat		2	32	64	
Zayi'-i ziraiye		1			64
Bağcılık		1			32
İlm-i hıfzısıhha		1			32
Lisan-ı Fransevî		3	64	32	32
Fenn-i furusiyet		1	32		
Fenn-i bayatari		1			48
Yekun		3	544	544	528

Kaynak: Muammer Demirel- Fatma Kaya Doğanay, Osmanlı'da Ziraat Eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi, 2011

II. Abdülhamid döneminde kurulan ziraat mektepleri arasında üst kademe de bulunan Halkalı Ziraat Mektebi, Avrupa'dan ithal edilen modern teçhizat ve makinelerle Osmanlı tarımının modernleşmesinin yanında eğitimde de batılı tarzda modelin mesleki okullarda uygulanmasında önemli yere sahiptir.

2.4.1.2. Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi

II. Abdülhamid döneminde mesleki eğitim kurumlarından biri olarak açılan Ankara Numune Tarlası ve Çoban mektebi 1898 yılında çiftçilere tarımda modern uygulamaların öğretilip bir başka tarımsal faaliyet olan hayvancılık konusunda da modern usullerle hayvancılık yapılması konusunda bilinç kazandırılarak çiftçileri teşvik edecek bir eğitim kurumu olarak faaliyete geçirilmiştir. 726 dönümlük araziye sahip okulda öğrencilere ve halka sulama, suni çayır oluşturma ve kaliteli tohum dağıtılması çalışmaları yapılıyor aynı zamanda Ankara yöresinde yoğun olarak yapılan tiftik keçiciliği için ıslah çalışmaları yapılmaktaydı. Eğitim kadrosunda yurtdışına öğrenci göndererek Avrupa'daki gelişmelerin Osmanlı'ya transfer edilmesini güden politika sonucunda yetişmiş, Fransa'da ziraat eğitimi almış Agotan Efendi ve Halkalı ziraat mektebi mezunları da bulunmaktaydı (Keskin, 2010).

Mektepte geniş arazilere farklı tarım ürünleri ekilerek yerli kovancılık faaliyetleri yapılmaktaydı. İpekböcekçiliği için kullanılan dut ağacı yaprakları elde etmek içinde bir dut fidanlığı kuruldu. Ziraat'ın daha modern yollarla ve verimli şekilde yapılabilmesi adına Halkalı Ziraat Mektebi'nde olduğu gibi burada da yurt dışından getirilen yeni tarım teçhizatları denenerek halka tanıtılmaktaydı. Amerika ve Avrupa'da kullanılan makineler gümrük vergisinden muaf tutularak getirilip mektepte deneniyordu. Bu denemelerden biri olarak Amerikan menşeli bir firmadan getirilen Harman makinaların istenilen nitelikte olmadığı ziraat memurlarının muayeneleri sonucunda ortaya çıkmış, harman makineleri iade edilmiştir (Keskin, 2010).

II. Abdülhamid'in demir yollarını yaygınlaştırma girişimi sonrası Ankara çevresindeki demir yollarının da yakınında kurulan Numune Tarlası ve Çoban mektebi İç Anadolu Bölgesinde tarımın modernleşmesi ve çiftçilerin mahsullerindeki verimin arttırılması için önemli vazifeler üstlenmiş, aynı zamanda hayvancılık kapsamında da eğitim vererek bu alanı geliştirmek kapsamında öncü olmuş bir eğitim kurumudur. Ziraat Mektepleri arasında üst konumda bulunan Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarının da okulun eğitim kadrosunda olması ayrıca mesleki okulların faaliyetleri ve mezunlarının istihdamı noktasında da önemli bir noktadır. Osmanlı eğitim politikaları kapsamında uzun yıllardır süren yurt dışına öğrenci gönderme ve batılı tarzda eğitim modelini Osmanlı'ya taşıyan girişimin bir sonucu olarak da mektebin ilk müdürünün Fransa'da eğitim gören ardından çeşitli vazifelerde bulunan bir şahsın olması istenilen bu girişiminde başarılı bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Abdülhamid dönemi ve geçmiş Osmanlı eğitimi modernleşme çalışmalarının görünürlük kazandığı mesleki eğitim kurumu olan numune tarlası ve çoban mektebi 1908 yılında ziraat mektebine dönüştürülerek faaliyet göstermiştir (Kılınç, 2013).

2.4.1.3. Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Mektebi

1891 yılında Hüdavendigâr vilayetinin merkez şehri olan Bursa'da II. Abdülhamid tarafından Hüdavendigâr vilayetinde çiftçilik ile uğraşan kişilerin çocuklarına modern teknik ve usullerle ziraat eğitimi verilmesi için 'Hüdvendigâr Hamidiye Ziraat Mektebi' açılmıştır. Mektebin kurulması için önceden gayet ayrıntılı bir şekilde planlama yapılmıştır. Ziraat mektebinin teşekkülü, kullanılacak teçhizatın belirlenmesi ve tedarik edilmesi gibi konular tek tek ele alınmıştır. Okulun binası oldukça kaliteli ve dönemin mimari yapısının en güzel örneklerinden biri olarak inşa edilmiştir. Yaklaşık 956 dönümlük bir arazi üzerine kurulan ziraat mektebinin dahilinde bir uygulama çiftliği ahırlar ve ambarlar bulunmaktaydı. 60 öğrencilik kontenjanı olan mektepte ücretsiz ve yatılı eğitim verilmek istenmiş, idari yapısı da buna uygun olarak şekillenmiştir. Anadolu'da en zengin ikinci Osmanlı şehri olan Bursa'da verimli tarım arazileri ile tarımsal üretim yoğun olarak gerçekleşmiştir

(Quataert, 2006). Arpa, buğday gibi tahılların üretiminin yanında sebze ve meyve yetiştiriciliği de ileri seviyede yapılmaktaydı. Ziraat Mektebinin Bursa'da açılmasının nedenlerinden biri de bu tarımsal faaliyetleri daha fazla geliştirerek devamlılığı sağlamak olmuştur.

Mektebin eğitim kadrosuna nitelik olarak değerli hocalar kazandırılmak istenmiş yurt dışından ziraat alanında eğitim gören hocalar ve Halkalı Ziraat Mektebi mezunu hocalarını Bursa'da görevlendirilmiştir. Bursa'da gerçekleştirilen tarımsal faaliyetleri de göz önüne alınarak oluşturulan müfredatta öğrencilere meyvecilik, bağcılık, sebzeçilik gibi alanlarda dersler uygulamalı ve teorik olarak verilmiştir. Gayrimüslim ve Müslüman -Türk çiftçi çocuklarının birlikte yatılı olarak eğitim aldığı mektepte II. Abdülhamid'in 'Osmanlılık' ideolojisinin de güdüldüğü görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde üçüncü büyük ziraat mektebi olarak faaliyet gösteren Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Mektebi'nde hayvancılığın gelişmesi içinde girişimlerde bulunularak çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvan ıslahı yapılmak istenmiş, kümes hayvancılığının da geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Kümes hayvanlarının kalitesinin artırılması ve sayısının çoğaltılması için yurt dışında kuluçka makinesi ithal edilerek ziraat mektebinde kullanılmıştır (Vurgun, 2018).

Mektebin finanse edilmesi noktasında Bursa Ticaret Odası'nın katkısını da ifade etmek gerekmektedir. Ziraat alanında modernleşme girişimlerinin bir diğer ayağını oluşturan ziraat bürokrasisinin de ziraat meslek eğitimine verdiği katkılarla birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamid döneminde ziraat mekteplerine verilen önem tarımın ekonomik yapının temelini oluşturduğu Osmanlı'daki değerini göz önüne sermekte kurulan ziraat mekteplerinin buldukları bölgenin üretim ve ticari özelliklerine uygun müfredatla eğitim verdiğini görmekteyiz. Ziraattaki gelişmelerin Osmanlı Devleti'nin tüm ekonomik alanlarına göstereceği etki ile bir bütün olarak düşünüldüğü çıkarımı ile tarımsal üretimin modernleşme hareketlerinin odak noktalarından biri olduğunu anlamaktayız. Mesleki ve teknik eğitim kurumu olarak ziraat alanında faaliyet gösteren Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Mektebi dönemin gözde eğitim kurumlarından biri olmuştur (Vurgun, 2018).

2.4.2. Sanayi Mektepleri

19. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde sanayi, Avrupa'da yaşanan sanayi devrimi gelişmelerinden uzak geleneksel yöntemler ile yapılmaya devam ediyordu (Martal, 1992). Osmanlı Devleti'nde sanayi sektörünün ana dalını oluşturan pamuklu dokuma sanayi ürünleri 1828 yılından itibaren ithal edilen ürünler haline gelmişti. Sanayi devrimiyle kendine yeni pazarlar arayışına giren İngilizler Osmanlı ile yapılan 1838 serbest ticaret anlaşması ile sanayileşmenin güçlü etkisiyle fazlasıyla ürettiği malları Osmanlı iç pazarına sokmayı başardı. Bunun sonucunda Osmanlı'nın hala eski yöntemlerle sürdürmeye çalıştığı sanayi üretimi darbe almaya başlamıştır. Osmanlı'nın yerli üreticiyi korumak için uyguladığı 'Yedi Vahid' usulünün sarsılarak kalkmasından sonra gümrük vergilerindeki ağır şartlardan da kurtulan Avrupalı devletler ürettikleri mallarla Osmanlı piyasasını alt üst etmiş, Osmanlı'dan ihraç ettiği ucuz hammaddelerle üretimdeki kârlılığını arttırmıştır (Martal, 1992).

Ekonomik yapının Avrupalıların istilası altında olduğu bu dönemde Osmanlı Devleti, sanayileşmenin gerekliliğinin farkına vararak sanayileşme adına adımları atmaya başlamıştır. Bu adımlardan biri olarak 'Meclis-i Umur-u Nafia Nezareti' kurulmuştur. Ekonomideki çöküşü engellemek amacıyla sanayileşmenin gerçekleşmesi için yurtdışından uzmanların getirilmesi ve yurtdışına öğrenci gönderilerek eğitim aldırılması girişimlerinde bulunulmuştur. Sanayileşme hedefleri doğrultusunda sanayide çalışacak teknik bilgi ve yeterliliğe sahip elemanların yetiştirilmesi için ilk olarak 1847 yılında Yeşilköy'de bir tarım okulu açılarak ihtiyaç olan insan kaynağı yetiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu okul kısa zamanda kapatılmıştır. Özellikle ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için açılan yeni fabrikalarda çalıştırılmak için eğitilmiş teknik elemanlara duyulan ihtiyaç, 1848'de Zeytinburnu Sanayi Mektebi açılarak giderilmek istenmiş ancak okul öğrenime başlayamamıştır. (Kurt, 2013). Mali kaynaklardaki yetersizliklerin ve tecrübeli öğretmenlerin eksikliğinden kaynaklanan bu başarısız girişimler Mithat Paşa'nın ıslahhaneleri açmasına dek istenilen neticeleri verememiştir (Şişman, 2008).

Osmanlı Devleti sanayileşme hareketlerinde önemli yere sahip olan 1863 yılında oluşturulan ‘Islah-ı Sanayi Komisyonu’ Osmanlı esnafını destekleyerek şirketler kurmasını sağlamak, sanayi mekteplerinin açılmasını sağlamak gibi görevler üstlenmiştir (Martal, 1992). Mithat Paşa tarafından kurulan ıslahhaneler savaşlardan sonra öksüz – yetim kalan küçük çocukların alınarak barındırıldıkları, göçler sonucu zor durumda kalan ailelerin çocuklarının eğitilerek topluma kazandırılmak istendiği bir kurum olması dışında Osmanlı’nın sanayileşme adımlarında ihtiyaç duyduğu nitelikli teknik eleman kaynağı olarak da vazife görecekti (Koç, 2007). 1868 yılında ‘Mektebi Sanayi’ ıslahhanelerde bulunan 13 yaşından küçük elli öğrenci ile İstanbul’da eğitime başlamıştır. Ancak yaklaşık altı yıl sonra sanayi mektebi olma işlevini kaybetmeye başlayarak önemini yitirdi (Semiz, 2004).

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde birçoğu kapanan yada işlevini kaybeden sanayi mektepleri 1868 yılında yayınlanan nizamnameye bağlı kalmanın yanında dönüşüm geçirerek tekrar gündeme gelmiştir. 1882’de II. Abdülhamid’in adına ithafen ‘Hamidiye Mektebi Sanayi Alisi’ olarak düzenlenmiştir (Semiz, 2004). Sanayi mekteplerinin yurt genelinde yaygınlaşması ile sanayileşmeye katkı sağlanacak, ekonomik göçün Ermeni ve Rumların eline geçmesi engellenecekti (Vurgun, 2018). Müslüman – Türk halkın eğitilmesi hedeflenen Hamidiye Sanayi Mektepleri geliştirilip ıslah etmek maksadıyla ‘Heyeti Teşvikiye Sanayi’ kurulmuştur (Kurt, 2013). Ekonomik sıkıntılar dolayısıyla yeterli düzeyde hayata geçirilemeyen sanayi mektepleri, 1890’lı yıllara gelindiğinde tekrar faaliyete geçirilmiştir. Genel kültür ve sanat kollarından teşkil olan sanayi mekteplerinde Darülmuaallim mezunlara, kalifiye ustalar ve sanayi mektepleri mezunları coğrafya, tarih, hendese dersinden, terzilik, kunduracılık, dokumacılık, tornacılık gibi mesleki dersler vermekteydi (Vurgun, 2018).

II. Abdülhamid döneminde yurt genelinde yaygınlaşan ve talep gören sanayi mekteplerinden İstanbul Sanayi Mektebine yabancı uzmanlar getirilmiştir. Fransız Servivor Fen Muavinliğine, Lusak marangozhaneye, Mister demirhane şeflik kadrosuna getirilmiştir. Sanayileşme hareketlerinde Osmanlı, sanayi eğitimine önem vermiş bu önem II. Abdülhamid döneminde zirveye varmıştır. Sultan Abdülhamid’in

sanayi mektepleri ile Müslüman – Türk bir orta sınıf yaratma çabası ekonomik kalkınma adına önemli adımlardır (Martal, 1992).

2.4.2.1. İzmir Sanayi Mektebi

Osmanlı Devleti’nde 19.yüzyılın ikinci yarısında yabancılar ve azınlıklar iktisadi ve sosyal alanda da etkinliklerini arttırmıştır. Bu etkinlik Müslüman – Türk yabancılar konusunda güçsüz düşmesine sebep oluyordu. Yabancıların ve azınlıkların iktisadi faaliyetlerde kurmuş olduğu üstünlük eğitim – öğretim alanında da kendini gösteriyordu. Milli kimliklerine ve dinlerine göre açtıkları okulların sayısı zaman geçtikçe yükseliyordu. Bu nedenle yabancıların etkin olduğu İzmir’de 1858 yılında ortaöğretim seviyesinde ders verecek mekteb-i rüşdiyenin açılması sağlandı. Osmanlı’da mesleki okulların açılmasının mimarı olan Mithat Paşa, İzmir’de de ıslahane açılması sonrasında 1874 yılında Mektebi Sanayi’yi açmıştır. Öğretim süresi 5 yıl olarak belirlenen mektebi sanayinin ilk mezunları 1879’da verilmiş, 1889’a kadar 10 yıl içerisinde 306 mezun vermiştir. II. Abdülhamid döneminde ‘milli’ sanayileşmeyi sağlayabilme adına’ Hamidiye Sanayi Mektebi Alisi’ olarak yapılandırılan kurumlarda ağırlıklı olarak Müslüman- Türk çocukların eğitim olarak yerli teknik eleman ihtiyacını karşılamaya yöneldiğini görmekteyiz. 1894 yılında İzmir Sanayi Mektebi’nde okuyan öğrencilerin yapısı şöyleydi(Martal, 1992).

Tablo 2.3: İzmir Sanayi Mektebi’nde Okuyan Öğrenci Sayıları ve Dağılımı

İslam	Rum	Ermeni	Toplam	Musiki heyeti
138	11	1	150	35

1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf	4. sınıf	5. sınıf
70	28	25	20	7

Kaynak: Abdullah Martal, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret, 1992

İzmir Sanayi Mektebi'nde zamanın gereklerine ve ihtiyaçlarına uygun meslek dallarında eğitim verilmekteydi. Okulun finansmanı İzmir'de bulunan 1 han ve 20 dükkan binaları ve bağ, bahçelerden alınan kiralarla sağlanıyordu. Kısıtlı finans kaynakları ile giderlerini karşılamaya çalışan okul, gelişim kaydedemeyerek yükselen öğrenci sayısına karşı artan maliyetleri karşılamak için 1889 sonrası piyangolar düzenleyerek elde edilen kaynaklar ile oteller ve hamamlar yaptırarak sürekli gelir elde etmeyi başarmıştır. Belediye gelirlerinin % 2'lik kısmının da sanayi mekteplerine ayrılması ile okulun gelir – gider durumunda olumlu gelişmeler olmuş hatta kâra geçtiği görülmüştür. II. Abdülhamid döneminde üzerinde önemli şekilde durulan ve milli politikaları gerçekleştirmek için bir adım olan sanayi mekteplerinin açılarak ülke genelinde yayılmasını sağlamak, ekonomik kalkınmanın sanayileşme ile sağlanacağına olan inanç ve sanayileşme için gerekli insan kaynağını yetiştirmek gibi hedefler ile açılan sanayi mektebi, Cumhuriyet döneminde de ortaöğretim kurumu olarak Mithat Paşa Endüstri ve Meslek Lisesi adıyla eğitim öğretime devam etmiştir (Martal, 1992).

2.4.2.2. Konya Hamidiye Sanayi Mektebi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi sonrası sanayileşme adımlarına yönelik girişimler II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla yoğunluk kazanmıştır. Sanayileşmenin batıda gerçekleştirdiği büyük ilerlemeye benzer şekilde Osmanlı içinde sağlanması isteniyordu. Mithat Paşa'nın girişimleriyle ıslahhanelerin birer eğitim yuvasına dönüştürülmesi projesi Osmanlı Devleti sanayisinin gelişmesi adına da önemli bir adım olmuştur. Osmanlı Devleti eğitim sistemini modernleştirme çalışmaları arasında II. Mahmut döneminden itibaren mesleki ve teknik eğitim alanına yönelik faaliyetler ortaya çıkmaya başlamış, bu faaliyetler dönemin şartlarına göre hayata geçirilmiş ya da sadece girişim olarak kalmıştır. Ancak mesleki ve teknik eğitimin gerekliliği zihinlerde yerini almıştır (Koç , 2007).

II. Abdülhamid tarafından himaye altına alınarak geliştirilmeye ve yurt genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılan Hamidiye Sanayi Mekteplerinden biri olarak zamanın Konya Valisi Fuat Paşa'nın öncülüğünde 1898-18899 yıllarında halkın desteği ile temelleri atılan Konya Sanayi Mektebi, 1901 yılında açılarak eğitime başlamıştır. Gayr-ı Müslim ve Müslüman fakir, anası babası olmayan çocukların birlikte eğitim görerak topluma kazandırılması için mektepte 3 yıl süre ile çeşitli dallarda mesleki dersler hem teorik hem de uygulamalı olarak veriliyor ayrıca genel kültür dersleri de verilerek okulda yetişen çocuklara hayat karşısında kendilerine yarayacak bilgiler aktarılıyordu. Yurt genelinde yaygınlaştırılarak sanayileşme adımlarının gerekli gördüğü nitelikli eleman ihtiyaçlarını karşılamak amacı taşıyan sanayi mektepleri kuruldukları bölgenin modernleşmesine katkı sunmaktaydı (Karataşer, 2017).

Konya Sanayi Mektebi dahilinde bir un fabrikası açılarak öğrenciler fabrikada eğitim almanın yanında üretime katılarak ekonomiye destek oluyordu. Sanayi Mektebi bölgenin özelliklerine göre mesleki alanlarda faaliyet göstermeye çalışıyor bunun için yurt dışından gümrük vergisinden muaf olacak şekilde laik teçhizat ve makineler yetiştiriliyordu. Bu teçhizatları öğrencilere tanıtılıp öğretilmesi için ustaların tecrübelerinden yararlanılmakla beraber İstanbul Sanayi Mektebi mezunları eğitmen olarak geliyor yeni öğrencilere bilgilerini aktarıyordu. Osmanlı'nın kendi açtığı Sanayi mektebinde yetişerek mezun olmuş hocaların memleketin başka vilayetlerinde açılan mekteplerde yeni öğrenciler yetiştirmesi sanayi mekteplerinin kuruluşunun amaçlarını gerçekleştirme noktasında ciddi gelişmeler sağladığını göstermektedir. Savaş dönemlerinde ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için üretim yaparak ülke savunmasında da önemli vazifeler üstlenen sanayi mektepleri, kuruldukları dönemden itibaren gelişmeler kaydederek öncelikle kuruldukları bölgelere daha sonra Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabalarına ciddi katkılar yaparak özellikle II. Abdülhamid'in politikalarını uygulamasına yardımcı olmuştur (Karataşer, 2017).

2.4.2.3. Anadolu Coğrafyası Dışında Kurulan Sanayi Mektebi :Bağdad Sanayi Mektebi

Tanzimat döneminde İstanbul'u merkeze alan eğitimdeki modernleşme adımlarının II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin üç kıtada sahip olduğu geniş coğrafyaya da yaydırılmak istenmiştir. II. Abdülhamid'in eğitimi tüm Osmanlı coğrafyasına yayarak batının gelişmişlik düzeyini yakalama politikası sayesinde topyekün bir modernleşme arayışlarının tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. 1890'lı yılların başlamasıyla mesleki ve teknik eğitime verilen önem tekrar canlanmıştır. Anadolu coğrafyası dışında Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarından olan Irak'ta imalat sektörüne bağlı sanayi faaliyetleri gerçekleştirilmekteydi. Özellikle dokumacılık ve dericilik kolunda faaliyet gösteren imalat, coğrafyanın ana geçim kaynağı olarak hayvancılıkla uğraşmasının sonucudur. Hayvancılığın yoğun biçimde yapılmasına paralel olarak dokumacılık ve dericilik kolunun hammadde olarak yün ve deriye kolay ulaşılması ile Irak bölgesinde bu alanların önemli bir geçim kaynağı ve pazar olmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Irak bölgesinde nüfusun yoğun olduğu, Bağdat, Basra, Musul gibi vilayetler üretiminde yoğun olarak yapıldığı yerler olarak Osmanlı ekonomisine katkı yapmaktaydı (Kurt , 2013).

Irak'ta ilk olarak açılan sanayi mektebi günümüz Irak Devleti'nin de başkenti olan Bağdat vilayetinde 1869 yılında Mithat Paşa'nın girişimiyle faaliyete geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin geçmişten beri temel eğitim kurumlarından olan Bağdat vilayetinde bulunan medreselerden birinin içine yerleştirilerek eğitime geçen sanayi mektebi daha sonra kendi binasına taşınmıştır. Sanayi mektebinin kendine ait binasının vilayetin en kıymetli yerlerinden olan bu yere yapılmış olması sanayi mektebine verilen değerinde önemli bir göstergesidir. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali durumlar nedeniyle mektebin tamiratına yeterince özen gösterilmemiş II. Abdülhamid döneminde sanayi mekteplerinin tekrar ele alınması ile 1900 yılında binanın bakım ve onarımları yapılarak yenilenmiştir.

Bağdat sanayi mektebinde ilk olarak 5 yıl eğitim süresi ile öğrenci yetiştirilmiştir. 144 öğrenci ile eğitime başlayan sanayi mektebinin halka tanıtımı ve özendirilmesi için çeşitli sosyal faaliyetler yapılmıştır. Demircilik, marangozluk, kunduracılık, terzilik gibi mesleklere yönelik eğitim veren mektepte özel olarak petrol ve gazla ilgili mesleki alanlara dönük eğitimler verilmiştir ki II. Abdülhamid döneminde petrol yatakları önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Sanayi mektebinden mezun olan öğrenciler vapurlara askeri malzeme üreten fabrikalarda ve bölgedeki çeşitli imalathanelerde çalışarak ekonomiye katılıyorlardı. II. Abdülhamid dönemiyle birlikte mesleki eğitime verilen kıymet daha da artmış Osmanlı coğrafyasında sanayileşmenin modernleşmesinin yaygınlaşarak sağlanması için sanayi mektepleri revize edilmiştir. Kuruldukları bölgenin ekonomik yapısına uygun biçimde şekillenen mekteplerin teşkilatlanması Bağdat vilayetinin günümüzde dahi değerini koruyan ticari alt yapısını geliştirmek adına önemli vazifeler üstlenmiştir. Petrol ve gaz ile üretimi yapılacak ya da bunların kullanılmasının daha verimli olmasını sağlayacak gelişmelerin Osmanlılık ideolojisini uygulayabilmek açısından da Bağdat Sanayi Mektebi, Osmanlı eğitimi sistemi içinde mesleki eğitim kurumları arasında önemli bir konuma sahip olmuştur (Kurt , 2013).

2.4.3. Ticaret Mektepleri

Osmanlı Devleti ticaret alanında güçlü konumunu Avrupalılar karşısında yitirmeye başlayıp, iç ve dış ticaret dengelerini yabancı devletler ile yaptığı serbest ticaret anlaşmaları neticesinde kaybedince iktisadi çöküş hızlanmıştır. Bu iktisadi çöküşün farkına vararak iktisadi yenilikler ve bu duruma karşı direnç gösterme çalışmaları başlatan Osmanlı yöneticileri memleketin imkanlarını maksimum fayda sağlayacak şekilde kullanarak milli serveti artırmak yönündeki zihinsel yapıyı kabullenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde Müslüman-Türk tebaa devletin kurulmasından itibaren genel olarak askerlik ve memurluk ile ilgilenmiş, ticari faaliyetleri genelde yabancılar ve yerli azınlıklar eliyle yürütmüşlerdir. Daha sonra ticaret ile ilgilenmek isteyen Müslüman – Türk tebaa ya kendilerine ticarete yer

bulamamış ya da gerekli donanım eksikliği yüzünden rekabet edememiş ve gayrimüslim tüccarlar tarafından ticaretten uzak tutulmaya çalışılmıştır (Özkul, 2016).

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tüccarlara Avrupa tüccarı, Müslüman tüccarlara ise Hayriye Tüccarları denilmekteydi (Quataert, 2006). Avrupa tüccarları dış ticaretle yoğun olarak uğraşmıştır. Yabancı dil bilmeleri, ticaret yaptıkları ülkenin ihtiyaçlarını ve kültürleri daha iyi bildiklerinden dış ticarete aktif rol oynamışlardır. Hayriye tüccarları ise genelde imparatorluğun kendi toprakları arasında gelişen ticarete ise yapılan anlaşmalar ve gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklar sonucu Müslüman – Türk tüccar yabancı ve gayrimüslim tüccar karşısında rekabet edemez konuma gelmiştir. Ticari faaliyetlerde yabancı tüccarlara karşı devlet tarafından korunup desteklenmeyen Hayriye tüccarı, ticari faaliyetlerden uzaklaşmaya başlamış bu alanda gayrimüslim tüccarlar hakimiyeti sağlamıştır. Müslüman – Türk tebaa çocuklarının da ticaretle ilgilenmesini istememiş çocuklarını asker ya da devlet memuru olmaları için yönlendirmiştir.

Ticari ilişkilerin ağırlıklı olarak yabancılara ve yerli azınlıkların eline geçmesi ve ticaretin geleceğinde de gayrimüslim çocuklarının rol oynayamayacağı hissedilince devlet tarafından halkın bir kısmının ticarete yönlendirilmesi ve bu konuda eğitilmesi gündeme alınmıştır. Ticarete gereken önem gösterilerek yerli tüccar yaratma çabası Osmanlı Devleti'nde yükseköğretim seviyesinde bir 'Ticaret Mektebi' açılarak sağlanmaya çalışılmıştır. Ticaret mektebinin açılması birçok girişime karşı başarısız olmuş 1861 yılındaki ilk denemeden sonra II. Abdülhamid döneminde 1883 yılında 'Hamidiye Ticaret Mekteb-i Alisi' olarak eğitim hayatına başlamıştır. II. Abdülhamid'in her türlü alanda eğitime verdiği önemin göstergesi olarak Osmanlı ticaretindeki Müslüman – Türk eksikliğini giderecek milli tüccar yaratma amacıyla ortaya çıkan ticaret mektebi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik kalkınmanın eğitime yapılanma ile sağlanacağına olan inancın ve güvenin sonucudur (Özkul, 2017).

2.4.3.1. Hamideye Ticaret Mekteb-i Alisi

1883 yılında II. Abdülhamid'in himayesinde ikinci denemede açılan ticaret mektebi İstanbul'da Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlı olarak kurulmuştur. Yükseköğretim derecesinde eğitim kurumu olarak eğitim verecek mektebe rüşdiye mezunu öğrenci kabulü uygun görülmüştür. Diploma sahibi olmayanların ise mektebe giriş sınavına tabi tutularak seçilmesine karar verilmiştir. Bir sanat dalında yahut mağazada çalışıyor olmak koşuluyla derslere dinleyici olarak katılma imkanı da tanınan mektep, ticari alanda yaygın eğitim modelinin de bir örneği gibidir (Özkuş, 2016). İdadi ve Fenni bölüm olarak ikiye ayrılan okulda yabancı dil eğitimine önem verilmiş Fransızca zorunlu dil olarak okutulmuştur. Seçmeli olarak Arapça, İtalyanca, İngilizce ve Rumca dersleri verilmesi de ticari ilişkilerde sıkça kullanılan dillerin bunlar olduğunun ve ticari ilişkilerin daha çok bu milletlerle etkileşimle yapıldığının bir göstergesi olmuştur. II. Abdülhamid'in ticari ilişkilerde Müslüman – Türk tüccarların daha çok rol alması ve milli tüccar yaratmak istemesi neticesinde himayesinde kurdurduğu ticaret mektebi Cumhuriyet dönemine kadar uzanan bir etki ve temel oluşturmuştur (Özkuş, 2016).

2.4.4. Lisan Mektebi

19. yüzyılın ikinci yarısında devletler arasında etkileşim artmıştır. Devletlerin dış ilişkileri, önemli dönüşüm yaşanan dünyadaki dengelerin tekrar yapılması açısından belirleyici rol oynamıştır. Osmanlıda dış politikaların belirlenip takip edilmesinde ve Avrupa'da yaşanan gelişmelerin yakından izlenmesinde lisan öğrenimine önem verilmiştir. Ancak Osmanlı toplumsal yapısının Avrupalı lisanların öğrenilmesi noktasında dini ve örfi değerlerin baskın olduğu zihniyette bazı toplumsal engellerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zihinsel yapı dışında dış ilişkilerin yoğun olarak gerçekleştiği ticari hayatta Müslüman Türk tüccarlar genel olarak iç piyasa ile alışveriş yaptığından yerli tüccarın yabancı lisan öğrenme eğilimi oldukça düşük seviyede kalmıştır (Ortaylı, 1985).

İlk ‘Lisan Mektebi’ açılışı 1866 yılında gerçekleşmiş Fransızca öğrenimi için ders vermiştir. Eğitimin bir süre sonra sona erdiği lisan mektebi II. Abdülhamid döneminde 1879’ da tekrar açılmıştır. Fransızca dilinin zorunlu olduğu lisan mektebi müfredatına Sultan Abdülhamid tarafından Arapça da eklenmiştir. Dört yıllık eğitim vermeyi amaçlayan okulda Slavca, Ermenice, Rusça, İngilizce gibi etkileşimin yüksek olduğu dillerde eğitim verilmiştir. Son olarak 1883 yılında yeniden eğitime başlayan lisan mektebi özellikle Hariciye Nezaretinde görev yapacak memurların lisan öğrenimini ve gelişimini sağlayarak vazifelerini daha iyi yapmaları için eğitim vermiştir. Osmanlı Devleti dış dünyadan kopmamak ve Avrupa ile ilişkilerini sağlam temellerde düzenlemek için özellikle II. Abdülhamid döneminde lisan öğrenimine değer vererek lisan mektebini açmıştır (Balcı, 2008).

BÖLÜM III

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MESLEKİ OKULLARIN MODERNLEŞMEYE ETKİLERİ

3.1. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MODERNLEŞME ANLAYIŞI

II. Abdülhamid Osmanlı Devleti modernleşme adımlarına kendisinin tahta çıkmadan önceki Osmanlı yönetici ve aydınlarının ‘Batıcılık veya Batılılaşmak anlayışına nazaran daha çok İslami ve Türk değerlerinin baskın olduğu kendine has bir modernleşme anlayışına sahip olmuştur. Şehzadelik yıllarında Avrupa seyahatine çıkmış ve buradaki gelişmeleri yakından incelemiş olan Sultan Abdülhamid, tahtta kaldığı geniş zaman aralığında bunları Osmanlı’da yerel unsurların dikkate alınarak revize edildiği uygulamalarla Osmanlı’ya tatbik etmek için yoğun çaba harcamıştır. Özel olarak kendisi şehzadelik yıllarında ziraat ile ilgilenmiş, ticaret ile uğraşarak belli derecede tecrübe edinmiştir (Yıldız, 2012).

II. Abdülhamid modernleşmenin merkezine ‘Batıcılığı’ değil aslında sanayileşen Batının emperyalist emellerinden kurtulmanın yolu olarak gördüğü ‘milli kalkınmayı’ koymuştur. Batının Osmanlı Devleti’nin ekonomik, siyasal, sosyal yapısına karşı takındığı saldırgan tutum neticesinde yüzyıllarca adalet kavramını tüm dünyaya tanıtmış, Osmanlı Devleti’nin beka mücadelesine girmesine neden olmuştur. II. Abdülhamid bu saldırgan tutumun zirve yaptığı dönemde tahta çıkmış, kısa süre içinde Osmanlı – Rus savaşının etkisiyle büyük toprak kaybı ve mali çöküşle karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden Sultan Abdülhamid Avrupa’nın güttüğü politikaların Osmanlı lehine olmayacağını Osmanlı’nın Batı’ya benzeme girişimlerinin hem başarısızlıkla sonuçlanıp hem de Osmanlı Devleti’nin faydasına olmayacağını farkında olarak Osmanlı modernleşmesini kendi döneminde, önceki çalışmaları da tamamen reddetmeyerek farklı bir anlayışla ele almıştır. Bu anlayış doğrultusunda

kalkınmayı hedef alarak Osmanlı'da geniş kapsamlı yapısal dönüşümü başarmaya çalışmıştır (Soydan, 2018)

Özellikle eğitim alanında hayata geçirdiği reformlar olmak üzere ziraatte, sanayide, ticarete, ulaşımda, hukukta, sosyal güvenlik alanında yaptığı icraatler ile Osmanlı'yı çöküşten kurtarmak ve eski gücüne tekrar sahip olmasını sağlamak için kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların ana eksenine eğitim sistemindeki eksikliklerin giderilerek Batı'nın hızlı bir şekilde kalkınma ve gelişmesine neden olan eğitim modelini örnek alarak Osmanlı'ya has muhafazakar modernleşme politikalarını koymuştur. Öncelikle Osmanlı'yı anayasal bir zemine oturtturarak Kanuni Esasi'yi yürürlüğe sokması ve eğitimi anayasal düzeyde ele alarak zorunlu tutması II. Abdülhamid'in eğitime olan inancının, ilgisinin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nde sivil eğitim kurumlarının ortaya çıkışı ve ele alınışı Tanzimat dönemine denk gelmektedir. Tanzimat dönemi öncesi daha çok askeri alanla ilgili okulların açılmasına önem verilmiş ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat'la beraber sivil eğitim kurumları açılmış ve yapılandırılmıştır. II. Abdülhamid döneminde sivil okulların açılmasına ve düzenlenmesine yönelik politikalar artarak devam etmiştir (Kodaman, 1991).

II. Abdülhamid'in kendinden önce güdülen modernleşme anlayışına bağlı kaldığı hatta bunları arttırarak sürdürdüğü politikalardan biri sivil okulların ülke geneline yayılarak, yetişmiş insan kaynağı yaratılması ve gerçekleştirilecek reformların içselleştirilerek sürdürülebilir hale getirecek zihinsel anlayışın gelişmesini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid dönemi boyunca eğitim yoluyla kalkınmaya ivme kazandırma hareketi kapsamında dönemin iktisadi şartlarında ülke geneline yapılan eğitim yatırımları dikkat çekici nitelikte olmuştur. Mesleki eğitime gösterilen ilgi, batıda gerçekleşen modernleşme hareketinin sonucu olarak artan sanayi, zirai ve ticari ilerlemeyi yakalayarak Osmanlı'nın dış boyunduruktan kurtarılması için atılan önemli adımlardandır. Kalkınma merkezli modernleşmede II. Abdülhamid Osmanlı yatırımlarını, üretim düzeyini, ticari ilişkilerini çağın ihtiyaçlarına uygun olarak sürdürecektir insan kaynağını yetiştirecek, bu şekilde içinde bulunduğu krizleri aşmaya çalışacaktır (Soydan, 2018).

II. Abdülhamid Tanzimat modernleşmesinin batı taraftarlığına kaydığına yönelik düşüncesine binaen kendi dönemindeki çalışmaları toplumsal tepkileri de göz önünde tutarak Osmanlı'yı karakterize eden dengelerden kopmadan, devlet yönetimi ve denetimi altında yapılmasına özen göstermiştir. Hatta modernleşme adımlarının atılmasında Japonların uygulamalarını örnek aldığı söylenebilir. Çünkü Japonların da modernleşmeyi kendi inanç ve değerlerine bağlı kalarak gerçekleştirdiğini görmüştür. II. Abdülhamid'in hayata geçirmiş olduğu yapısal dönüşümlerin Cumhuriyet döneminde dahi temel olarak esas alınmış olması yerel unsurların göz önünde tutularak Batı taraftarı olmadan Batıda gelişen ilmi ve fenni atılımları takip ederek Osmanlı Devleti'nde kalkınma merkezli modernleşmeyi sağlamak istemiştir. Nitekim bunu gerçekleştirebilmek için eğitime yüksek derecede kıymet vermiş Avrupa'ya mesleki faaliyetleri yerinde öğrenmesi için birçok alanda meslek okulu öğrencisi göndermiştir. Osmanlı'nın tüm mali kısıtlılığına rağmen eğitim alanından vazgeçmeyen Sultan Abdülhamid yurtdışında ve yurtiçinde modern meslek eğitimine yaptığı yatırımlar ile çok sayıda açtığı fabrika, alt yapı çalışmaları demir yolları yapımı gibi kalkınmayı gerçekleştirebilecek ve Avrupa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki sömürge politikalarını yok edecek dini ve milli kimliğe bağlı modernleşme anlayışı benimsemiştir (Erdoğan, 2013).

II. Abdülhamid kendinden önceki modernleşme çalışmalarını ve Osmanlı'daki din anlayışını reddetmeden lakin farklı bir üslup ve bakış açısıyla değerlendirerek batının gelişmişlik düzeyine ulaşmayı hedeflemiş, Asya tarzı değerler temeli üzerine inşa edilmesini istemiştir. Köktenci din anlayışının Osmanlı Devleti'nde yapılmak istenen reformların önünde engel olabileceği varsayımından dolayı bu din anlayışının beslendiği kurum ve kuruluşların revize edilmesine çalışılmış ya da bunların ikamesi olabilecek kurumların hayata geçirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Yine Tanzimat döneminde aşırılaşan bazı Osmanlı aydınlarının Avrupalılaşmaya yönelik dikteleri ve çıkışlarının, Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasal, ekonomik değerleriyle bütünleşmesinin kaim olan Müslüman – Türk değer ve inançlarının aleyhine seyir edeceğini anlayarak batının kültürel sömürgesi olmamak için bu tür aşırı uçlu çıkışlar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Kaynak, 2012).

Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi diğer ülkelerdeki gibi bir keyfilik özenti gibi etkenlere bağlı olarak değil devletin bekası anlamında hayat – memet meselesi olarak ele alınmaktaydı. Bu yüzden modernleşme çalışmaları yalnızca belirli bir alana yönelik değil imar, altyapı, eğitim, politika, ekonomi gibi alanların her birinde ayrı ancak birbirini bütünleyerek, tamamlayıcı şekilde sürdürülmeye çalışılıyordu. II. Abdülhamid geçmişte faaliyet gösteren ancak modernleşen dünyanın ihtiyaçları karşılama yetersiz kalan atıl duruma gelmiş yapıları dikkatli ve cesur şekilde düzenlemelere gitmekte, Osmanlı Devleti'nin gelişen Avrupa karşısındaki durumunu düzeltmeye çalışarak oluşturulan yeni düzen sayesinde diğer devletlerle uyumlu biçimde etkileşim halinde olmaya çalışmıştır (Kaynak, 2012)

II. Abdülhamid'in hayata geçirdiği modernlik adımlarının etkisi ile Osmanlı'da batılılaşma fikirleri de artmaya devam etmiştir. Batının üstünlüğünü kabul ederek model olarak alan Sultan Abdülhamid halkını bir arada tutmak için 'İslamcılığı' öne çıkaran bir siyaset izlemiş, bu doğrultuda Müslümanların devletin modernleşmesinde daha aktif rol almasını sağlamaya çalışmıştır. İslam'ın yaşanmaya devam ettiği ancak batılı modern zihniyetinde Osmanlı'nın tüm yapılarına tezahür ettiği bir sentez ile Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşmasını hedeflemekteydi. Modernleşmenin kalkınma marifetiyle gerçekleşebileceğini öngören yaklaşım II. Abdülhamid'in yapacağı reformlarda atılacak adımların çatısını oluşturmuştur. Bu adımlar kendinden önceki dönemlerde olduğu gibi hızlı ve hazırlıksız biçimde atılmamış üzerinde uzun planlamalar sonucunda karara bağlanmış, ayrıntıları güdülen politikalar zeminine sağlam oturtulmuş, her yapıya etkisinin neler olacağı düşünülerek meydana çıkarılmış sistematik çatışmalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Halkın gerçeklerinde kopuk, yüzyıllardır uyulan gelenek ve adetlerin aksine olacak reformların herhangi bir temele dayanmadan jakoben anlayışla yapılmasının daha zor olacağının farkında olan II. Abdülhamid, toplumun kabul etmesinin daha basit olacağı keyfi ve kontrolsüz girişimlerden uzak durmuştur. Kemal Karpat'ın II. Abdülhamid'in modernleşme anlayışını ve karşılaştığı durumu şu şekilde ifade ettiğini görüyoruz:

“Tarihte başka hiçbir Müslüman hükümdar Abdülhamid kadar önemli kararlarla karşı karşıya kalmamıştır. Mümin bir Müslüman ve mutlakiyetçi bir padişah, fakat aynı zamanda modernleşmeye samimiyetle inanmış bir insan olan Abdülhamid, Avrupa’ya ve uygarlığa hayran olmakla beraber, Avrupa kültürüne hiç sıcak bakmıyordu. Müslüman toplumların, Hıristiyanlığı ve değişikliklere rağmen kendi kimlik ve inançlarına bağlı kalmış olan Hıristiyan toplumlarını yeniden canlandıran reformları şu veya bu şekilde taklit edeceğini umuyordu. Abdülhamid, seleflerinin gerçekleştirdiği bütün reformları muhafaza ettiği gibi, Osmanlı modernizasyonunun entelektüel ufuklarını büyük ölçüde genişleten ve paradoksal olarak elit zümreyi Avrupa kültürüne yaklaştıran edebiyat ve bilimler dahil olmak üzere, yeni değişim kanalları açtı. Diğer bir değişle, İslam medeniyeti için hak ettiği tanınma ve saygıyı talep ederken, Abdülhamid aslında İslam’ın kapılarını Batı’ya açmış oldu.”

II. Abdülhamid Osmanlı modernleşmesini beka meselesi olarak ele alarak dini değerler ve batılı zihniyet arasında dengeli bir tutum izlemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti ile aynı kültürel temellerden olan Rusya ve Japonya gibi ülkelerde de modernleşme hareketliliği yaşanmıştır. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı’ya büyük kayıplar yaşatan Rusların, batının teknolojik ve bilimsel ilerlemesine daha cesur ve hızlı girişimler sonucu eklenmesi ile Rusların tarihlerinde olmadıkları kadar büyük bir güce erişebilmelerinin önünü açılmıştır. Osmanlı Devleti ve Rusların benzer süreçler yaşayarak girmiş oldukları bu yolda Osmanlı’nın eski gücüne dönme çabasıyla Rusların hiç olmayan şekilde yükselmeye çalışma çabaları modernleşme algısındaki farkların en temel sebeplerinden olmuştur. Rusların ve özellikle II. Abdülhamid döneminde Osmanlı’nın kendi kültürleri içinde halklarını kaynaştırmak isteyerek batının gelişmişliğini yakalama istekleri, modernleşmenin devletlerin kendi dinamiklerini terk etmeden gerçekleştirmek istemesini iki devlet arasındaki benzerliklerinden biri olmuştur (Soydan, 2018).

Başka bir Asya kültürü temelli devlet olan Japonya’daki modernleşme adımlarına bakıldığında jeopolitik konumun ülkelerin gelişmesine olan etkisinin bir örneği olarak Japonya’nın komşu devletlerle olan münasebetlerinin Osmanlı’ya göre

daha az yoğunlukta olduğu gör÷lmektedir. 19. yüzyılın ortasında modernleşme adımlarını hızlandıran Japonya nüfus olarak da homojen bir yapıya sahipti. Böyle homojen bir nüfusta modernleşme adımları atmak ve bunların içselleştirilmesini sağlamak, Osmanlı'nın üç kıtaya yayılmış geniş topraklarında kozmopolit bir yapı gösteren nüfusuna bu gelişmeleri sağlamaktan daha basit olmuştur. Kültürel değerlerine sahip çıkarak güçlü merkezi otoritesi ve daha bağımsız coğrafi konumu sayesinde Japonlar dış etkilerden nispeten az oranda etkilenmiş bu yüzden modernleşmeyi daha erken sağlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin modernleşme çalışmalarında II. Abdülhamid Japonya'yı yakından takip etmiştir (Kaynak, 2012).

3.2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİMİN DURUMU

Tanzimat döneminde sivil eğitimin artırılması süreci başlamış, kendinden önceki eğitimin askeri alana yönelik eğitime karşı sivil insan kaynağının Osmanlı'ya güç katacağına dair inanç sivil mekteplerin açılmasını sağlamıştır. Ancak Tanzimat yöneticilerinin okullaşma çabaları daha İstanbul merkezli olarak kalmış Osmanlı genelinde yaygın bir eğitim sistemi tam olarak faaliyete geçirilememiştir. Toplumun eğitime ulaşabilmesi zor olduğundan istenilen yetişmiş insan yaratma çabası oransal olarak düşük seviyede kalmıştır. II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemine yaptığı katkılardan biri eğitim faaliyetlerinin Osmanlı coğrafyasının tümüne yayarak İstanbul dışında mektepler açıp diğer bölgelerdeki halkında Osmanlı modernleşmesine dahil edilmeye çalışılması olmuştur. Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul'daki eğitim kurumlarının güçlendirilmesi ve artırılması yanında diğer vilayetlere de bir seviyede okulların açılması sağlanmaya çalışılmıştır. II. Abdülhamid'in batılı tarzda eğitim vermesi amacıyla usulü cedide göre müfredata ve sisteme sahip okulların sayısına dönem olarak bakıldığında:

Tablo 3.1: 1905-1906 İmparatorluktaki Usul-i Cedid Okulları Sayısı

Vilayet	Usul-i Cedide	Vilayet	Usul-i Cedide
Anadolu		Rumeli	
Erzurum	96	Edirne	198
Adana	14	İşkodra	139
Ankara	252	Kosova	557
Aydın	1459	Manastır	633
Bitlis	14	Yanya	170
Bursa	1462	Toplam	1697
Diyarbakır	249	Arabistan	
Sivas	232	Basra	17
Trabzon	528	Bağdat	10
Kastamonu	855	Beyrut	231
Konya	227	Halep	116
Mamuratülaziz	80	Suriye	79
Van	33	Musul	41
Toplam	5501	Toplam	494
Ege Adaları	68		

Kaynak: 1328 Devlet Salnamesi,336-398 Aktaran: Kodaman 1988:89)

Tabloda da görüldüğü gibi II. Abdülhamid'in tahttaki ilk yıllarında yaklaşık 200 olan usul-i cedide göre eğitim veren sivil okul sayısı tahtan inmesine kadar geçen zamanda yaklaşık olarak 39 kat artış göstermiştir (Soydan, 2018). II. Abdülhamid'in Osmanlı'da eğitimin yayılması için harcadığı çaba ve kötü mali duruma rağmen yapmış olduğu yatırımlar ile geniş Osmanlı coğrafyasının merkezi otoritesinin gücünü arttırarak modernleşme konusunda bir bütün halinde ilerleme kaydedilmesini sağlamaya çalışmıştır. Eğitimdeki vilayet teşkilatlanmasını teşkil ederek İstanbul'daki sivil eğitim kurumlarının kalitesini vilayetlerdeki kurumlarda da sağlamak istemiştir. Yine mesleki ve teknik eğitim kurumlarının Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerindeki ihtiyaçlarını ve sosyo – ekonomik yapısını göz önünde tutarak kuran ya da kendi döneminde revize edip finanse eden Sultan Hamid modernleşmeyi tabana yayarak Osmanlı'da gerçekleştirmek istemiştir (Baytal, 2000).

3.3. MESLEKİ OKULLARIN MODERNLEŞMEYE ETKİLERİ

3.3.1. Ziraat Mekteplerinin Tarımda Modernleşmeye Etkisi

Osmanlı Devleti'nin tarıma dayalı ekonomisi devletin küçük bir Anadolu beyliğinden üç kıtada hüküm süren bir imparatorluğa dönüşmesinde çok önemli bir faktördü. Askeri teşkilatlanmasından, sınai üretime, sosyal – kültürel değerlerden, ticari faaliyetlere neredeyse devlet ve toplum sisteminin her parçası, tarımsal imparatorluğun her köşesine yetecek ürün üretimini fazlasıyla karşılamakta kalan miktar ihracat için kullanılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin ekonomik ilkeleri olan, provizyonizm, fiskalizm ve iaşecilik doğrultusunda korumacı politikalar ile iktisadi düzen sürdürülmekteydi. Ancak Avrupa ülkelerinin sanayileşme hareketleri sonucunda dünyada ortaya çıkan yeni ekonomik düzen dengeleri değiştirmeye gebedi. Kapitalist ekonomik modelin daha fazla üretim ve daha çok pazar bulma anlayışı henüz kapitalizme eklemlenmemiş ülkelerin kaynaklarını sömürüye teşvik etmekteydi (Genç, 2015).

Osmanlı Devleti asırlardır ekonomide güttüğü ilkeler doğrultusunda kendine yeterlilik düşüncesi ve insani değerlere verdiği önem neticesinde Avrupa'da yaşanan sanayi devriminin getireceği sosyal maliyeti göz önüne alarak, aynı dönemde ihtiyatlı bir ekonomik gelişme izlemiştir. Avrupa'da, Amerika kıtasında ortaya çıkan bu üretim artışı Osmanlı Devleti'nin ekonomik karakterini etkilemiştir. Osmanlı köylüsü geçimini sağlayacak miktarda toprağı verimsiz şekilde kullanarak üretim yapıyor bu yüzden istikrarlı bir tarım ekonomisi meydana çıkamıyordu. İlkel metotlarla üretim yapmaya çalışan çiftçilerin rekabetten de uzak oluşu üretimde durgunluğu meydana getiriyordu. Osmanlı Devleti'nin tarım ürünlerinin fiyatlarının belirleyicisi olması tarımda gelişme önündeki engelleri oluşturmaktaydı (Baskıcı, 2009).

19. yüzyılda yapılan serbest ticaret anlaşmalarının da etkisiyle Osmanlı tarım ürünleri dış ticarete daha fazla konu olmuş ihracat artmış bu artış ilk dönemde ekonomik bir yükselme, rahatlama getirmiş olsa da tarımsal faaliyetlerde de modernleşmeyi büyük ölçüde sağlayan Avrupa ve Amerikalılar piyasaya daha ucuz tarımsal hammadde sürerek Osmanlı tarımının zor süreçlere girmesine sebep olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı tarımda yapısal dönüşüm tedbirleri almaya başlamıştır. Nezaret ve Meclislerin kurularak ihtiyaçların belirlenmesine yönelik raporlar hazırlanmış ve bu raporların sayesinde tarımda modernleşme adımları atılmıştır. Bu adımlardan biri zirai eğitiminin modern kapsamda verilerek ülke genelinde verimliliğin artırılması için eğitim kurumları açılmaya başlanması ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi olmuştur (Keskin, 2010).

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde sivil ve mesleki – teknik eğitime verilen önem artmıştır. Açılan Ziraat Mektepleri ve uygulama çiftliklerinde modern tarımsal makine ve teçhizatlar getirilmiş öğrencilere bunların kullanımı öğretilmiştir. Tarımsal faaliyetler gerçekleştiren halkın bilinçlenmesi sağlanarak kullanıcıları modern yöntem, alet ve ıslah edilmiş tohumlar sayesinde ürünlerin daha kaliteli ve verimli şekilde üretilmesi teşvik edilmiştir. II. Abdülhamid tahta çıktığı yıllarda Osmanlı – Rus savaşının sonucunda büyük toprak kayıplarıyla karşı karşıya kalmış, bu kaybedilen toprakların tarımsal üretimdeki payı büyük olmasına rağmen İç Anadolu'da modern şekilde yapılan tarımsal üretim ile bu zararı karşılamaya çalışmıştır. Öyle ki uzun yıllar Balkanlar'da yapılan hububat üretiminin İç Anadolu'da yapılarak İstanbul'un ihtiyacı olan buğdayın buradaki tarımsal üretimden sağlanması, ziraat mekteplerinde verilen eğitimin sonucunda modern metotlarla ve teçhizatlarla yapılan tarımın sonucu olduğu söylenebilir (Tabakoğlu, 2011).

Ziraat mekteplerinde yetişen öğrencilerin mezun olarak halkı bilinçlendirme vazifeleri 1886 – 1910 yıllarında tarımsal üretimin ülke ihtiyaçlarının %10 üzerinde gerçekleşmesinde katkısı olduğu aşikardır (Tabakoğlu, 2011). Neticede bu dönemde kaybedilen verimli topraklara ve işgücüne rağmen birim alandan daha az emek gücüyle alınan ürünün ihtiyaçların %10'u üzerinde oluşu dönem şartlarında olumlu bir sonuçtur. 1888-1911 yılları arasında hububat üretiminin %51, tütün üretiminin %68, ipek kozası üretiminin %22 oranında artmış olması modern metotların katkısı ile

olmasıyla açıklanabilir ki ipekçilikte yaşanan bu üretim artışı nedeni olarak ziraatte modernleşmeyi sağlamak amacıyla 1888 yılında Bursa’da eğitime açılan ‘Harir Darüttalimi’ ekonomik değeri yüksek olan ipekböcekçiliği alanında önemli bir girişidir. Okul açılmadan önce kozacılık ve ipekçilik alanında ciddi birtakım sorunlar meydana gelmiş, Fransa’da ortaya çıkıp tüm dünyaya yayılan karabatan (pebrine) hastalığı Bursa’daki koza mahsulünde ciddi düşüslere sebep olmuştur. 1865’te 400 ton kozadan ancak 100 ton ipek üretilebilmiş, kozadan alınan verimin 4’te 1 oranına düşmesine neden olmuştur. Bu üretim düşmesi neticesinde ipek ihtiyacının karşılanması için ithal yaş koza tedarikine girişilmiştir. İpek ihtiyacı koza ithaliyle karşılanmaya çalışılmış ancak bu yöntemin uzun vadede karlı olmayacağı anlaşılmış ve ipekçilik alanında Osmanlı’da ilk olarak Harir Darüttalimi kurulmuştur (Vurgun, 2018).

Okulun açılmasıyla birlikte kozadaki hastalıkların giderilmesi için pastör usulü denen yöntem uygulanmış ipek böcekçiliğindeki üretime ciddi sekte vuran sorunlar aşılmıştır. İpekçilik alanında tekrar bir hareketlenme sağlayan okul sayesinde Avrupa’dan ithal edilen tohumlar yerine yerli tohum üretilerek kullanılmıştır. Hatta tohum üretiminde sağlanan bu gelişme sayesinde Rusya, Bulgaristan, Yunanistan gibi ülkelere yılda 25 ton tohum ihraç edilmiştir. Harir Darüttalimi’nin etkisiyle Bursa’daki dutluk bahçeler tekrar değer kazanarak halkın elindeki arazilerin değerlendirilmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti’nde mesleki okulların modernleşmeye ve kalkınmaya etkisinin görünmesinde güzel bir örnek olan Bursa Harir Darüttalimi koza mahsulünün artırılması sayesinde 4 tane yeni Harir fabrikası açılmasına vesile olmuş, bu fabrikada yaklaşık 300 işçi istihdam edilmiştir (Vurgun, 2018).

1893 yılında II. Abdülhamid tarafından yayınlanan Nizamname ile ipekçilikte yakalanan kalitenin ve üretim artışının korunması için Ziraat Mekteplerinden ya da Harir Darüttaliminden mezun olmayan kişilerin ipek böcekçiliği yapmasına engel olunmak istenmiştir. Bursa Harir Darüttaliminin başarısı Osmanlı’nın diğer bölgelerinde de örnek alınarak yaygınlaştırılmak istenmiş, Selanik’te bir okul daha açılmıştır. Osmanlı modernleşmesinde önemli etkiler yaratan Bursa Harir Darüttalimi Cumhuriyet dönemindeki ipekçilik faaliyetlerinin de temelini oluşturmuştur (Vurgun, 2018). Üretimdeki bu artış sayesinde aşardan elde edilen gelir yaklaşık olarak %43

artmıştı. Ziraat mekteplerinde ürün çeşitliliğinin artırılması ve ekonomik olarak daha değerli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi için de eğitim verilmiştir. Bu şekilde ekonomik değeri yüksek ürünler yetiştirilerek özellikle dış borçların istikrarlı şekilde ödenmesi maksadıyla kullanılmıştır. II. Abdülhamid tahtta kaldığı yıllar içinde ekonominin temelini oluşturan tarımda modernleşmenin sağlanması adına Ziraat Mekteplerini ve Numune Çiftliklerini ülke genelinde yaymayı amaç edinmiştir (Keskin, 2010).

Tablo 3.2: Zirai Üretim ve Bazı Maddelerin İhracatı (1913 Sınırları, Hicaz ve Yemen Hariç)

	Ölçü	1897-1898	1909-1910	1913-1914	1914-1915	1893-1915
Buğday	Milyon Kile	126	140	169	232	134
Arpa	Milyon Kile	79	113	106	111	134
Mısır	Milyon Kile	13	20	19	19	146
Tütün	Bin Ton	15.3	21.4	49	41.3	320
Pamuk (Adana)	Bin Balya	30	76	120	135	400
Kuru Üzüm(İzmir)	Bin Ton	36	54.6	69	60.8	192
Fındık	Bin Ton	22	28	51.2	51.8	233
Kuru İncir (İzmir)	Bin Ton	15.1	22	32	17.6	212
Yaş Koza (Bursa)	Bin Ton	4.2	7.7	6.8	3	162
Yapağı- Tiftik İhracatı	Bin Ton	16.1	12.3	15.8	-	98
Zeytinyağı İhracatı	Bin Ton	14.1	10.7	7	-	50
Resme Tabi Ağnam	Milyon Adet	30.7	35.3	38.6	39.6	126
Süt İstihali	Milyon Kıyye	890	-	1.135	1.155	127
Palamut İhracatı	Bin Ton	70.2	73.2	55	-	79

Kaynak: Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s:33

Ziraat mektepleri Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi bağlamında atılan ciddi adımlardan biri olmuş ekonomik etkiler dışında II. Abdülhamid eğitim vasıtasıyla Batılılaşmadan, Batı'nın gelişen yönlerini Osmanlı toplumuna yayararak çağın gereklerine uygun bir zihinsel dönüşüm de yaratmak istemiştir. Yüzyıllar boyunca kendine yeterli bir üretim yapısı içeren Osmanlı tarımının bu zihinsel dönüşümünü, dış pazara yönelik üretimin yayılarak tarım ürünleri ihracatındaki yükselişten görmüş oluyoruz. Yaptığı bu yatırımlar sonrası Anadolu topraklarında

yapılan tarımsal ürün ihracatını %45 oranında arttırarak, mali sıkıntıları realist ve modern uygulamalarla aşmaya çalışmıştır (Nişancı & Çaylak, 2013).

Sivil mesleki eğitim kurumu olarak ilk önce ele alınarak açılan ziraat mektepleri Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde tarımsal üretimdeki artışlara yaptığı katkı, birim alandan alınan ürünlerin kalitesi ve üretilen ürünlerin ekonomik değerinin yükselmesi, toplumun bilinçlenerek daha çok üretim faaliyetlerine katılmasında önemli roller oynamıştır (Yıldız, 2012).

3.3.2. Sanayi Mekteplerinin Sanayileşmedeki Modernleşmeye Etkisi

Emek yoğun, el- kol gücüne dayanan üretim yapısından buhar gücüne dayanan makinelerin üretim sürecine dahil olmasıyla yaşanan üretim artışı dünyadaki iktisadi yapıları derinden sarsmıştır. Avrupa'da başlayan Sanayi devrimi dünyayı içine alacak her türlü yaşam faaliyetine etki edecek kadar güçlü bir dalga yaratmıştı. Osmanlı Devleti'nde Lonca teşkilatlarına bağlı esnafların küçük ölçekli işletmelerindeki üretim, Batı'nın seri üretim ile hızlı ve ucuz mallarının piyasaya girmesi ile büyük darbe yemişti. Böyle bir durumda Osmanlı yöneticileri ve aydınları sanayileşmenin bir an önce gerçekleştirilmesi yönünde hem fikirdiler (Şişman, 2008).

Sanayileşmenin gerçekleştirilmesi için çeşitli komisyonların sunduğu raporlarda 'Sanayi Mekteplerinin' açılarak yeni üretim teknolojilerine vakıf, kalifiye işgücü yetiştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Tanzimat döneminde temelleri atılan sanayi mektepleri II. Abdülhamid'in sanayiye vermiş olduğu önemle birlikte tekrar ele alınmış, eğitim konusunda son derece hassas olan Sultan Abdülhamid sanayi mekteplerini ülkenin her köşesine yaymak için ciddi girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı sanayileşme adımları öncelikle Askeri ihtiyaçların karşılanması amacıyla atılmıştır. II. Abdülhamid döneminde ise açılan fabrikalar toplumun günlük hayatına hitap eden malları üretmeye başlamışlardır (Kurt, Çakır, & Demir, 2016).

Devlet'in öncülüğünde ve özel girişimcilerin katkısıyla II. Abdülhamid döneminde birçok fabrika açılmıştır. Yıldız Porselen Fabrikası (İstanbul 1891 – 1892), Asker Üniforma Fabrikası (Karamürsel 1896), Hereke Hali Fabrikası (Hereke, 1895), Zeytinburnu Mavzer ve Fişek Fabrikası (Zeytinburnu 1972), Konya Güherçile Fabrikası (Konya 1896), önemli birkaç fabrikadandır. Bu fabrikalarda Avrupa'dan ithal edilen teknolojik makinalarla üretim yapılmaktaydı. 1880 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar kurulan bu işletmelerde iplik, ipekli dokuma, bez, tuğla gibi malzemeler üretilmekteydi. Teknolojinin Osmanlı Devleti'ne giriş yapmasıyla pamuk üretimi 1889 – 1913 yılları arasında 4'e katlanmıştır (Tabakoğlu, 2017). Pamuklu dokuma üretiminde Selanik'teki fabrika üretimin yarısını karşılamaktaydı. II. Abdülhamid döneminde kurulan teknolojinin üretimde kullanıldığı fabrikalarda Avrupa'da ve Sanayi Mekteplerinde eğitim görmüş nitelikli teknik elemanların üretim sürecinde olumlu etki yarattığı aşıkardır. Selanik'te kurulan pamuklu dokuma fabrikasının ülkedeki üretimin yarısını karşılaması Selanik Sanayi Mektebinde yetişen öğrencilerin fabrikadaki teknolojik üretim sürecine yaptıkları etkilerle üretimdeki artışın bir nedeni olduğu şeklinde açıklanabilir.

Sanayi Mekteplerinin Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine yaptığı bir başka katkı ise ıslahhanelerdeki küçük çocukları hayata hazırlayıp onların topluma faydalı birer birey olarak kazandırılmasını sağlamak, üretim süreçlerinde aktif rol alacak çocukların kendilerinden sonraki nesile de tecrübe ve becerilerini aktararak nitelikli iş gücünü sürekli hale getirmesi olarak açıklayabiliriz. II. Abdülhamid tahtta kaldığı dönem boyunca Osmanlı sanayisini modernleştirme amacıyla Avrupa'dan teknoloji transferine önem vermiş, devlet eli ile ve özel teşebbüslerle açılan fabrikalarda toplumsal ihtiyaçların da karşılanabilmesi ve pazardaki batı ağırlığını kaldırabilmesi için Askeri üretim dışında da faaliyet gösteren büyük ölçekli işletmeler kurmuştur. Bu işletmelerde nitelikli iş gücü için sanayi mekteplerinde eğitim gören öğrenciler istihdam edilerek sanayi alanındaki geri kalmışlığın önüne geçmek istemiştir. Sivil mesleki eğitim kurumları olarak sanayi mektepleri, Osmanlı Devleti sanayisinin modernleşme çabalarında önemli katkılar yaparak teknolojik üretimdeki artışlarda önemli rol oynamışlardır (Şişman, 2008).

II. Abdülhamid'in 1890'lı yıllarda yeniden ele aldığı sanayi mekteplerinde nitelik ve nicelik yönünden yükseliş görülmüştür. Tanzimat döneminde 'Osmanlıcılık' ideolojisini yayarak toplumu bir arada tutma çabaları da Sultan Abdülhamid döneminde Müslüman-Türklerin modernleşme hususunda daha etkin rol almasına yönelik politikalara evrilmiştir. Ekonomik yapıda ciddi söz sahibi olan gayr-ı Müslimlerin ve yabancıların piyasadaki hassas noktaları ellerinde tutmalarını istemeyen II. Abdülhamid kurulacak sanayi mekteplerinde Müslüman- Türk öğrenci ağırlığının korunmasına özel önem atfetmiştir. Nüfus bakımından gayr-ı Müslimlerin daha yoğun olarak yaşadıkları doğu bölgelerine ve vilayetlere sanayi mekteplerinin açılması, açılmış olanların geliştirilmesi için atılımlar yapılarak bölgelerin ekonomik ilişkilerinin Müslüman-Türklerin uhdelere geçirilmek hedeflenmiştir. Anadolu coğrafyası dışında da önemli ekonomik merkezlere, bölgelerin sosyo- ekonomik yapısına uygun sanayi mektepleri açılmış yapılan üretime göre mekteplerde bölümler teşkil edilmiştir. Kuruldukları bölgede iktisadi yapıya canlılık katan sanayi mektepleri modernleşen dünyaya Osmanlı Devleti'nin uyum sağlaması için önemli başarılar kaydetmiştir. Avrupa'nın gerçekleştirdiği sanayileşme hareketlerinin sonucunda emperyalist politikalar güttüğü orta doğu coğrafyasında II. Abdülhamid'in çalışmaları ile modern üretim yapabilme kabiliyetine kavuşan bölgeler Avrupa'nın acımasız politikalarına karşı direnç göstermeye çalışmışlardır (Kurt, 2013).

3.3.3. Ticaret ve Lisan Mekteplerinin Modernleşmeye Etkisi

1838 yılından itibaren Batı için adeta bir pazar haline gelen Osmanlı Devleti, bu tarihten önce ticarete kapalı bir politika izlemekteydi. İhracatı kısıtlayan halkın ihtiyaçları doğrultusunda ithalatı teşvik eden ekonomik zihniyet yapısı batının endüstrileşmiş seri üretim hızının Doğu'ya doğru akmasıyla değişmeye zorlanmıştır. Kendine yeterli bir üretim yapısı olan Osmanlı, iç bölgeler arasında dahi ticareti kısıtlayıcı tedbirler alarak öncelikle üretimin yapıldığı yer ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılamak istemekteydi. Ürünlerin kendi çevresindeki ihtiyaçların fazlalığı ancak ticarete konu olabiliyordu. 'Yed-i Vahid' olarak bilinen bu tekelci usül devletin çok

sıkı şekilde uyguladığı bir usül idi. 1838 yılında İngilizler ile yapılan Serbest Ticaret Anlaşmasıyla bu usül kaldırılmış Osmanlı ticaretinin dengeleri bozulmuştur (Pamuk, 2017).

Endüstriyel üretim için daha fazla hammadde arayışına giren Batı pamuk, hububat gibi ürünleri Osmanlı'dan ithal ederek yine bu ürünleri mamül hale getirip Osmanlı'ya ihraç etmekteydi. Bu ihracat ve ithalatı yapanlar da uygun olarak gayrimüslimlerdi. Osmanlı Devleti'nde Müslüman – Türklerin uzak durduğu hatta devlet eliyle de uzaklaştırıldığı ticarete bu gayrimüslim ağırlığı kapitalist ekonomiye itilen Osmanlı'ya zarar ettirmekteydi. Ticari faaliyetlerde özellikle dış ticarete Avrupa tüccarı olarak adlandırılan gayrimüslim tüccarların etkisini azaltmak için ticari alanda yeni kurumlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunlarda biri olan Ticaret Mektepleri ile Müslüman – Türkleri ticari faaliyetlerde bilinçlendirerek ticaret alanında daha çok rol almaları teşvik edilmiştir. Avrupalı tüccarın ticarete bu denli etkin oluşu yalnızca devletin güttüğü politikalardan ötürü değildi. Avrupa tüccarının en büyük avantajlarından biri de Lisan sorununun olmamasıydı. Her ne kadar Osmanlı tebaası olsalar da kendi etnik kimliklerini kaybetmeyen Rum, Yahudi, Ermeniler dış ticarete ithalatçı ya da ihracatçı ülkelerin ihtiyaçlarını daha iyi bilip iletişim sorunu yaşamadıklarından Hayriye Tüccarlarının söz sahibi olmasını engelliyordu. II. Abdülhamid bu lisan sorununu çözmek için dış ilişkilerin yoğun olduğu ülkelerin dillerinin öğretilmesi için Lisan Mektebine de ayrı bir önem vermiştir (Özkul, 2017).

Tablo 3.3: Osmanlı İstatistiklerindeki Verilere Göre Osmanlı Dış Ticareti (1880-1900)

Yıllar	Osmanlı Lirası (Milyon)		
	İhracat	İthalat	Denge
1880	8.497	17.847	-9.350
1881	11.295	19.486	-8.191
1882	10.964	20.192	-9.228
1883	12.390	19.758	-7.368
1884	12.798	20.638	-7.840
1885	12.076	20.004	-7.928
1886	12.707	20.703	-7.996
1887	11.289	20.106	-8.817
1888	13.547	19.457	-5.910
1889	15.172	21.042	-5.870
1890	12.836	22.914	-10.078
1891	15.364	24.554	-9.190
1892	15.573	24.467	-8.894
1893	13.262	24.109	-10.847
1894	13.754	24.075	-10.321
1895	15.536	20.576	-5.040
1896	15.428	21.360	-5.932
1897	14.744	23.434	-8.690
1898	13.425	26.621	-13.196
1899	15.591	24.497	-8.906
1900	14.905	23.842	-8.937

Kaynak: Hüseyin Topuz, XIX. Yüzyılda Osmanlı Limanlarından Gerçekleşen Ticaret Hacmi ve Dış Ticaretine Yönelik Bir Analiz (1878-1913)

1880 – 1900 yılları arasındaki dış ticarete ithalat ve ihracat rakamlarını gördüğümüz tabloda Müslüman – Türk tüccarın daha fazla etkin olması istenmiştir. Dünya’da meydana gelen ekonomik buhran sonrası 1898-1913 yılları arasında Osmanlı hammaddesine daha çok ihtiyaç duyan Avrupalılar fiyatların yükselmesine sebep olmuş, buda Osmanlı ticaretinde yaklaşık %14’lük bir düzelmeye neden olmuştur. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren sıkı

sıkıya bağılı olduğu ancak Tanzimat ile birlikte dönüşüme uğrayan ekonomik politikalar tamamen dünyadaki gelişmelere paralel olarak takip edilmeye başlanmıştır. Ülkelerin gelişmesinde özellikle dış ticaret münasebetlerinin önemini kavramış olan II. Abdülhamid Osmanlı ticaretinde söz sahibi olan gayrimüslimlerin yerine Müslüman – Türklerin ticari faaliyetlerde bulunmasını istemiş bu amaçla Ticaret Mekteplerinin faaliyetlerine önem vermiştir (Topuz, 2009).

Dünyada artan Ticari olayların Osmanlı Devleti'nin kontrolü dışında gelişmemesi ve Müslüman – Türk halkın kendi emeğini gayrimüslim tüccarlara sömürmemesi ve milli ekonominin emperyalist devletlerin çıkarları doğrultusunda bağımlı kalmaması için dünya piyasa şartlarından haberdar olması, bizzat ithal ve ihraç edeceği ürünlerin kıymet takdirinde söz sahibi olması, devletin ve toplumsal refahın sağlanması için önemlidir. Osmanlı Devleti'nde açılan Ticaret ve Lisan Mektepleri'nin milli değerlerinin dünya çapında korunması ve geliştirilmesi adına halkta farkındalık yaratmaya çalışmıştır (Balcı, 2008). Sanayi devrimi ile dünyadaki ekonomik dengeleri sarsan kapitalist politikalara Osmanlı Devleti'nin de uyum sağlamasında bilinçli tüccar yetiştirmek için açılan Ticaret Mektepleri cumhuriyet döneminde de ticaret liseleri olarak eğitim vermeye devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yine dış ilişkilerini ilerletmek ve modernleşen dünyaya uyum sağlamanın önünde toplumda lisan sorunu ortaya çıkmıştır. Yabancı ülkeler ve tüccarlarla yapılacak ticari faaliyetlerde iletişim kritik rol oynamaktadır. Bu sorunun çözülebilmesi için II. Abdülhamid lisan mektebi ile Osmanlı Devleti'nin hem bürokratik yapısında hem de ticaretinde Müslüman-Türk tüccarların daha etkin ve bilinçli şekilde yer almasını sağlamak istemiştir. II. Abdülhamid'in lisan sorununa gösterdiği bu hassasiyet ülkelerin gelişmesinde, uluslararası ilişkilerin bu ilişkiler sayesinde uluslararası piyasaların koşullarının takip edilerek kar oranı yüksek ticari faaliyetler içine girmesi noktasında çok önemli bir husustur. Günümüzde dahi devletlerin dış ilişkileri ülkelerin kalkınmasında ve büyümesinde en kritik süreçleri içermektedir. Öyle ki dünyanın küresel bir pazar haline dönüşme hareketlerinin yaşandığı II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin modernleşme yönünün de batı olduğu düşünüldüğünde sanayileşme sürecini tamamlayarak dünyanın iktisadi yapısında söz sahibi olmaya çalışan ülkelerin lisanlarının bilinmesi ticari faaliyetlerin

yapılmasındaki planlamaların sürdürülebilir yapıda kurgulanması için önemli bir unsurdur. Bu açıdan lisan mektebi Osmanlı'nın modernleşmesinde özellikle Müslüman-Türklerin ticari girişimlerde etkili olmasını sağlamaya yönelik sivil mesleki bir eğitim kurumu olarak faaliyet göstermiş dış ticaretin gelişmesinde önemli vazifeler üstlenmiştir (Balcı, 2008).

3.4. II. ABDÜLAMİD DÖNEMİ MODERNLEŞMESİNİN OSMANLI DEVLETİ EKONOMİSİNE ETKİLERİ

İktisadi yapıda kurumsallaşma büyüme ve kalkınma açısından ilerlemenin gerekliliği olarak 20. yüzyıl başları ve daha öncesinde kavranmıştır. Kurumsallaşma kavramıyla birlikte iktisadi sürecin uzun vadede ivme kazanarak ilerleyeceğine dair yaklaşımlar güç kazanmıştır. Bu yaklaşımlar, iktisadi büyüme ve gelişmeyi etkileyen yakın nedenlerle nihai nedenler arasında bir ayırım yaparak, yakın nedenleri girdilerin artışı ve verimliliği olarak görmekte, nihai nedenleri ise kurumsallaşmanın önemini ortaya çıkaran sosyal ve siyasal koşullar olarak göstermektedir. Ülkelerin kalkınma ve refah seviyelerinin yüksekliğini kurumların kalitesi ve niteliğine bağlayan bu yaklaşımlarda dış ticaretin, coğrafyanın iktisadi büyüme açısından yüksek öneme sahip olduğu düşünülmemektedir. Kurumların, bireysel ve toplumsal ilişkileri belirli kurallar içerisinde düzenleyen örgütsel bağların olduğu yapılar olarak tanımlandığı, bu yapılarda farklı kişi ve toplulukların iş birliğini güçlendirmenin yanında uzun vadede iş ortaklıkları, loncalar, vakıflar gibi kendi çıkarlarını ve buldukları topluluğun çıkarlarını savunup büyümeye çalışmak gibi işlevleri bulunduğunu, böylece üretim ve ticaretin bu kurumlar etrafında oluştuğunu görmekteyiz. Ancak bu kurumları yalnızca iktisadi faaliyet gösteren yapılar içindeki gruplar olarak görmemeli, farklı alanlarda oluşan kurumların kendi alanları dışındaki yapılara da etki edebileceğini göz önünde bulundurmalıyız (Karataşer, 2018)

Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşmanın oluşumu, iktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanması adına eğitimin kurumsallaşmasına önem verilmiş ve oluşturulan eğitim kurumları ile iktisadi, siyasi ve sosyal tüm alanlarda kurumların dayanışma, ilerleme ve büyüme işlevleri sayesinde modernleşme sağlanmak

istenmiştir. Bu yaklaşım doğrultusunda kurumlar, üretimi ve verimliliği artıracak faaliyetleri teşvik ettikleri sürece iktisadi büyüme ve kalkınmayı sağlayabileceklerdir. Osmanlı Devleti'nde eğitimin ve mesleki okulların kurumsallaşarak topluma üretimi ve verimliliği artıracak bilgi ve beceriyi kazandırmak adına eğitim vermeyi hedeflemiş, bu hedefler neticesinde üretim ve verimliliği artırmayı başararak modernleşmeyi yani iktisadi büyümeyi ve kalkınmayı gerçekleştirebilmiştir.

İktisatçılar artık üretim ve verimliliğin miktarını iktisadi büyümenin en önemli unsuru olarak görmemekte, bunun yerine bu üretim artışı ve verimliliği destekleyen nitelikli ve kaliteli kurumların önemini vurgulamaktadır. Kurumlara verilen bu önemin her toplumda aynı işlevsellikte ve büyümeyi teşvik edici nitelikte olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Çünkü farklı toplumlarda oluşan kurumlar her zaman aynı etkinlikte rol oynamayarak iktisadi büyüme ve kalkınmaya ya hiç etki etmemiş, ya da bunlara karşı kendi çıkarlarını korumaya ve içinde bulunulan durumun devam etmesine yönelik tutum içinde bulunmuşlardır. Bu nedenle farklı toplumlarda oluşan kurumların coğrafi ve doğal kaynaklar, kültürel ve dini değerler, farklı toplumsal kesimlerin çıkarları etrafında biçimlendiği görülmektedir. Kurumların biçimlenmesine örnek olarak baktığımızda Mısır vilayetinin Nil nehrinin suladığı verimli topraklar nedeniyle önemli olduğu ve buradaki kurumların tarımsal üretim etrafında şekillendiği görülmektedir. Kültürel değerlerin ve dini inançların iş birliği çerçevesinde iktisadi dengelerin güven temelinde inşa edildiği de bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır (Shaw, 1962).

Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemindeki kurumların dini ve kültürel değerlere uygun şekilde yapılandırıldığını görmekteyiz. Farklı toplumsal grupların çıkar çevrelerinin kurumların oluşumu ve gelişimi açısından önemli bir unsur olduğu, bu kesimlerin her koşulda iktisadi büyüme ve kalkınmayı teşvik edici rol oynamadığını da belirtmek gerekir. Osmanlı Devleti'ndeki lonca teşkilatlanması toplumsal ihtiyaçlara cevap vermekte önemli işlevler üstlenmiş olsa da netice olarak kendi üyelerinin çıkarlarını her daim korumak adına faaliyet göstermiştir. İşte bu noktada II. Abdülhamid dönemin gerektirdiği meslek gruplarını ve nitelikli iş gücünü sağlamak adına sanayi mekteplerini açmış, lonca teşkilatlarında ortaya çıkan belirli bir kesimin

çıkarlarını korumaktan daha çok toplumun genelinin gelişmesini ve oluşan çıkarların toplumun geneline yayılmasını sağlamak istemiştir (Pamuk, 2017)

Kurumların en büyüğü olarak devlet karşımıza çıkmaktadır. Devletin, kurumları ne şekilde biçimlendirdiği ve oluşturduğu önemlidir. Devletin güçlü ve büyük olmasıyla iktisadi yapının gücü ve gelişmesi arasında doğrudan bir bağ olduğu kabul edilmektedir. Güçlü ve büyük bir devlet yapısı iktisadi faaliyetlerin yoğunlaşarak gelişmesine etki edecek, istikrar ve büyümeyi sürekli kılacak politikalar uygulayabilecektir (Allen, 2011).

Osmanlı Devleti'nin tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olduğunu bilmekle beraber toprak mülkiyetinin devletin elinde olduğunu görmekteyiz. Toprakta özel mülkiyetin olmadığı ve ekonominin toprağa dayalı olduğu Osmanlı Devleti'nde merkezi otorite güçlü bir şekilde iktisadi süreç ve faaliyetleri biçimlendirebiliyordu. Ancak 19. yüzyıl ile birlikte değişen iktisadi süreç ve yapılar, Osmanlı Devleti'nin toprak mülkiyeti üzerindeki gücünü yitirmesine sebep olmuştur. Değişen toprak mülkiyeti üzerinde tarımsal üretim ve verimliliğin artmasını teşvik edici kurumlar olarak Osmanlı Devleti özellikle II. Abdülhamid döneminde ziraat mekteplerini kurarak toplumun ve ülkenin iktisadi durumuna yön vermek istemiştir. Ayrıca ülkelerin özellikle büyük kentlerin ve orduların ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli önlemleri alması ve yatırımları yapması gerekmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti boş toprakları tarıma açarak üretimi, dolayısıyla ticareti geliştirmek için adımlar atmaktaydı (Pamuk, 2015).

İktisadi büyüme ve kalkınma için tüccarların kent ekonomisine katkısına önem veren Osmanlı Devleti, kârlarını artırmak isteyen tüccarların zaruri mallarda ülke ihtiyacının karşılanması noktasında zorluklar çıkarmasına karşı tavır sergilemesine neden olmuştur. Ayrıca 17. ve 18. yüzyıllarda ve daha önce verilmiş olan kapitülasyonlar, ilerleyen yıllarda Avrupa tüccarına karşı Müslüman -Türk tüccarın rekabet edememesine yol açmış, bu durumdan çıkılması ve Müslüman -Türk tüccarın rekabet gücünü artırarak II. Abdülhamid döneminde artan dış ticaret faaliyetlerinde Avrupalı tüccarların hakimiyetini kırmak amacıyla modern ticaret eğitimi verecek Hamidiye Ticaret Mektebi açılmış ve dış ticarete Müslüman Türk tüccarların daha etkin rol almasına olanak sağlanmıştır (İnalçık, 1969).

II. Abdülhamid kalkınma merkezli modernleşme hareketleri ile Osmanlı Devleti'nin tüm yapılarını köklü şekilde dizayn etmiştir. Bir bütün halinde kalkınmayı sağlayabilmek için batının modern kurumlarını örnek alarak Osmanlı Devleti coğrafyasına yaymıştır. II. Abdülhamid'in modernleşme adına yaptığı icraatleri anlatırken Palmer, II. Abdülhamid döneminde reformların devam ettiğini belirtmiş, bu dönemde daha iyi devlet okulları, en yaygın ve en az gelişme gösteren mesleğin mensuplarına sermaye sağlamak üzere bir ziraat bankası, daha çok sayıda belediye, yeni yapılan yollar ve gaz lambalarıyla aydınlatılan kentler, ceza ve asliye mahkemelerinde usullerin sadeleştirilmesi gibi yeniliklerin oldukça göze çarptığından bahsetmektedir. II. Abdülhamid döneminde yapılan bu icraatler neticesinde Osmanlı Devleti'nde iktisadi yapıda bir güven ve düzen durumu meydana gelmiştir. Böyle bir ortamda devlet gelirleri %43 civarında artmış ve bu artışa rağmen 1898 yılında dahi Deyun – i Umumiye ayrılan pay küçük artışlar göstermiştir. Böylece yeni yatırımlara kaynak yaratılabilmiş ve mali durum rahatlamaya başlamıştır (Palmer, 2008). 1878-1879 yıllarında pazara yönelik üretime bağlı olarak yapılan ticaret oranları %100'lük artışlar kaydetmiş ve 839.6 milyon kuruş olan ihracat rakamı 1907- 1908 yılında 1,9 milyar kuruşa yükselmiştir.

Tablo 3.4: Bütçelere Göre Devlet Gelirleri, Giderleri ve Bütçe Açıkları (1870-1905)

YIL	GELİR MİKTARI	TAHSİSAT MİKTARI	BÜTÇE AÇIĞI	BÜTÇE AÇIĞININ GİDERLERE ORANI %
1870-71	1.839.481.000	2.070.929.500	-231.448.500	-11.2
1871-72	1.920.081.500	2 276 533 500	- 356 452 000	-15.7
1872-73	2 063 721 000	2 140 445 000	- 76 724 000	-3.6
1873-74	2 109 927 500	2 618 661 500	- 508 734 000	-19.4
1874-75	2 480 742 000	2 513 458 000	-32 716 000	-1.3
1875-76	2 388 294 000	2 892 909 500	-504 615 500	-17.4
1876-77	2 202 747 000	2 572 624 000	- 369 877 000	-14.4
1877-78	2 007 096 500	4 628 324 000	-2 621 227 500	-56.6
1879-80	1 428 582 000	1 523 660 339	- 95 078 339	-6.2
1880-81	1 615 584 000	2195 000 957	-579 416 957	-42.20
1881-82	1 594 250 600	2 756 850 185	-1 162 599 585	-25.40
1882-83	1 505 904 000	2 019 787 663	-513 883 663	-21.80
1883-84	1 635 498 500	2 090 992 142	- 455 493 642	-26.80
1884-85	1 576 903 000	2 153 426 600	- 576 523 600	-22.70
1887-88	1 757 382 152	2 272 113 405	-514 731 248	-13.70
1888-89	1 813 759 759	2 101 709 550	- 287 949 791	-15.90
1889-90	1 779 545 700	2 115 399 124	- 335 853 424	-10.80
1890-91	1 776 742 432	1 992 728 626	-215 986 194	-9.70
1891-92	1 792 235 939	1 984 208 222	-191 972 283	-4.80
1892-93	1 837 183 691	1 929 092 173	- 91 908 482	-14.60
1893-94	1 829 989 845	2 142 220 051	-312 230 206	-8.60
1894-95	1 865 663 127	2 041 096 591	-175 433 464	-12.50
1895-96	1 832 588 445	2 095 262 926	- 262 674 481	-20.50
1896-97	1 829 105 250	2 301 039 735	- 471 934 485	0.30
1897-98	1 851 132 599	1 844 934 941	6 197 658	-5.00
1899-00	1 882 932 299	2 017 648 080	-134 715 781	-6.10
1900-01	1 961 228 045	2 087 782 311	-126 554 266	-11.10
1901-02	1 943 470 439	2 187 252 290	- 243 781 851	-10.10
1902-03	1 976 396 505	2 197 840 577	- 221 444 072	-17.80
1903-04	2 006 237 228	2 439 350 205	-433 112 977	-4.60
1904-05	2 025 817 794	2 123 195 406	-97 377 612	1.50
1905-06	2 229 131 079	2 196 223 279	32 907 800	-9.70

Kaynak: Tefik Güran, Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918, 2003, Ankara

II. Abdülhamid döneminin hemen öncesindeki gelir gider durumuna bakıldığında Osmanlı Devleti bütçesinin genel olarak açık vermekte olduğu görülmektedir. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından hemen sonra yaşanan Osmanlı – Rus savaşı, Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin giderlerin ancak %43'ünü karşılayabilecek duruma gelmesine neden olmuştur. Ancak savaşın bitmesi ile toparlanma sürecine giren Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid'in kalkınma merkezli modernleşme çalışmaları ile ekonomiyi dengeye oturtmayı başarmıştır. Duyun – i Umumiye'nin kurulduğu 1884 yılından 1887/88 mali yılına kadar %20'ler civarında izlenen bütçe açığı, Osmanlı – Rus savaşının sebep olduğu toprak ve işgücü kaybına rağmen tekrar savaş öncesi oranlara ulaşabilmiştir. Modernleşme adına yapılan yatırımların meyve vermeye başlaması ile bütçe açıkları sürekli olarak düşme eğilimine girmiş, açık oranları tek haneli rakamlara düşmüştür. Saltanatının son yıllarında verilen bütçe fazlaları II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin tüm unsur ve yapılarında kalkınmayı hedef alan modernleşme çalışmalarının iktisadi yapıyı büyüme ve istikrarlı bir dengeye oturtabilmeyi başarabilmiş olduğunun göstergesidir.

Gıda, tekstil, kağıt sanayi gibi alanlarda kurulan işletmelerle Osmanlı'nın ekonomik yapısında kayda değer gelişmeler sağlanmıştır. Kurulan bu sanayi tesislerinde batı tarzında üretim yapılması için Avrupa'dan makinelerin ithal edilmesi ile modern sanayileşme adına önemli adımlar atılmıştır. Osmanlı orta ve büyük ölçekli fabrikaların sayısını arttırmayı başarabilmiş yeni düzene uyum sağlamak için önemli adımlar atabilmiştir. Osmanlı'nın geniş coğrafyasına yayılan yaklaşık 1500 kadar değişik ölçekli tesis kurulmuştur. 1880 yılına kadar sayısı 56 olan özel girişimci fabrika sayısı 1901-1915 yıllarına gelindiğinde 214'e ulaşmış, 20 yıllık süreçte fabrika sayısı dört katına çıkarılmıştır (Eldem, 1994).

SONUÇ

Osmanlı Devleti 18.yüzyılda Avrupa'da meydana gelen bilimsel ve teknik ilerlemeler karşısında yeterli düzeyde atılımlar yapamamış bu nedenle batının gerisinde kalmıştır. Batıdaki bu ilerleyiş üç kıtada hüküm süren Osmanlı Devleti'nin iktisadi, siyasal ve sosyal dengelerinde bir bozulma yaratmıştır. Sanayi devrimini gerçekleştiren ülkeler Osmanlı Devleti'ni hedef alarak dünya çapındaki hakimiyetini zayıflatmaya çalışmış, edindikleri gelişmişlik düzeylerini Osmanlı Devleti üzerinde sınamaya girişmişlerdir. Önceleri bu duruma kayıtsız kalan Osmanlı yönetici ve aydınları kaybedilen savaşların neticesinde Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ederek III. Selim dönemiyle yenileşme hareketlerini başlatmış, devletin batı karşısındaki geri kalmışlığını gidermek için adımlar atmaya başlamıştır.

Yenileşme hareketleri, savaş alanlarındaki başarısız sonuçların telafi edilmesi anlamında ve batının bu başarısızlıklardan dolayı daha çok takındığı saldırgan tutumu bertaraf etmek maksadıyla askeri anlamda ele alınarak, eski Osmanlı askeri gücünün temelini oluşturan Yeniçeri ocaklarının kaldırılmasını, yerine batı tarzında eğitim ve donanımına sahip bir ordu ve teşkilatlanma kurulmasını içermekteydi. Yeniden oluşturulan bu askeri güç için batının teknik ve donanımları hakkında eğitim verecek askeri yüksekokullar açılmıştır. Bu okullar ve düzenlemeler ile savaşların sonucunda meydana gelen ekonomik sorunlardan kurtulunmak istenmiştir. Öncelikle askeri alanda başlatılan modernleşme çabalarının askeri meslek eğitimi ile bir bütün olarak hayata geçirilmeye çalışıldığına dikkat etmemiz gerekir.

II. Mahmut dönemiyle hızlı gelişim sağlayan Avrupa ile olan ilişkiler daha kötü hale gelmiştir. II. Mahmut Avrupa'nın yakalanabilmesi için askeri düzenlemeler yanında iktisadi, siyasi ve sosyal yapıları bir bütün halinde ele almaya çalışacak bu yapılar içinde eğitim sisteminde de düzenlemeler yapmıştır. Eğitim sistemine sivil bir bakış açısı kazandırmak istemiş ilköğretimi zorunlu tutmaya dönük çalışmalar yaparak Osmanlı'da eğitimi yaygınlaştırmak istemiştir. II. Mahmut dönemiyle modernleşmenin merkezine ordu modernizasyonundan eğitimin modernleşmesi yerleşmeye başlamıştır. Tanzimat yıllarına gelindiğinde Avrupa'nın gelişmesinin

ancak eğitim yoluyla takip edilebileceğine dair inanç güç kazanmıştır. Tabii olarak bu dönemlerde Osmanlı Devleti'nde maliye oldukça zor zamanlardan geçmekteydi. Birçok cephede süren savaşlar Osmanlı'yı boyun eğdirmek için uğraşan Batı tarafından finanse ediliyordu. Tüm bunların sebebi kapitalist politikaların doğması neticesinde Osmanlı Devleti'ni açık pazar haline getirebilmektir. Sanayide ulaşılan üretim hızı hem hammadde ihtiyacını arttırmış hem de ürünleri pazarlayarak kar elde edilebilecek pazar arayışını hızlandırmıştı.

Osmanlı Devleti'ni her yoldan sıkıştıran batılı devletler 19.yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'ni serbest ticaret anlaşmaları imzalamak zorunda bırakmış böylece Osmanlı Devleti'ni kapitalist politikalara itmiştir. Ekonomik açıdan yeni bir yapıya doğru itilen Osmanlı asırlardır sıkı sıkıya bağlı olduğu ilke ve politikalarından kopmak zorunda kalmıştır. Osmanlı iktisadi yapısındaki bu yeni duruma uyum sağlamak için sivil eğitime önem verilmiş, batının uygulamaları ve kurumları örnek alınmak istenmiştir. Özellikle Tanzimat aydınları modernleşmeyi 'Batılılaşmak' zihniyetiyle Osmanlı'da hayata geçirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla batının eğitim usul ve müfredatı örnek alınmak istenerek Osmanlı'da yeni eğitim kurumları oluşturulmaya çalışılmıştır. Yine aynı dönemde eğitim ve ekonominin bir arada ele alınarak modernleşmek için iktisadi yapıyı oluşturan alanlarda mesleki ve teknik öğrenimin ortaya çıkmasına çalışılmıştır. Açılan sivil mesleki eğitim kurumlarında batının üretim tarzı ve ekonomik yapısı Osmanlı öğrencilerine verilerek modernleşmenin sağlanması amaçlanmıştır. Sivil meslek okullarının temellerinin atıldığı bu dönemde mali imkansızlıklar yüzünden istenilen düzeye gelemeden kapatılmak zorunda kalınmıştır.

Tanzimat dönemi sonrası II. Abdülhamid'in tahta çıkması ile Osmanlı geçmiş dönemlerdeki tecrübeleri doğrultusunda modernleşme çabalarında belli bir noktaya gelmiş bulunuyordu. Ancak II. Abdülhamid modernleşmeyi kendinden önceki zihniyetin aksine milli değerlere bağlı kalarak batının bilim ve tekniğinin alınması yoluyla yaşanan güçlüklerin aşılması hedefiyle ele almıştır. Batılılaşmadan modernleşmek Osmanlı Devleti'ni batının esaretinden kurtarmanın yegane yolu olduğuna dair inancı II. Abdülhamid'in yapacağı icraatlerin temelini oluşturmaktaydı.

II. Abdülhamid tahta çıkmasıyla birlikte mali açıdan çöküntü içinde olan bir Osmanlı Devleti ile baş başa kaldı. Maliye çökük konumunun yanında batılı devletlerin

Osmanlı Devleti'ne karşı takındığı saldırgan tutum artarak devam etmekteydi. Osmanlı – Rus savaşının sonucunda meydana gelen toprak kayıpları ve işgücü kayıpları iktisadi alanın daha büyük sıkıntıları içine girmesine neden olmuştu. Sultan Hamid bu açmazdan çıkmak için modernleşmenin şart olduğunun farkındaydı ancak bu modernleşmenin kalkınma yoluyla sağlanabileceğini düşünüyordu. Osmanlı Devleti'nin topyekün kalkınmasının sağlanarak batının acımasız politikalarından kurtulmanın mümkün olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşacağını düşünmekteydi. Kalkınmayı ise eğitim vasıtasıyla gerçekleştirmek için Tanzimat döneminde atılan eğitim adımlarını temel alarak mali krizlere rağmen birçok düzenlemeyi hayata geçirmiştir. Tanzimat yıllarında İstanbul merkezli ele alınarak hayata geçirilen eğitim çalışmaları II. Abdülhamid'in eğitimi Osmanlı'nın tüm coğrafyasına yayma politikası ile sayısal olarak ve niteliksel manada muazzam yükseliş göstermiştir.

Merkezi otoritenin de güçlendirilmesi için merkezden uzak bölgelerdeki eğitim faaliyetlerini kontrol etmek ve düzenlemek için maarif teşkilatında önemli ve ayrıntılı düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Sivil eğitimin Osmanlı Devleti için hayat-memat meselesi olan modernleşme çalışmalarındaki rolünün önemini kavrayan Sultan Abdülhamid, devletin mali kriz içinde bulunmasına rağmen farklı finans kaynakları bularak gerekli ihtiyaçların karşılanmasını sağlamıştır. Ülkelerin kalkınmasında ziraat, sanayi ve ticaretteki gelişmeler önemli rol oynamakta hatta bu alanlardaki faaliyetler sayesinde ülkelerin dünya çapındaki konumları belirlenmektedir. II. Abdülhamid bu alanlardaki gelişmelerin Osmanlı modernleşmesinin merkezine aldığı kalkınmayı gerçekleştireceği düşüncesiyle iktisadi alanlarda ilerlemeyi sağlayacak temelleri Tanzimat'tan atılmış sivil mesleki okulların açılarak geliştirilmesine özel önem vermiştir. Sivil mesleki okulların yurt geneline yayılması için zor mali şartlara rağmen finansman sağlamıştır.

II. Abdülhamid'in mesleki ve teknik okulları özellikle batının piyasaya hakim olmak istediği bölgelerde revize ederek yada sayısını arttırarak kurması Osmanlı'nın bölgesel olarak da kendi sosyal ve ekonomik yapısı dahilinde gelişmesine destek olmuştur. Müslüman-Türklerin Osmanlı modernleşmesinde etkili olmasını sağlayarak Osmanlıda iç karışıklığa sebep olan etnik ve dini unsurların devlet aleyhinde olan

faaliyetlerinin önüne geçmek istemiştir. Modernleşmeyi kalkınma ekseninde değerlendiren II. Abdülhamid batıdaki sanayi, ziraat ve ticaret alanındaki teknolojik ilerlemeyi mesleki okullar kanalıyla halka tanıtarak modern metotlarla üretim ve ticaret yapılmasını bu şekilde ülkedeki verimliliğin artmasını sağlamak istemiştir.

Açılan mesleki okullarda modern uygulamalar ve teorik dersler sayesinde geleneksel üretim biçimlerindeki alışkanlıkların halk tarafından terkedilerek batının gelişme hızına erişebilmek için çaba sarf edilmiştir. Bu çabalar neticesinde II. Abdülhamid büyük toprak kayıplarına neden olmuş savaşlara ve batının emellerine rağmen tahttan indiği 1909 yılında dünyanın en güçlü ilk beş devleti içinde Osmanlı Devleti'ni tutmayı başarmıştı. II. Abdülhamid döneminde artan zirai üretim, açılan büyük ölçekli sanayi işletmeleri ve yükselen dış ticaret hacmi sayesinde batının 'Hasta Adam' olarak nitelediği Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin on kat kadar büyüme kaydettiği ve ekonomide istikrar yakalandığı görülmektedir. Yine II. Abdülhamid'in güttüğü politikalar sonucunda Osmanlı'nın yıllık ortalama milli gelir artışı %1,5 seviyelerinde gelişmiş buda çağın en hızlı büyüyen ülkeleri arasında Osmanlı Devleti'nin yerini aldığı göstergesi olmuştur.

II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nde bu gelişmeleri ve büyüme oranlarını yakalayabilmesinin önemli unsurlarından biri şüphesiz sanayi, ziraat, ticaret, lisan gibi ekonomik anlamda birbirini destekleyen ve tamamlayan alanlarda açılmış sivil mesleki ve teknik eğitim kurumlarının çağın teknolojisini ve uygulamalarını tarımda, sanayide ve ticarete kullanılmasına yaptığı katkılar sayesinde gerçekleştirdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti modernleşmesini kalkınmayı merkeze alarak ele alan II. Abdülhamid mesleki ve teknik okulları Osmanlı coğrafyası geneline yayarak sanayi mekteplerinde verilen batının teknolojik üretim sistemlerini uygulamalı şekilde Osmanlı toplumuna tanıtarak, kurulan büyük ölçekli sanayi işletmelerinin sayısını ve üretim hızını arttırmayı başarabilmiş, bu sayede küçük ölçekli işletmelere dayanan Osmanlı sanayisi Avrupa'daki işletmelere uyum sağlayabilmiştir. II. Abdülhamid'in ziraat mekteplerine verdiği önemle yeni usullerle zirai üretimin kalitesi ve veriminin artırılmasına olanak sunulmuş, pazara yönelik tarımın yapılması ekonomisinin asırlardır tarıma dayalı olduğu Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapının diğer alanlarında hem hammadde hem de ticaret ilişkilerine yeni boyut kazandırmıştır.

Ticaret ve lisan mektepleri ile ziraatte ve sanayi alanında sağlanan modern üretim sonucu olan malların iç ve dış ticarete daha karlı şekilde pazara arz edilerek çağın dünya çapındaki buhranlarına ve Osmanlı'nın çok kötü mali durumuna rağmen Osmanlı Devleti'nin sanayisini büyük ölçüde tamamlamış ülkelerin büyüme ve gelişme hızlarından geri kalmamasına olanak sunmuştur.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, Ö. (2008). *Osmanlı Modernleşmesi İktisadi- Siyasi Dinamikleri Ve Kırılmalar*. İstanbul: Lotus Yayınevi.
- Agras, N. (2010). II.Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri Ve II.Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri. *Yüksek Lisans Tezi (Selçuk Üniversitesi)*. Konya.
- Akdağ, M. (1946). Celali İsyanlarının Başlaması. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4(1), 23-50.
- Akdağ, M. (1995). *Türk Halkının Dirlik Ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akyüz, Y. (2008). *Türk Eğitim Tarihi MÖ 1000- MS 2007*. Ankara: Pegem Akademi.
- Alkan, M. Ö. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 9-84.
- Allen, R. C. (2011). *Global Economic History, A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Ateş, A. (2008). 18. Yüz Yılın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri 1774-1779. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 65-82.
- Balcı, S. (2008). Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27(44).
- Baskıcı, M. (2009). Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 64(1), 40-55.
- Bayram, B. (2009). 1876-1908 Arası İstanbul'da Açılan Okulların Mali Kaynakları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Marmara Üniversitesi)*. İstanbul.
- Baytal, Y. (2000). Tanzimat ve II. Abdulhamid Dönemi Eğitim Politikaları. *Dergipark*, 11(11), 23-32. 02 16, 2019 tarihinde Ankara Üniversitesi Açık Erişim: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14565.pdf> adresinden alındı
- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Bozkurt, N. (2003). Medreseler. *DİA*, XXVIII, 323-327.
- Buluç, B. (1997). Tanzimat Döneminde İlköğretim. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 36-39.

- Bülbül, G. (1989). Islahat Fermanını Hazırlayan Sebepler Ve Islahat Fermanı. *Dergipark*, 2(2), 157-179.
- Çelik, G. (1989). 1750-1792 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Gelir Ve Giderleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı.
- Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Değerlendirmesi. *Osmanlı Araştırmaları*, 353-409.
- Demir, K. (2014). Osmanlı'da İktisadi Dergicilik. *Yayımlanmamış Doktora Tezi (İstanbul Üniversitesi)*.
- Demir, K. (2018). İktisat Dergilerine Göre Osmanlı Devleti'nin İktisadi Durumu (1857-1923). *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 91-115.
- Demirel, F. (2012). Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 507-530.
- Demirel, M., & Kaya Doğanay, F. (2011). Osmanlı'da Ziraat Eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi. *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 183-199.
- Dördüncü, M. (2001). 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 73-89.
- Eğri, S. (2014). II. Abdulhamid Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(26), 127-148.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (2. Baskı b.). Ankara: TTK Yayınları.
- Erçin, C. (1938). *Bütçe Nazariyat Ve Tatbikatı*. İstanbul.
- Erdoğan, A. (2013). Yurt Dışı Eğitim Ve Türk Modernleşmesi. *Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Genç, M. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Genç, M. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Gökmen, E. (2006). Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi. *Dergipark*, 20(20), 149-173.

- Gözübüyük, Ş., & Kili, S. (1957). *Türk Anayasa Metinleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Günay, Ü. (2003). XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(14), 21-48.
- Gündüz, M. (2008). II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Üzerine Önemli Bir Çalışma: Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim. *Dergipark*, 4(1), 320.
- Güran, T. (1989). Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi:Bütçeler ve Hazine Hesapları 1841-1861. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 8(17), 17.
- Güran, T. (2003). *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Hızlı, M. (1987). Kuruluşundan Osmanlı'ya Kadar Medreseler. *Ankara Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(2), 273-281.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 85-106.
- İhsanoğlu, E. (1990). *Dârulfünûn Tarihçesine Giriş İlk İki Teşebbüs*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalçık, H. (1969). Capital Accumulation in The Ottoman Empire. *The Journal of Economic History*, 29, 97-140.
- İnci, N. (2005). Konya'daki Eski Sanayi Mektebi. *Vakıflar Dergisi*(29), 348.
- İpekçi, V. (2012). II. Abdulhamid Dönemi İstanbul Sanayii. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Marmara Üniversitesi)*.
- Kanal, H. (2016). Sultan II. Abdulhamid'in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlak-ı Hümayun'a İnşa Edilen Okullar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 151-176.
- Karagöz, M. (1995). Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri Ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri(1700-1839). *Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 173-194.
- Karakaya, M. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Deniz Ticaret Mekteplerinin Gelişimi. *VIII. Türk Deniz Ticareti Sempozyumu Bildirileri* (s. 116-137). İstanbul: İstanbul Yayınları.
- Karakök, T. (2013). Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 208-234.

- Karal, E. Z. (1988). *III.Selim Hatt ı Hümayunlar ı- Nizam- ı Cedit (1789-1807)*. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi* (Cilt 8). Ankara: TTK Yayınları.
- Karaoğlu, Ö. (1994). XIX. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşme Teşebbüsleri ve Zeytinburnu Demir Fabrikasının Kuruluşu. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İstanbul Üniversitesi)*.
- Karataşer, B. (2017). Konya Hamidiye Sanayi Mektebi (1901-1906). *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 121-138.
- Karataşer, B. (2017). Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 423-434.
- Karataşer, B. (2018). İslam İktisadi Anlayışının Osmanlı'da Kurumsal Yansımaları. İ. Eroğlu, S. Kekevi, & Y. Temür içinde, *İslami Düşünce Ekseninde İktisadi- Mali- Politik Meseleler* (s. 207-238). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi - Toplumsal, Kuramsal Değişim Ve Nüfus*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, M. K., Bulut, İ., & Kaya, N. (2009). Sultan II. Abdülhamid'in İcraatlarının Ekonomik ve Tarihi Coğrafya Açısından Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(43), 109-129.
- Kaynak, A. (2012). Emperyal Modernlik ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Reformları. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Keskin, Ö. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası Ve Çoban Mektebi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Dergisi*, 87-104.
- Kılınç, M. (2013). Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi (1908-1986). *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Koç, B. (2007). Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 36-50.
- Koç, E. (2005). 19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Tarım. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Anadolu Üniversitesi)*. Eskişehir.
- Koçer, H. A. (1992). *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi 1773-1923*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevleri.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTKY.

- Köktaş, M. A., & Gökhan, A. (2016). Endüstri Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu: Askeri Fabrikalaşma Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4).
- Kösedağ, M. S. (2017). II. Abdülhamid Dönemi Siyasal Gelişmeleri Ve Basın Rejimi. *Uhive Uluslararası Hakemli İletişim Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 111-138.
- Kurt, B. (2013). Modernleşen Sanayiye Ayak Uydurmak: Osmanlı Irak'ında Kurulan Sanayi Mektepleri. *History Studies International Journal Of History*, 151-173.
- Kurt, M., Çakır, B., & Demir, K. (2016). Türkiye'de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç- Osmanlı Döneminde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri Ve Yabancı Uzmanlar. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 154-165.
- Kurtaran, U. (2014). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Avusturya Siyasi İlişkileri. *Tarih Okulu Dergisi*, 393-419.
- Martal, A. (1992). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret. *Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.
- Nişancı, Ş., & Çaylak, A. (2013). Klasik Dönem Osmanlı Ekonomisi. *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Ekonomik Tarihi*. içinde Ankara: Savaş Yayınevi.
- Okumuşlar, M. (2008). Ehl-i Sünnetin Kurumlaşmasında Nizamiye Medreselerinin Etkisi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 137-148.
- Ortaylı, İ. (1981). İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine. *The Journal Of Ottoman Studies II*, 195-202.
- Ortaylı, İ. (1985). Osmanlı Diplomasisi ve Dış İşleri Örgütü. *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6, 278-281.
- Özcan, M. (2011). Düyun-ı Umumiye İdaresi Ve Osmanlı İktisadı Üzerine Etkileri. *Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Özdemir, S. (2015). II. Abdülhamid Devri Vilayet Sanayi Mektepleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)*.
- Özkul, A. S. (2016). Servet-i Fünun Mecmuası'nda Yayımlanan Ticaret Mektebi Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(25), 323-338.
- Özkul, A. S. (2017). Ticaret Mektebinde Verilen Eğitim Üzerine Bir İnceleme: "Usul-i Ticaret Dönemi (1883-1916)". *Yönetim Ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 5-42.

- Öztürk, Y. (2015). 1770 Girit Ayaklanması. *Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Palmer, A. (2008). *Bir Çöküşün Yeni Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son 300 Yılı*. (B. Çorakçı Dışbudak, Çev.) İstanbul: Turkuaz Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Palmer, A. (2008). *Bir Çöküşün Yeni Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son 300 Yılı*. (B. Ç. Dışbudak, Çev.) İstanbul: Turkuaz Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 yıllık İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Quataert, D. (2006). *Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Quataert, D., & Zürcher, E. J. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesine İşçiler 1839-1950*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Salman, H. (2005). İdadi Mekteplerinin Tarihsel Gelişimi. *Yüksek Lisans Tezi (Ankara Üniversitesi)*. Ankara.
- Semiz, Y. (2004). Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930). *Türkiye Araştırmaları Dergisi*(15).
- Shaw, S. J. (1962). *The Financial And Administrative Organization And Development of Ottoman Egypt*. New Jersey, Princeton: Princeton University Press.
- Soydan, A. (2018). II. Abdülhamid Türk Modernleşmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soydan, T., & Tüncel, M. (2013, Bahar). Osmanlı Devleti İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal Ve Yönetimsel Yapısının Oluşumu Ve Gelişimi. *Milli Eğitim*.
- Sözen, İ. (tarih yok). II.Mahmut Dönemi İç Gelişmeler Ve Yenileşme Harekeleri. Aksaray Üniversitesi.
- Şişman, A. (2008). Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27-43.
- Tabakoğlu, A. (2011). Sultan II. Abdulhamid Dönemi Ekonomisi. M. M. Hülagü, Ş. Batmaz, & G. Alan içinde, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdulhamid* (s. 209-243). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

- Tabakoğlu, A. (2011). Sultan II. Abdulhamid Dönemi İktisadi Yapı. M. M. Hülagü, Ş. Batmaz, & G. Alan içinde, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdulhamid* (s. 173-207). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2017). *Türkiye İkisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tekeli, İ. (1985). Tanzimattan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişimler. V. Çakmak içinde, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 456-475). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topuz, H. (2009). XIX. Yüzyılda Osmanlı Limanlarından Gerçekleşen Ticaret Hacmi Ve Dış Ticaretine Yönelik Bir Analiz (1878-1913). *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 1, 114-128.
- Toruk, İ. (2013). Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Marmara Üniversitesi)*. İstanbul.
- Ünal, M. A. (2017). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Ünal, U. (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*. İstanbul: Bion Matbaacılık.
- Ürkmez, N. (2006). II. Abdulhamid'in Modernleşme Anlayışı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Atatürk Üniversitesi)*. Erzurum.
- Vurgun, A. (2018). II. Abdulhamid Döneminde Bursa'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi (Marmara Üniversitesi)*. İstanbul.
- Yanardağ, A. (2016). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Medreselerin Islahı Tartışmasından Eğitim Birliğine. *Turkish History Education Journal*, 515-548.
- Yeli, S. (2005). III. Selim Dönemi Askeri Ve Eğitim Alanındaki Islahat Hareketleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, M. A. (2014). Abdulhamid Devrinde Mesleki- Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri. *Sultan II. Abdulhamid Sempozyumu*. Selanik.
- Yıldırım, M. A. (2014). II. Abdülhamid Devri Taşra İdâdîlerinde Mesleki Eğitim Denemesi. *History Studies International Journal Of History*, 6(5), 249-268.
- Yıldız, Ö. (2012). II. Abdulhamid Döneminde Zirai Eğitime Bakış. *Turkish Studies Dergisi*, 7(4), 3273-3289.

